

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

NYOLCVANADIK KÖTET
2007/3. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMVII

E számunk szerzői

Draskóczy István dr., egyetemi docens (ELTE BTK)
Halász Éva, PhD hallgató (ELTE BTK)
Horogszegi Zoltán, PhD hallgató (SZTE BTK)
Horváth Lajos dr., ny. levéltáros
Keglevich Kristóf, PhD hallgató (ELTE BTK)
Körmenői Tamás dr., egyetemi tanársegéd (ELTE BTK)
Pandula Attila, dr., egyetemi docens (ETLE BTK)
Szálkai Tamás, PhD ösztöndíjas (DE Történelmi Intézet)
Szathmáry István, gyűjteménykezelő (Damjanich János Múzeum, Szolnok)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

nka
Nemzeti Kulturális Alap

TURUL
LXXX. évfolyam
2007/3. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.
A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat
Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.
Felelős vezető: Kurucz Gábor
ISSN 1216-7258

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

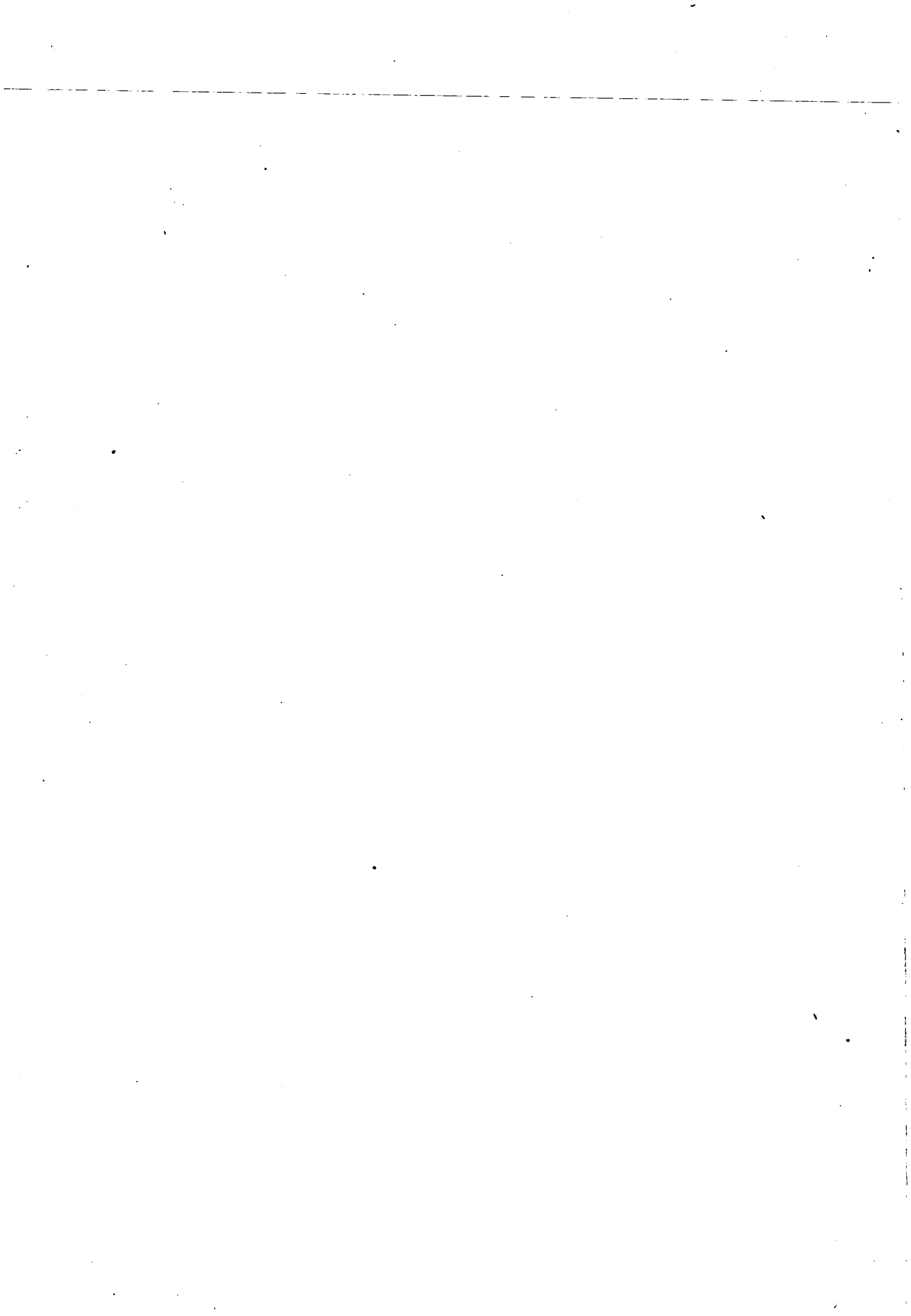
Halász Éva: Magyar vonatkozású 13–14. századi világi pecsétek a zágrábi levéltárakban.....	69
Szálkai Tamás: A sólyom mint címerkép. Egry István Megesyre hamisított címereslevele	84
Horváth Lajos: Wesselényi Ferenc nádor-főispán politikai öröksége és Pest-Pilis-Solt vármegye pecséthasználata a kuruc korban.....	91
Szathmáry István: Különleges címer egy régi kardon	94

2. Nekrológ

Kubinyi András (1929–2007) (Draskóczy István).....	98
--	----

3. Könyvismertetés

Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai vezetés létrejötte és hierarchiája 1703-1711. (Ism.: Pandula Attila)	101
Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette: Makk Ferenc–Thoroczkay Gábor (Ism.: Keglevich Kristóf)	102
Neumann Tibor: A Korlátköviak: egy előkelő család története és politikai szereplése a 15-16. században (Ism.: Horogszegi Zoltán).....	105
Szirmay Gábor: Az ugcocsei szirmai Szirmay család története. (Ism.: Szathmáry István)	107

MAGYAR VONATKOZÁSÚ 13–14. SZÁZADI VILÁGI PECSÉTEK A ZÁGRÁBI LEVÉLTÁRAKBAN¹

A pecsét valamely kemény anyagból készült nyomónak (*typarium*) képlékeny anyagra (viasz, fém) átvitt lenyomata. A köznyelv ma a modern gumibélyegzőket és azok lenyomatait is érti alatta.

A középkor századaiban, amikor az emberek nagy része írástudatlan volt, a pecsét és a rá vésett ábrázolás garantálta számukra azt, hogy a poroszló annak a nevében jár el, akinek a pecsétjét viseli, illetve a pecséttel megerősített irat hiteles. A poroszlók az idézőpecsétet vitték magukkal, amelynek Magyarországon való használatára vonatkozó legkorábbi adataink Szent László és Kálmán királyok korából származnak, és gyakorlatilag a 18. századig folyamatosan használatban voltak. Idézőpecséttel a király, a nádor, a herceg ispánja és a királybírák, valamint az érsekek és püspökök rendelkeztek. A 13. századig az idézőpecséten pozitív ábrázolás volt, a poroszló nyakába akasztva viselte azt, amikor hivatalos ügyben járt el. Az 1200-as években ez megváltozik, és már nem a pozitív vésetű billogot vitték magukkal, hanem a negatív vésetű *typarium* viasz lenyomatát egy kezdetben üres, majd pedig szöveggel ellátott levélen.²

Magyarországban a diplomatika első korszakából viszonylag kevés eredeti oklevél maradt ránk, ennek megfelelően viszonylag csekély számban ismerünk eredeti pecsétet is. A 12. században, „az oklevél jelentősége iránt való érzék fejlődésének a korában”, egyre több oklevelet adnak ki, a királyi diplomák mellett megjelennek a magánszemélyektől származók is, ugyan azok egy része kezdetben pecsételetlen volt, vagy a király pecsétjével erősítették meg.³ A világi személyek pecséthasználata a 12. század végén, a 13. század elején indult meg, amikor a *sigillum* vált az iratok hitelességének legfőbb biztosítékává. A kezdeti időszakban csak azok rendelkeztek pecsétnyomóval, akik valamilyen hivatalt viseltek.⁴

Az első báni pecsétet 1239-ből ismerjük, tulajdonosa Opoj (Apaj) szlavón bán volt, a korai báni pecsét

(a királyi *sigillumokhoz* igazodva) még kettősek.⁵ A ma Zágrábban őrzött anyagban az első ránk maradt pecsét oklevél, András vicebán kiadványa 1256-ból származik.⁶ Az 1300-as évekig azonban meglehetősen csekély számban találkozhatunk ilyenekkel. Az Anjouk uralma alatt, a tömeges oklevéladás korában több dokumentum keletkezett, mint korábban, és ezért szükségszerűen több pecséttel hitelesített dokumentum maradt ránk. A 14. századból már nemcsak báni és ispáni pecsétet, hanem szolgabírói, várnagyi, *comes terrestris sigillumok*at is ismerünk.

A szlavón világi okleveleken – ahogyan általánosan is – kétféle pecséttel találkozhatunk: megerősítőkkal és zárókkal. A megerősítő pecsétet ismét kétféleképpen lehetett: rányomottak, illetve függők. A rányomott pecsétet a 13–14. században leggyakrabban az oklevél hátlapjára nyomták, törekedve arra, hogy lehetőleg középre essen. A viasz nagyobb stabilitását azzal kívánták elérni, hogy a dokumentum anyagán két rövid, egymással összetartó vágást ejtettek, és ezen keresztül vezettek egy vékony hártya/papír csíkot, melynek két végét a hátoldalon egymásra hajtották, és így nyomták rá a viaszt. A papírra írott megyei kiadványok esetében gyakori, hogy a vágások elmaradnak, egyszerűen az oklevél hátlapjára csepegtették a viaszt, és nyomták bele a pecsétet. Ebben az időben kezdik a rányomott pecsétet a dokumentum előlapján, a szöveg alatt szerepeltetni.⁷ A megye nevében kelt oklevelek hátlapján az ispán és a szolgabírák *sigillumai* szerepelnek. A ránk maradt oklevelekből kikövetkeztethetően az általános gyakorlat az volt, hogy minden esetben az ispán pecsétjét nyomták középre, és ha két szolgabíró pecsételt, akkor a két oldalára, ha pedig több, akkor az ispáni pecsét vonalától jobbra és balra, alatta és fölötte helyezték el a sajátjukat. Ismét csak következtethetünk arra, hogy minden szolgabíró a „megszokott” helyére nyomta a *sigillumát*, hiszen ezt nem foglalták

írásba. A függő és rányomott pecsét közötti „átmeneti kategóriával”, befüggesztett pecséttel a zágrábi anyagban nem találkozunk. Ha függő pecséttel erősítették meg az oklevelet, akkor *plicát* (*plicatura*) hoztak létre úgy, hogy a dokumentum anyagának alsó szélét felhajtották. A két réteget összefogva ejtettek 2 vágást, általában egymás mellett, kis távolságban, és ezeken keresztül húzták a sodratot, melyből egy durvább és egy finomabb kivittet használtak.⁸ A két sodratot a viaszpecsét két fele között kereszt alakban vezették el. Ha pergamenszalagra függesztették a pecsétet, akkor általában egymás alatt, párhuzamosan metszettek bele az anyagba, mivel a hártaszalag annyira merev, hogy csak így tudták átbújtatni. Ha több pecséttel erősítették meg egy dokumentumot, gyakran elsőre úgy tűnhet, hogy fölös, vagy éppen kevesebb számú vágást alkalmaztak a *plicán*. Ennek az az oka, hogy két, sodratra függesztett pecsét esetén a középső vágásba két szálat is húztak, míg a szélsőkbe csak egyet. Gyakran találkozunk ezzel a módszerrel a megyei kiadványok között, hiszen arra az ispán és a szolgabírák pecsétjeit is ráfüggesztették. Ha biztosak vagyunk benne, hogy sodraton függték a pecsétek, nagy óvatossággal ugyan, de az esetlegesen eltűnt *sigillumok* számát is megbecsülhetjük. A függőpecsétek – a korai példáktól eltekintve – minden esetben egyoldalúak, hátoldalukat cipőszerűen lekerekítették, semmilyen ellenőrző jelet nem találunk a hátoldalukon, nem nyomtak bele *contrasigillumot* sem. A zárópecséteket olyan módon nyomták rá az összehajtott dokumentumra, hogy annak feltörése nélkül ne lehessen azt felbontani. Ez azt is jelenti, hogy kivételes esetektől eltekintve többnyire ezek sérültek, hiszen a címzett az oklevél tartalmának megismerése előtt értelemszerűen feltörte annak pecsétjét.

Ebben a korban a dokumentumok hitelességét biztosító másik módszert, a *chirographumot* már elenyésző mértékben használták, a báni diplomák között egyetlen ilyen ismerünk a korszakból.⁹

A pecsétek védelme érdekében textilből készült zsákot húztak rájuk, aminek a száját bevarrták vagy bekötötték. Sok esetben ma is ezekben (vagy a restaurálás során kicserélt modern változatukban) található a *sigillum*. Ha az őrzés körülményei a levéltárba kerülésig nem voltak megfelelőek, akkor ezekben a zsákokban ma már csak a viasz morzsaléka van meg, amit azonban az is okozhatott, hogy mivel a zsák sajátos „klímájában” a baktériumok kedvezőbb körülmények között szaporodhattak el és pusztították el a *sigillumokat*. Egyetlen olyan esettel találkozunk a zágrábi anyagban, amikor a pecsétet két pergamenlap közé varrták be, de erről elképzelhető, hogy később alkalmazták annak védelmére.¹⁰

A pecsételésre a 14. században a hercegek kivételével többségében színezetlen – mára már sárgás-barnás árnyalatúra sötétedett – viaszt használtak. A hercegek, illetve Margit hercegnő rányomott pecsétjeit minden esetben vörös színű viaszból készítették, míg függő *sigillumai* hasonlóan színezetlenek, illetve barnás árnyalatúak. A 15. században már zöld viasszal is találkozhatunk.¹¹ A felzetes pecsétek megjelenése a 14. század utolsó évtizedeire tehető, első esetben Bebek Detre bán egyik oklevelén fordul elő 1390-ben.¹²

Az esetek túlnyomó többségében kör alakú *typariumot* véstettek,¹³ csak néhány olyan pecsétnyomóval találkozunk, melyek háromszög alakban készültek. Mandorla alakú *sigillummal* általában az egyházi szervezettek, illetve személyek éltek. A pecsétek mérete széles skálán mozog, a legkisebbek általában 1–1,5 cm átmérőjűek, ezeket valószínűleg gyűrűn viselték a tulajdonosaik. Átlagos méretük 4–5 cm körül mozgott. A zágrábi anyagban csak egyetlen 10 cm-er felüli pecsétet ismerünk, Anjou István herceg 1350-ben kelt okleveléről.¹⁴

A pecséteken minden esetben szerepel a tulajdonos megkülönböztető jegye, ami az esetek többségében a nemzeti címer többé-kevésbé megváltoztatott formáját jelenti. Magyarországon a címerek használata Nyugat-Európához viszonyítva későn terjed el, de már 1190 táján találkozunk címerpajzsba foglalt jelvénnel. Legkorábban természetesen a király és a királyi család pajzsain jelennek meg az ilyen ábrázolások, majd később a társadalom újabb és újabb rétegei veszik át a szokást.¹⁵ Természetes dolognak lehet tartani, hogy a korai időszakban még nem volt mindenkinél megkülönböztető jelvénye, különösen a kisebb nemzetségeknek nem. Ha egy ilyen családból származó személy került Szlavóniába hivatalba, akkor több választási lehetősége is volt. Vagy az általánosan a tartomány jelképeinek tartott holdsarlót és hatágú csillagot szerepeltette a pajzsra (amire jó néhány példát ismerünk), vagy annak a tisztségviselőnek a családi címerét vette át, akinek a *familiájába* tartozott.¹⁶

A pecséteken nem minden esetben szerepel körirat, különösen a várnagyk, szolgabírák és *comes terrestres*ek esetében találkozunk a csak képet viselő *sigillummal*. A szlavón világi személyek esetében a pecsét felirata minden esetben elfért egy sorban, nem volt szükség arra, hogy két vagy esetleg még több sorban helyezték el a szöveget. Minden esetben nagybetűvel (*maiuscula*) készítették el a tulajdonos nevét és tisztségét tartalmazó köriratot, amiben a megszokott rövidítéseket használták. A esetek minőségére jellemző, hogy nem találkoztam olyan esettel, amikor a készítő vésnök rosszul metszett volna ki egy vagy több betűt.

A világi személyek abban az esetben, ha új tisztségbe kerültek, újabb pecsétet véstettek maguknak. Így tett például Csirke Péter is, aki kőrösi ispánként használt pecsétje helyett vicebáni minőségében egy képben megegyező, de eltérő köriratú *sigillumot* használt. Ha az illető letette hivatalát, valószínűleg megsemmisítették pecsétnyomóját az esetleges visszaélések elkerülése végett. Nem tudjuk, hogy azzal a *typariummal*, amelyik elveszítette a funkcióját, mi történt: összetörték, fém részét beolvastották, esetleg valamely egyházi szervezetnek adták át megőrzésre, ahonnan aztán a történelem viharai elsodorták, vagy a hivatalukban elhunyt tisztségviselőkkel együtt eltemették. Nem maradt ránk említés olyan esetről, hogy valamely Szlavóniában működő tisztségviselőnek elveszett volna a pecsétje, és ezért hivatali ideje alatt lett volna kénytelen új *typariumot* csináltatni magának.

Az oklevél részei közül a pecsét rendszeresen a *corroboratió*ban jelenik meg. Azonban ez a rész általában csak a hercegek és a bánok okleveleiben fordul elő, és azok közül is csak a privilegiumokban. Leggyakrabban az „*in cuius rei memoriam...*” formula valamelyik változatát olvashatjuk. A *corroboratió*ból tudjuk azt is, hogy a bánok pecsétjei közhitelűek, autentikusak voltak.¹⁷

A középkori viaszpecsétek a kifogástalanul gondos és lelkiismeretes kezelés ellenére veszélyben vannak. A borítékban tárolt diplomák esetében az oklevélre nyomott pecsétek minden egyes kivételnél súrlódnak, kopnak és igen könnyen töredezhetnek. A függőpecsétek szintén hasonló módon sérülhetnek. A levegő szennyezettsége

(gázok, finom por) szintén további veszélyforrást jelent, ahogy a fény károsító hatásaival is számolnunk kell. Amikor az oklevél restaurálása során a papírokleveleket úgy erősítik meg, hogy hátlapjukra japán-papírt dolgoznak, a pecsétek a hőhatás miatt, illetve az elfedettségek okán is sérülhetnek, képük és köriratuk értelmezhetlenné válik, ezért ilyen esetekben jó lenne az eljárás előtt gondoskodni a pecsétek fotózásáról, illetve kiadásáról. A digitális felvételek azzal a haszonnal is járnának, hogy nem kellene a diplomákat eredetiben a kutatók kezébe adni pecsételt vizsgálatok végzésekor, elég lenne csak a megfelelő minőségű kópiával dolgozni.

A királyság más tájaihoz hasonlóan Szlavóniában is a világi személyek pecséthasználata a 13. század derekán indult meg. A kezdeti korszakból viszonylag kevés *sigillumot* ismerünk, aminek okát a későbbiekhez képest kisebb számban kiadott oklevelekben kereshetjük. A pecsét használata természetes módon a társadalom felsőbb rétegeiben élők példáját követi, hozzájuk igazodik. A korai időszakban a követésre alkalmas mintát a királyi *sigillumok*ban látták, majd a pecsét használata a hivatali hierarchia alsóbb szintjein is megjelenik. A 14. században egyre többször találkozunk az ispánok, várnagyok, *comes terrestrisek* által kiadott pecsétetes oklevelekkel. Ahogy a megpecsételt kiadványok száma gyarapodott, egyre többször találkozunk olyan esettel, amikor hivatali nem viselő világi személyek is használtak pecsétet. (Pl.: végrendeletek esetében tanúként nyomták rá a pecsétjüket a kérdéses dokumentumra.)

Katalógus

A katalógusban a zágrábi levéltárakban ma megtalálható szlavón világi pecséteteket tekintem át, a hierarchiában felülről lefelé haladva. A tartomány bánúság volt, élén a dinasztikus osztozások követelményeinek megfelelően időnként az uralkodóház egy tagja, vagyis herceg(nő) állt, és a bán csak utána következett. Az Anjou-korszakban működött hercegek *sigillumait* megtalálhatjuk a horvát főváros levéltáraiban. A bán után a kőrösi ispán következik, mivel sokszor a vicebáni pozíciót is ő töltötte be. A megyék ispánjai után a szolgabírák, Zágráb esetében pedig a túrmezei ispán és *comes terrestris* pecsétjei jönnek. A várnagyok közül csak a nagykemléki *castellanus* oklevelei maradtak meg nagyobb számban, ezért csak tőlük ismerünk viszonylag sok pecsétet. Az utolsó fejezetben pedig a Dalmáciához köthető *sigillumok* szerepelnek, amit az indokol, hogy ezekben a századokban a tengerpart több ízben is magyar fennhatóság alatt állt.

Hercegek

1. Anjou István herceg,¹⁸ Károly Róbert legfiatalabb fia két ízben, 1350-ben és 1353–1354-ben állt Szlavónia élén, mind a két esetben a „*Dei gratia dux totius Slavonie, Croatiae et Dalmatie*” címet viselte. Ép pecsétje ezekből az időszakokból a zágrábi anyagban nem maradt ránk, csak azok nyomaival találkozhatunk. 1350-ben használt nagyobb pecsétje 10 cm átmérőjű volt, melyet valószínűleg természetes színű viaszba nyomtak.¹⁹ 1354-ből pedig ismét egy rányomott, kör alakú pecsétjének nyoma maradt ránk, 5,5 cm átmérővel.²⁰ Sajnos képük egyetlen esetben sem őrződött meg, de nem lehetetlen, hogy a nagyobb pecsétje hasonlóan az erdélyi hercegség idején használt *sigillumhoz* lovaspecsét volt,²¹ míg a kisebb hasonlított az 1350-ben használt gyűrűspecsétéhez.

2. Bajor Margit hercegnő,²² Anjou István felesége a

herceg korai halála után átvette Szlavónia vezetését kiskorú fia, János herceg nevében. A hercegnő ekkor használt pecsétje épen maradt ránk. Ennek átmérője 4 cm. rekonstruálható körirata: „+ S[IGILLUM] MARGARETE DEI GRATIA SCLAVONIE CROATIE ET DALMATIE DUCISSE”, melynek belső oldalán egy pontsor vonul körbe. A pajzsot övező kerek mező átmérője 3 cm, a benne foglalt karéjok és csillagok ma már igen töredeztettek. A kerekített oldalú háromszögletű pajzs²³ negyedelt, első és negyedik mezeje háromszor vágott (az Árpádok sávjai), míg második és harmadik mezejében a bajor rutákat láthatjuk.²⁴ Ez a *sigillum* rokonítható Anjou István herceg 1350-ben használt gyűrűspecsétjének ábrázolásával. A hercegnő több kiadványán találjuk meg ennek a pecsétnek a kisebb-nagyobb töredékeit. Egy kivételével mindegyik megmaradt *sigillum* rányomott, azonban a függőpecsét is erre a *typariumra* megy vissza.²⁵ A rányomott pecsétek minden esetben vörös színű viaszban vannak, míg a függőpecsét esetében természetes színűt használtak.²⁶

3. Az Anjou-ház nápolyi ágából származó Durazzói (Kis) Károly Magyarországon sokáig I. (Nagy) Lajos király örökösének számított, és 1371–1372 között Szlavónia élén állt, hercegi címet viselve.²⁷ A herceg kancelláriájában természetes (függő) és vörös (rányomott) színű pecsétet is használtak. Kisebb, rányomott pecsétjének ép lenyomata nem maradt ránk a zágrábi anyagban. Két oklevélről ismerünk pecsétmaradványokat, melyek alapján az átmérője körülbelül 1,5 cm volt. Sajnos képe és körirata mára értelmezhetetlen lett.²⁸ Függő pecsétjének viszont majdnem ép lenyomatát ismerjük. Az 5,5 cm átmérőjű *typariumot* természetes színű viaszba nyomták. Az enyhén ívelt oldalú pajzsot, aminek a szélessége 2,5 cm, magassága 3 cm (a legszélesebb helyeken mérve), hat karéj veszi körbe, amelyek mindegyikének a közepén egy virágot láthatunk. A pajzs mezőjén Anjou-liliomok szerepelnek, a pajzsfőben pedig tornagallér. Körirata: S[IGILLUM] CAROLI DE DURACIO [DUCIS SCLA]VONIE, melyet kettős pontsor fog körbe. A pecsét kis mértékben sérült, törött.²⁹

Bánok

1. Máté: 1273-ban töltötte be a szlavón báni tiszteket. Pecsétjének ép lenyomata a zágrábi anyagban nem maradt ránk, csak annyit tudunk, hogy valószínűleg természetes színű viaszba nyomták és átmérője körülbelül 6,5 cm volt.³⁰

2. Subić Pál 1301 és 1311 között töltötte be a horvát báni tisztséget.³¹ Egy 1307-ben keltezett oklevelén ma-

radt ránk 6,5 cm átmérőjű, kender zsinegen függő, természetes színű viaszból készült pecsétje. Az ábrázoláson a hegyes végű pajzs heraldikai jobbra dőlten fekszik. A címerképe sasszárny. A pajzs heraldikai bal sarkán arc-részével heraldikai jobbra forduló sisak (valószínűleg csöbörsisak) található, melynek tetejéről öt pávatoll indul ki, a középső egyenesen áll, a szélsők pedig elhajlanak. A pecsét képének két szélén három-három közös tőből induló ötszirmú virág van, a középső egyenesen áll, míg a szélsők elhajlanak. Körirata: [+ SIGILLUM PAJULI BAN[I] CROATORUM....., mely töredékesen maradt meg.³²

3. Babonić István szlavón banként 1311-ben keltezett oklevelén maradt ránk természetes színű viaszba nyomott, sárga selyemsodraton függő pecsétje, melynek átmérője 6 cm. Képe sajnos elmosódott, kivehetetlen.³³

4. Ákos Mikcs 1325 és 1342 között állt Szlavónia élén.³⁴ 1326. július 4-én kelt oklevelén, zöld zsinóron függő, egyoldalú pecsétje többé-kevésbé ép állapotban maradt ránk. A *typariumot* természetes színű viaszba nyomták, amit hátul félgömb alakúra formáltak. A pecsét átmérője 6 cm. A pajzs háromszögletű, felső szélén 10 milliméter hosszúságú, enyhén gömbölyített oldalú ábrázolása sajnos nagymértékben lekopott. Heraldikai bal felső csúcsán található a sisak. A sisak csúcsán korona van, amelyet két oldalán négy heraldikai lilium díszít. Valószínű, hogy középtájon az Ákos nemzetség tagjai által a korai időszakban használt szárnyakat láthatjuk.³⁵ A pajzsot négy karéj veszi körbe. Köriratát kettős pontsorban helyezték el, és erősen töredékes. Ezért csak az ONI betűcsoport rekonstruálható belőle, feltételezhetően a SCLAVONIE szóból.³⁶ 1333. április 29-én kelt privilegiumán ma már csak vörös-zöld színű zsinoge látható. A pecsét nyoma a pergamen hátlapján megmaradt 6 cm átmérővel.³⁷

5. A Hahót nem Alsólendvai (Bánfi) ágából származó Miklós két ízben. 1342–1346 és 1353–1356 között állt báni címmel Szlavónia és 1346-tól Horvátország élén is.³⁸ Az általam vizsgált anyagban a bannak ép pecsétje nem maradt meg, csak a függőpecsétek lenyomatait ismerjük, 1345-ben kelt diplomáján 7 cm nagyságban maradt meg. Ebből arra lehet következtetni, hogy valószínűleg természetes színű viaszt használtak.³⁹ 1355-ből egy 3 cm átmérőjű, szintén csak lenyomata alapján lemérhető pecsétet ismerünk.⁴⁰

6. Balog nembeli Szécsi Miklós a család felsőlendvai ágából származott, és több ízben töltötte be a szlavón(-horvát) báni tisztséget.⁴¹ Első bántága idejéből csak egy rányomott zárőpecsétet találtunk a zágrábi levéltárakban levő anyagban. Ezt természetes színű viaszba nyomták,

átmérője 6,5 cm. Képe sajnos nagymértékben töredezett, értelmezhetetlen, de a megmaradt nyomokból valószínűnek tarthatjuk, hogy a nemzetség többi tagjával egyetemben ő is a kétféjű sast szerepeltette a címerén.⁴² Körirata: + S[IGILLUM : NICOLAI :] T[O]TIUS : SCLA[V]ONIE : ET [: C]ROATIE : B[A]NI, melyet kettős pontsor fog körbe.⁴³

7. A Somogy megyéből származó Ugali Pál István herceg első szlavón hercegsége alatt működött bánként. A zágrábi anyagban nem találjuk meg épen maradt *sigillum*-át. Egyetlen olyan oklevelet ismerünk, amelyen függőpecsétjének a lenyomata felismerhető. Ez 1350. április 9-én kelt, és a valószínűleg természetes színű viaszba nyomott 6 cm átmérőjű pecsét nyomát őrzi hátlapján.⁴⁴

8. Rátold nembeli Paksi Leusták szlavón vikárius 1356-ban kelt oklevelén ép pecsétje maradt ránk. Zöld zsinóron függ a 6 cm átmérőjű, természetes színű viaszba nyomott *sigillum*. A pajzs háromszögletű, ívelt oldalú, felső szélének hossza 12 mm. A pajzson a Rátold nemzetség nyelével lefelé forduló hárslevele látható, ami ebben a korban válik egységessé, azaz a nemzetség minden tagja az egyes hárslevelet kezdte szerepeltetni címerein.⁴⁵ A pajzs heraldikai bal felső sarkához illeszkedik az arcrészével heraldikai jobbra forduló sisak, amelynek hátsó részéhez tollak kapcsolódnak. A sisakdísz megismétli a hárslevelet, amely nyelével kapcsolódik a sisakhoz, felette pedig a pávatollforgót láthatjuk, ami belenyúlik a köriratba is.⁴⁶ Körirata: + S[IGILLUM] LEUS[TACHII VICA]RII SCLAVONIE.⁴⁷ Olyan pecsétet, amit Paksi bánként használt, a zágrábi anyagból nem ismerünk.

(1. kép) A. HAZU D-V/15

9. Cudar Péter két pecsétjét tudjuk azonosítani a zágrábi levéltárak anyagában. 1376-ból függőpecsétjét ismerjük, melyet természetes színű viaszba nyomtak. Átmérője: 5,5 cm. A pajzson – melynek felső széle 1 cm

széles alakzatot: köszöntyűt, azaz karikakapcsot láthatunk, melyet vízszintesen kettéoszt egy vonal. A sarkából heraldikai liliomok nőnek ki. A pajzs heraldikai bal sarkában találjuk az arcrészével heraldikai jobb felé forduló sisakot, amelynek heraldikai bal oldalán tolldíszítés van. A sisakdísz megismétli a pajzson látható hatszögletű alakzatot. Körirata: [+S] PETR[II] CUDOR REGN[II] S[IGILLUM] P[ETRI] C[UDA]R BANI.⁴⁸ A bán egy 1374-ből pedig a bán kisebb, rányomott pecsétjét ismerjük. A kör alakú *sigillum* átmérője 2,5 cm, természetes színű viaszba nyomták. Képe nagymértékben sérült, de valószínűleg ugyanazt a hatszögletű szimbólumot ismétli meg. Körirata: + S[IGILLUM] P[ETRI] C[UDA]R BANI.⁴⁹ A bán egy 1374-ben kelt okleveléből is kiténik, hogy ekkor már rendelkezett mind a két pecsétjével, hiszen annak a diplomának a megerősítését nagyobb *sigillum*-ával rendelte el.⁵⁰

10. Hahót nembeli Alsólendvai István testvérével, Jánossal 1381 és 1385 között állt Szlavónia élén.⁵¹ Három olyan oklevél maradt ránk a zágrábi anyagban, melyen pecsétjének a lenyomta nem, de nyoma megmaradt. Ezek alapján a körülbelül 1,8 cm átmérőjű vésettől rendelkező *typarium*ot természetes színű viaszba nyomták minden esetben. Körirata és képe sajnos elmosódott, kivehetetlenné vált.⁵²

11. Losonci László a Tomaj nemzetségből származott, és 1387–1389 között töltötte be a szlavón bán tisztségét.⁵³ A zágrábi anyagban egyetlen olyan dokumentum maradt ránk, amely természetes színű viaszból készült pecsétjének nyomát őrzi, de sajnos csak az átmérőjét állapíthatjuk meg, ami 6 cm volt.⁵⁴

12. Az Ákos nem Bebek ágából eredő Vámosi családból származó Detre két ízben, 1391–1392 és 1394–1397 között viselte a szlavón báni tisztséget.⁵⁵ Első bánágának idejéből három olyan oklevelet ismerünk, amit feltehetőleg az ő pecsétjével erősítettek meg. Függőpecsétje 4,5 cm átmérőjű, természetes színű viaszba nyomták, és lila-fehér sodraton erősítették rá az oklevélre. Képe és körirata mára már értelmezhetlenné vált.⁵⁶ Két esetben pedig természetes színű viaszba nyomott pecsétjét az oklevél hátlapján találjuk meg. Átmérője körülbelül 1,5–1,6 cm volt, ábrázolása és képe a függőpecsétéhez hasonlóan mára kivehetetlenné vált.⁵⁷ Második bánága idejéből bizonyíthatóan a saját pecsétje szerepel egy 1396-ban kelt oklevelén. A papírfelzet miatt kissé nehezen látható lenyomaton azt a pecsétképet ismerhetjük fel, ami később, nádorként használt pecsétjén is feltűnik, vagyis a pajzs felett egy koronás növekvő, szembenéző nőalakot, feje két oldalán két hallal. Körirata nem olvasható, a nőalak feje és a két hal is belenyúlik a szövegbe. A pecsét átmérője 2,5 cm, és természetes színű viaszba nyomták.⁵⁸

(2. kép) A. HAZU D-VIIA/83

13. Lévai nembeli Sárói László 1392-ben vezette Szlavóniát.⁵⁹ A ma Zágrábban őrzött levéltári anyagban egyetlen olyan dokumentum van, amit valószínűleg pecsétjével erősítettek meg. A természetes színű viaszba nyomott *sigillum* 2 cm átmérővel szerepel a dokumentum hátlapján.⁶⁰

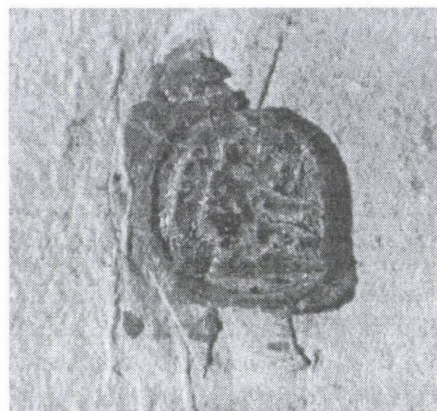
14. Frangepán János 1392–1393 között viselte a báni címet.⁶¹ Ebből az időszakból egyetlen olyan dokumentumot ismerünk, amit természetes színű viaszba nyomott 1,9 cm átmérőjű pecsétjével erősítettek meg. A pajzs felezett, felső felében egy hatágú csillagot láthatunk. Alsó fele és körirata azonban olvashatatlan.⁶²

Vicebánok

A 14. század végétől kezdve egyre inkább a kőrösi ispán töltötte be a szlavón bán helyettesének posztját. Valószínűsíthetjük, hogy az egyszerre két hivatalt viselő személyek két pecsétnyomóval is rendelkeztek. A listában azok a pecsétek szerepelnek, amelyek köriratában konkrétan a *vicebanus* megnevezés olvasható, vagy ha a bán nevében kelt dokumentumra nyomták rá őket.

1. András mester 1256-ben keltezett oklevelén maradt fenn természetes színű viaszba nyomott függőpecsétje, mely pergamenszalagon van az oklevélre erősítve. Átmérője 3 cm. A pajzs háromszögletű, hegyes végű. A pecsét heraldikai jobb oldalán két ék (farkasfog) nyúlik be, melyek közül az alsó kisebb, mint a felső. Körirata: [+ SIGILLUM AN]DRE[E MAG]ISTRI VICEBA[NI], melyet belső oldalán pontsor övez. A címerkép gyakorlatilag megfelel a Gút-Keled nembeli István szlavón bán pecsétjén látható ábrázolásnak, csak köriratukban különböznek.⁶³ Mivel István 1250 és 1259 között töltötte be tisztségét, joggal feltehető, hogy az alatta szolgáló András vette fel ura címerét pecsétjébe.⁶⁴

2. Sörnyeci Mihály Szécsi Miklós protonotariusus volt, és követte urát annak változó tisztségein keresztül. Szlavón vicebáni pecsétje egy 1372-ben kelt oklevélen maradt ránk. A természetes színű viaszba nyomott *sigillum* 1 cm átmérőjű, valószínűleg gyűrűre volt rögzítve. A pecsét mezéjét teljesen kitöltő ívelt oldalú pajzsban egy állat (medve? farkas?) fejét véste a készítő. Körirata nem volt.⁶⁵

(3. kép) A. HAZU D-VI/107

3. Az Aba nem Széplaki ágából (Csirke-ágából) származó Csirke Péter Cudar Péter második bánága alatt, pontosan 1377 és 1380 között töltötte be a vicebáni tisztséget. Albánként használt 3 cm átmérőjű pecsétjének egy ép lenyomata maradt ránk a zágrábi anyagban. Ezen egy sisakból kiemelkedő, szárnyát két oldalra kiterjesztő madarat (sas?) – az Aba nem szokásos címerállatát – láthatunk, melynek két feje egymástól elfelé fordul. Körirata: + S[IGILLUM] PE[T]RI CHIRKE VICEBANI.⁶⁶

4. Szerdahelyi „Ders” Márton a Győr nemzetség Szerdahelyi ágából származott, politikai pályáját Bebek Detréhez kötötte. Első szlavón bánága idején, 1389-ben már vicebánként szolgálta urát.⁶⁷ A pecsétjével megerősített kiadványokat két csoportba oszthatjuk: az egyikbe a vicebánként, a másikba pedig a kőrösi ispánként keltezettek tartoznak. A két csoportba tartozó okleveleken fennmaradt pecsétnyomok alapján azt mondhatjuk, hogy Ders Márton is két eltérő pecséttel rendelkezett a két „feladatkör” ellátásához. Vicebánként használt pecsétjét három, ma Zágrábban őrzött kiadványon azonosíthatjuk. Mind a három esetben természetes színű viaszba nyomták a 2,5 cm átmérőjű, kör alakú pecsétnyomót. Sajnos képe egyik esetben sem rekonstruálható, nagymértékben pusztult.⁶⁸

5. Tapsonyi Antimus János Garai Miklós mellett működött vicebánként 1397 és 1401 között.⁶⁹ A somogyi kisnemesi családból származó Jánosnak a pecsétje egy

oklevélen maradt fenn. A 1,5 cm átmérőjű – feltehetően gyűrűre rögzített – *sigillum*ot természetes színű viaszba nyomták. Képe és körirata mára értelmezhetetlen.⁷⁰

Kőrösi ispánok

A kőrösi ispánok kitüntetett helyet foglaltak el Szlavónia hivatali struktúrájában, hiszen a 14. század második felétől-végétől kezdve a vicebáni tisztet is viselték a *comesi* címük mellett. Ezért az ispánok egy része mind az előző, mind pedig ebben a listában helyet kapott. Azokban az esetekben, amikor a pecsét körirata nem volt olvasható, azt a módszert alkalmaztam, hogy a Kőrös megye nevében kiadott dokumentumon szereplő pecsétet ebben a listában, a bán nevében kiadottat pedig az albánok listájában tüntettem fel. Mivel nagy valószínűséggel kétféle tisztségükben két pecséttel éltek, ezért a munkát néhány esetben a méretek különbsége is segítette.

1. Éliás *comes* családi kapcsolatainak tekintetében nem rendelkezünk semmilyen támponttal. A ma Zágrábban őrzött anyagban egyetlen dokumentumon maradt meg pecsétjének a nyoma, mely szerint a 3 cm átmérőjű *typarium*ot természetes színű viaszba nyomták. Képe és körirata lepergett.⁷¹

2. [Gorbonoki] Beke: ispánsága egyetlen adata 1316. április 19-én keletkezett, és ezen a dokumentumon találjuk meg a *sigillum*át is. Kör alakú pecsétnyomóját az oklevél hátlapján természetes színű viaszba nyomták, az átmérője 3,5 cm. Képe értelmezhetetlen.⁷²

3. Gút-Keled nem Sárvarmonostori ágának Majládi családjából származó István, Pál bán fia a Márki (Málcai) család őse volt. 1325. október 12. és 1340. szeptember 25. között vannak adataink arra nézve, hogy Kőrös megye élén állt.⁷³ Ebből az időszakból mindössze egyetlen olyan, ma Zágrábban őrzött dokumentum van, amely rányomott pecsétjének lenyomatát őrizi. A természetes színű, kör alakú pecsét átmérője 2,6 cm volt, ma már csak ennyi állapítható meg róla.⁷⁴

4. Nagy Pál Paksi Leusták bán mellett töltötte be a kőrösi *comes* tisztségét, 1356 és 1362 között.⁷⁵ A zágrábi levéltárakban őrzött anyagban összesen öt olyan dokumentum van, amelyeket bizonyosan az ő pecsétjével erősítettek meg. Ezekből megállapítható, hogy kör alakú pecsétnyomójának átmérője 3,5 cm volt, melyet mindig természetes színű viaszba nyomtak. Csak egyetlen hivatali *sigillum*ot használt, mind a rányomott, mind a függőpecséttel megerősített diplomákon ezt találjuk. Körirata: + S[IGILLUM] PAULI MAGNI COMITIS CRIESENSIS, melyet több töredékből lehet összeállítani. Sajnos egyetlen

olyan lenyomatot sem ismerünk a zágrábi anyagban, melynek az ábrázolása épen megmaradt volna.⁷⁶

5. Az Aba nem Széplaki ágából (Csirke-ágából) származó Csirke Péter két ízben, 1368–1371 és 1373–1380 között viselte a kőrösi ispán méltóságát, másodsorra a vicebáni tisztséggel együtt. Őt olyan dokumentumot ismerünk, amelyeket az ő ispáni pecsétjével erősítettek meg, kettőt-kettőt mind a két ispánságából, minden esetben a dokumentum hátlapjára nyomva. Úgy tűnik, hogy a természetes színű viaszba nyomott *sigillum*ok minden esetben ugyanattól vagy nagyon hasonló pecsétnyomótól származnak. A pecsét körmérete: 2,7–3 cm között mozog. Az eltérés abból adódik, hogy csupán egyetlen esetben maradt épen a viasz, míg összes többi pecsétje töredékesen maradt meg. A pecsét képét 1,9 cm átmérőjű mező tartalmazta, amin egy sisakból kiemelkedő, csőrrel heraldikai bal felé forduló, szárnyát két oldalra kiterjesztő madarat (sas?) láthatunk, ami az Aba nemzetség általános elterjedt címerképe volt. Körirata: + S[IGILLUM] PETRI CHIRKE COMITIS DE CRISIO.⁷⁷

(4. kép) A. HAZU D-VI/43

6. Vértés Miklós 1373-ban vezette Kőrös megyét, azonban ispánságára egyetlen adattal rendelkezünk csak. Az oklevélen azonban az összes pecsét annyira elpusztult, hogy csak következtethetünk arra, hogy az ispáné 2,5 cm átmérőjű volt, és természetes színű viaszba nyomták. Köriratából a + és egy A betű látható csak.⁷⁸

7. Szerdahelyi „Ders” Márton a Győr nemzetség Szerdahelyi ágából származott, politikai pályáját Bebek Detre oldalán kezdte. Három ízben is betöltötte a kőrösi ispáni tisztet: 1389-ben, 1391–1392 és 1394–1397 között.⁷⁹ Első ispánságából maradt ránk a zágrábi anyagban az első olyan oklevél, mely valószínűleg az ő pecsétjének a nyomát őrizi. A 3 cm átmérőjű *typarium*ot természetes színű viaszba nyomták, azonban pusztán csak a körméretét ismerjük.⁸⁰ Második ispánsága idején azonban már

újabb pecsétet vésetett, hiszen ekkor már egy 4 cm átmérőjű, természetes színű viaszból készült lenyomatban kereshetjük a pecsétjét.⁸¹

8. Tapsonyi Antimus János 1397 és 1401 között viselte a kőrösi ispáni és a szlavón vicebáni tisztséget.⁸² Ebből az időszakból egyetlen olyan, 1401-ben kelt dokumentum van, amin három darab rányomott pecsét közül a középső, 3,8 cm átmérőjű, természetes színű viaszba nyomott volt valószínűleg az ispáné. Képe és körirata olyan mértékben károsodott, hogy értelmezhetetlen.⁸³

Kőrösi szolgabírák

Nagyon nehéz helyzetben vagyunk a szolgabírák (*iudices nobilium*) pecsétjeinek vizsgálatakor, mert míg az ispán nevét általában megadják a diplomák, addig az övéket sok esetben nem. Pecsétjeik viszonylag kicsik, 1,5–2,5 cm átmérőjűek, mára sok esetben igen romlott állapotban maradtak ránk. Jellemzően a megyei nemesiség soraiból válogatták őket, nem a nagy, országos szerepet játszó nemzetségekhez tartoznak. Ezen kisebb családok pecsétjei viszont – lévén, hogy ritkábban nyomták rá őket iratokra – törvényszerűen kisebb számban maradtak ránk, kevesebbet tudunk róluk. Ráadásul gyakran köriratot sem véstek rájuk, pusztán valamilyen ábrázolást. Ezen okok miatt még akkor sem lehetünk biztosak az egyes pecsétek személyhez kötésében, ha minden egyes *sigillum* ép állapotban szerepel a diplomán.

1. Péter, Péter fia, Nagy Pál kőrösi ispán mellett látta el a szolgabírói feladatokat. Két ízben tudjuk pecsétjét azonosítani, képe szépen láthatóan megmaradt, köriratát pedig Smičiklas okmánytárából ismerjük. A természetes színű viaszba nyomott, 2 cm átmérőjű pecséten az ívelt oldalú pajzs heraldikai jobb oldalán egy hatágú csillagot, bal oldalán pedig egy öblével jobb felé forduló holdsarlót lehet látni. Körirata: + SIGILLUM PETRI FILII PETRI.⁸⁴

2–3. Péter két kollégájának, Pálnak, Péter fiának, illetve Jakabnak, László fiának csak sejtéseink vannak a pecsétjeiről. Ennek oka pedig az, hogy nem maradt ránk a zágrábi anyagban olyan pecsét, ami hiánytalanul tartalmazta volna a pecsétek köriratát és ábrázolását. Egyiküké 1,5 cm átmérőjű volt, és az ispán *sigillum*a mellett lila-zöld sodraton, természetes színű viaszból készülve függ egy 1360-ban kiadott oklevélen.⁸⁵ Társa pecsétje körülbelül 2,5 cm átmérőjű volt és mind függő, mind rányomott verziójában természetes színű viaszból készült.⁸⁶

4. Miklós, Domonkos fia, kőrösi szolgabíróságára két

adattal rendelkezünk: egyszer 1374-ből, egyszer pedig 1380-ból. Első ízben egy vizsgálatban vesz részt, másodszor pedig pecsétjével erősített meg egy dokumentumot. A természetes színű viaszba nyomott *sigillum* átmérője 2 cm. képén egy sisakból kinövő, heraldikai bal felé növekvő madarat lehet látni. Körirata: + S[IGILLUM] NICOLAI FILII DOMINICI. A pecsét képe hasonló az akkori kőrösi ispán, Csirke Péter pecsétjéhez, lehetséges, hogy annak átvétele.⁸⁷

5–6. Csirke Péter mellett összesen három szolgabíró nevét ismerjük, a fentebb már említett Miklóst, Domonkos fiát, valamint Ádám deákét és Miklós fia Péterét. Mivel egyikőjük pecsétje sem maradt meg a zágrábi anyagban olyan állapotban, hogy pontosan meg tudnánk mondani, melyik melyiküké, azért összevontan vagyunk kénytelen tárgyalni őket. Egyikőjük pecsétje 1,5 cm átmérőjű volt, természetes viaszba nyomott képét egy oklevélen láthatjuk. Ábrázolása elmosódott, annyit tudunk biztosan, hogy körirata nem volt. a kép töltötte ki az egész mezőt.⁸⁸ Kollégája pecsétje pedig 2 cm átmérővel maradt ránk, természetes színű viaszba nyomva. A képét egy 1380-ban kelt dokumentumon lehet nagyjából látni: egy felemelt karú embert véstek rá. Köriratát két folyamatos vonal között helyezték el.⁸⁹

7–8. Vértess Miklós kőrösi ispántól a zágrábi anyagban egyetlen eredeti oklevelet találunk. Ezen az ő valószínűsíthető pecsétje mellett a szolgabírák közül kettő pecsétjének a nyoma maradt meg. Egyik képe sem értelmezhető, mert annyira rossz állapotban maradtak ránk. Mind a két pecsét 2 cm átmérőjű volt, és természetes színű viaszba nyomva láthatjuk maradványaikat a dokumentum hátlapján.⁹⁰

9. Büki Basó 1381 és 1384 között töltötte be a kőrösi *comes* tisztségét. Ebből az időszakból a zágrábi anyagban egyetlen olyan dokumentum maradt ránk, amin legalább egy pecsét átmérőjét felfedezhetjük. Ez 1383-ban kelt, és összesen három pecséttel erősítették meg. Ezek közül az egyetlen megmaradt átmérője 1,8 cm volt, és természetes színű viaszba nyomták. Valószínűleg az egyik szolgabíróról volt.⁹¹

10. Ders Márton első ispánsága idejéből egyetlen olyan eredeti oklevelet ismerünk a zágrábi anyagban, melyen az ispáni pecséten kívül másik *sigillum* is van. Ez 1,5 cm átmérőjű volt, és természetes színű viaszba nyomták. Képe és körirata értelmezhetetlen.⁹²

11. Tapsonyi Antimus János ispánsága idejéből két szolgabíró pecsétjének a körméretét ismerjük, az egyik 2 cm, a másik pedig 1,5 cm volt. Mind a kettőt természetes színű viaszba nyomták, azonban képük és köriratuk értelmezhetetlen.⁹³

Zágrábi ispánok

1. Inus comes 1275. szeptember 27-én kelt oklevelén maradt meg zöld sodraton függő pecsétje. A természetes színű viaszba nyomott *sigillum* átmérője 5 cm, képe és körirata mára már lekopott, értelmezhetetlen.⁹⁴

2. Dénes ispán fehér-vörös sodraton függő pecsétje 1333-ból maradt ránk. Nem a hagyományos kör alakú *typariumot* használta, hanem egyenlő szárú háromszöget, aminek a talpa 3, oldalai pedig 2 cm hosszúságúak. Ábrázolásából ma már csak egy ívelt oldalú pajzs látszik.⁹⁵

(5. kép) A. HAZU D-III/87

3. Péter comes rányomott pecsétjének képét sajnos nem ismerjük, annyira roncsolódott. A 3,6 cm átmérőjű kör alakú *typariumot* természetes színű viaszba nyomták.⁹⁶

4. Vértés Miklós zágrábi ispán 1376 és 1380 között töltötte be a zágrábi ispáni, valamint a medvevári várnagyi tisztséget.⁹⁷ Két olyan dokumentumot ismerünk, melyen nagy valószínűséggel az ő pecsétjét találjuk meg, egyiken rányomott, a másikon pedig függő változatban. Ábrázolása többé-kevésbé épen maradt ránk: az alsó felében egy heraldikai jobb felé lépő farkast, felette pedig egy sisakot láthatunk. Köriratából csak a + SI betűcsoport látható. A kör alakú, körülbelül 3 cm átmérőjű pecsétet természetes színű viaszba nyomták.⁹⁸

5. Benvenuto zengi polgár fiából, Tamásból 1393 és 1394 között lett zágrábi ispán.⁹⁹ Ebből az időszakból egyetlen olyan dokumentumot ismerünk a zágrábi anyagból, melyen valószínűsíthetően az ő, valamint két szolgabíró pecsétjének a maradványai láthatóak. Valószínűsíthetően 3 cm átmérőjű volt, de képe és körirata olyan mértékben károsodott, hogy mára értelmezhetlenné vált.¹⁰⁰

6. Szerdahelyi Ders Márton körösi ispánságával párhuzamosan viselte Zágráb megye *comesi* tisztségét is.¹⁰¹ Abból, hogy egy 1395-ben keletkezett oklevelén hol he-

lyezkedik el (középen), arra következtethetünk, hogy a természetes színű viaszba nyomott, 2,5 cm átmérőjű középső pecsét volt az övé. Óvatosnak kell lennünk, mivel sem a pecsét képét, sem a köriratát nem ismerjük, így könnyen előfordulhat, hogy csak a szolgabírák pecsétjét nyomták rá a dokumentumokra. A később kiadott oklevelek alapján bizonyos, hogy legalább egy szolgabírának 2,5 cm átmérőjű pecsétje volt.¹⁰²

7. Tapsonyi Antimus János Ders Mártonhoz hasonlóan egyszerre töltötte be a körösi és a zágrábi ispáni méltóságot.¹⁰³ Két olyan eredeti oklevél maradt ránk a zágrábi anyagban, melyeket Zágráb megye nevében adtak ki. A két oklevelén egy 1,5 cm átmérőjű, természetes színű viaszba nyomott pecsétet azonosíthatunk az ispán *sigillumával*, mely a korábbi példák alapján az okmány hátlapjára nyomott pecsétek közül a középső.¹⁰⁴

Túrmezei ispánok

1. Hagil György túrmezei *comes* feltételezhető pecsétje 1349-ből maradt ránk. A zöld-sárga(arany) sodraton függő, természetes színű viaszba nyomott, 3 cm átmérőjű *sigillumon* egy heraldikai liliumot láthatunk. Köriratából csak az S betű vehető ki.¹⁰⁵

2. Péter, György fia 1389–1390-ben töltötte be a zágrábmezei ispáni tisztelet. Három dokumentumon maradt ránk függőpecsétje. A természetes színű viaszba nyomott pecsét átmérője 2,3 cm volt. Ábrázolásából ma egy magas alakzat vehető ki, mely felfelé keskenyedik. Körirata: + S PET[RI DE C]AMPO SUP[ANI], melyet kettős pontsor fog körbe.¹⁰⁶

3. Az Agárdi-rokonsághoz tartozó Tarkányi családból származott „Higgyed” János, aki a túrmezei ispáni és a medvei várnagyi tisztséget is betöltötte Bebek Detre szolgálatában.¹⁰⁷ Zöld színű viaszba nyomott pecsétje nyolcszögletű, hossza 2,5, szélessége pedig 1,5 cm. Képe és körirata rossz állapota miatt sajnos mára kivehetetlen.¹⁰⁸

Túrmezei comes terrestris

1. Myker *comes* terrestris pecsétje 1333-ból maradt meg. A természetes színű, piros-fehér-zöld színű sodraton függő, 2 cm átmérőjű *sigillum* ábrázolása és körirata teljességgel kivehetetlen.¹⁰⁹

2. Karilovecz-i Pál fia, Kelemen 1349-ben, Hagil György mellett töltötte be a túrmezei *comes* terrestris tisztségét. Zöld-sárga sodraton függő, 1,5 cm átmérőjű pecsétjét természetes színű viaszba nyomták. A pecséten nem volt körirata, ábrázolása pedig egy ollóra hasonlít.¹¹⁰

3. Mark, Ztanomir fia, 1365 és 1367 között töltötte be a *comes terrestris* tisztségét. 1367-ből maradt ránk lila-fehér sodraton függő 2,5 cm átmérőjű pecsétje. Egy téglalap alakú ábrázolást véstek rá, mely ma kivehetetlen. Körirata – melyet két pontsor fog körbe – szintén olvashatatlan.¹¹¹

4. Péter, György fia, valószínűleg azonos az 1389–1390-ben zágrábmezei ispáni tisztelet betöltő, ugyanazon nevű személlyel. Természetes színű viaszba nyomott, 1407-ből származó pecsétje lila-fehér sodraton függ és 3 cm átmérőjű.¹¹²

Zágrábi szolgabírók

1–4. Vértes Miklós ispánsága alatt a megyében négy szolgabíró – Irethlen fia: Gergely, György fia: János, Mykech fia: István és Chenk fia: Mykech – működött. Egyetlen olyan dokumentum van a zágrábi anyagban, melyen mind a négyük pecsétje rajta van. Sajnos a viasz mára már minden esetben lepergett, ezért csak a természetes színű viaszba nyomott *sigillumok* hozzávetőleges átmérőjét tudjuk megmondani. Ez három esetben 2,5 cm, míg a negyedikben 3 cm volt.¹¹³

5–6. Benvenuto-fi Tamás ispánsága alatt működött két szolgabíró természetes színű viaszba nyomott pecsétjének az átmérőjét ismerjük, amely 2,5 cm volt. Sajnos képük és köriratuk teljesen kipergett.¹¹⁴

7–10. Szerdahelyi Ders Márton ispánsága alatt működött szolgabírák pecsétjeinek egy vagy valamennyire ép képpel rendelkező lenyomata nem maradt ránk. A maradványok alapján viszont a természetes színű viaszba nyomott *typariumok* átmérőit ismerjük. Két esetben 1,5 cm, egy esetben 2 cm, harmadik alkalommal pedig 2,5 cm átmérőt állapíthatunk meg.¹¹⁵

11–13. Tapsonyi Antimus János ispánsága idejéből két szolgabíró pecsétjének átmérőjét biztosan ismerjük. Tudjuk, hogy mind a kettőt természetes színű viaszba nyomták, de képük és köriratuk értelmezhetetlen.¹¹⁶

Nagykelemléki várnagyok és *comes terrestris*ek

1. Miklós, Miklós fia, nagykelemléki várnagy pecsétje 1336-ból maradt ránk, természetes színű viaszba nyomva, 2 cm átmérővel. A pajzs heraldikai jobbra dőlten fekszik a *sigillumon*. A pajzs kerek talpú, ötször vágott, heraldikai bal sarkában egy heraldikai jobb oldalra forduló, növekvő állat (griff?) látható, mely manesáiban két gömböt tart, farka pedig a pajzs heraldikai bal oldala mellett látszik. Körirata: + S[IGILLUM] COMITIS NICOLAI.¹¹⁷

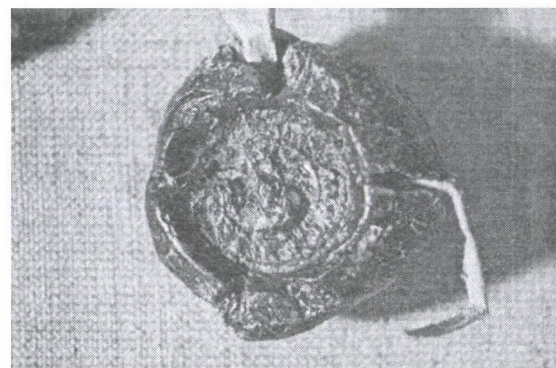
(6. kép) A. HAZU D-III/107

2. Adrián, Farkas fia, *comes terrestris* Miklós (Miklós fia) várnagy mellett szolgált. Pecsétje 1,9 cm átmérőjű volt, természetes színű viaszba nyomták. Az enyhén gömbölyű oldalú pajzs felső részén hatágú csillag, közepén egy öblével felfelé forduló holdssarló, alul pedig ismét egy hatágú csillag van. Körirata romlott: + S[IGILLUM] ADRIANI .....¹¹⁸

(7. kép) A. HAZU D-III/107

3. Iwánka, János fia, szintén Miklós, Miklós fia, castellanus mellett szolgált *comes terrestris*ként. Pecsétje

(8. kép) A. HAZU D-IV/11

romlott állapotban maradt ránk, csak annyit tudunk, hogy természetes színű viaszba nyomták és átmérője 2,2 cm volt.¹¹⁹

4. Niger Benedek nagykemléki várnagy egyetlen olyan oklevelet adott ki – Nagy Pál kőrösi ispánnal közösen –, amelyen legalább pecsétjének átmérőjét tanulmányozhatjuk. A természetes színű viaszba nyomott *sigillum* átmérője 2,5 cm volt, azonban ma már csak a viasz által hagyott nyomokat láthatjuk.¹²⁰

Dalmáciához köthető pecsétek

1. 1268. szeptember 11-én kelt Cernosclavus zsupán oklevele, melyen összesen öt darab pecsétet láthatunk, melyek mindegyikét zöld sodraton erősítették hozzá a pergamenhez és mind természetes színű viaszba vannak nyomva. Mivel nem mindegyik példány körirata olvasható, ezért nem tudjuk megmondani, hogy pontosan kinek a nevéhez is köthető az adott pecsét. A következőkben balról jobbra haladva ismertetem az oklevélen található pecséteket.

a. A pecsét igen rossz állapotban van, de valószínűleg háromszög alakú volt. Ép oldala 3,8 cm hosszúságú. A képe mesterjegy, a szárhoz első fok csatlakozik, a fok végéhez pedig egy, a szárral párhuzamosan futó vonal. Körirata olvashatatlan.

b. A pecsét meglehetősen jó állapotban maradt ránk, átmérője 5 cm. Képén egy fejét heraldikai balra fordító, egész alakjában ábrázolt, tunikát viselő embert láthatunk, akinek glória övezi a fejét (Krisztus? Keresztelő Szent János?), és lábaival vízben áll. Heraldikai bal kezében egy nehezen meghatározható alakot (talán madarat), jobb kezében pedig egy levelekben végződő, a talajra támaszkodó egyenes botot tart. Az alaktól heraldikai jobbra, annak derékmagasságában egy öblével felfelé forduló holdsarló, balra pedig egy nyolcágú csillag van. Töredékes köriratát két, folyamatos vonal fogja közre, azonban a következő betűcsoportokat lehet csak rekonstruálni: + CO SI

c. A 3 cm átmérőjű pecsét egy mesterjegyet tartalmaz, egy vízszintes vonal heraldikai jobb széle félkörívben görbült, a vonal közepén egy szár van, aminek a végéhez fordított szárufa illeszkedik, aminek a végét szellemen zárja le,¹²¹ a vízszintes vonal heraldikai bal oldalához pedig egy alacsonyabb szár csatlakozik szárufával a

végén. Körirata: + S[IGILLUM] COMITIS AINOSA, az S betűket a vésnök nem tudta fordítva véetni.

d. Az 5 cm átmérőjű pecsét szintén jó állapotban maradt ránk. A vésete Sárkányölő Szent György lovon ülő alakját ábrázolja, akinek a feje körül glória van, lova heraldikai jobb oldalra lép, lábai alatt a már legyőzött sárkányt láthatjuk, amelynek a nyakába éppen belefűdik a szent, végén kis zászlóval ellátott lándzsája. Körirata: + : S[IGILLUM] COM[ITIS] CIVITATIS [...] SCE[...], melyet kettős pontsor fog körbe.

e. A pecsét átmérője 3 cm, képe pedig a c. pontban leírt *sigillum* mesterjegyével egyezik meg. Körirata: + S[IGILLUM] COMITI[S] .....] ERI[...]¹²²

2. Duimus és Bertalan délvidéki ispánok kiadványa, melyen pecsétmaradványokat fedezhetünk fel, 1335. szeptember 20-án kelt. Ezen a természetes színű viaszba nyomott, 3,5 cm átmérőjű *sigillum* néhány darabkája oly annyira töredékes állapotban látható a hátlapon, hogy sem képe, sem körirata nem rekonstruálható, és így nem tudjuk megállapítani, hogy melyikükhöz tartozik.¹²³

3. István vegliai ispán pecsétje 1365-ből maradt ránk. A barna színű sodrattal az oklevélre erősített természetes színű viaszba nyomott *sigillum* átmérője 3 cm. Képe egy heraldikai jobb felé lépő, mancsaival egy fekvő állaton taposó oroszlánt ábrázol. Az oroszlán teste nyurga, sörénye szépen kidolgozott, pofája szembenéz. A töredékes köriratot – csak a SIG betűcsoport látható – belülről kettős pontsor övezi, de a belső hiányos.¹²⁴

4. János vegliai ispán pecsétje szintén 1365-ből maradt ránk, igen jó állapotban. A természetes színű viaszba nyomott, barna sodraton függő pecsét átmérője 4 cm. Vésetén egy heraldikai jobb felé forduló állatot (oroszlán?) láthatunk, ami sisakot visel, amelynek arcrésze heraldikai jobb felé fordul. Az állat mellső mancsaival egy másikat ragad meg, ami fejét foglyul ejtője felé fordítja. Az oroszlán sisakforgóján hatágú csillagot láthatunk. Köriratát kettős pontsor fogja körbe: SIGILLU[M] IOH[AN]IS COMITIS [VEGL]A MODRUSIE ET CY....¹²⁵

5. János vegliai ispán pecsétjével lezárt oklevél, mely egyetlenként képviseli a zágrábi anyagban az ő *sigillum*-át, 1393-ból maradt ránk. A helyzetéből adódóan (zárópecsét) igen sérült darab állapotát a restaurálás tovább rontotta, így mindössze annyit állapíthatunk meg róla, hogy természetes színű viaszba nyomták és 2 cm volt az átmérője.¹²⁶

Halász Éva

JEGYETEK

¹ Jelen tanulmány alapját a 2006 nyarán Zágrábban, a Klebelsberg Kuno Ösztöndíj segítségével végzett kutatásaim adják. Mivel a közelmúltban Ante Gulin tollából kiváló, fényképekkel gazdagon illusztrált szlavón egyházi pecséttan jelent meg (*Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*. Zagreb, 1998), ezért az egyházi személyek és intézmények *sigillum*aival egyáltalán nem foglalkoztam. Ezen kívül nem kutattam a királyok, illetve királynők pecsétjeire sem, mivel azokat már több ízben és több helyen publikálták. (A közelmúltban pl.: Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. Szerk.: Hegedűs András. Esztergom, 2000. Sigilla regum – reges sigillorum. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményéből. Szerk.: Érszegi Géza. A pecsétek leírását készítette Sölch Miklós. Fényképezte Szelényi Károly. Bp., 2001.) A kutató utam során nyújtott segítségükért itt szeretnék köszönetet mondani a Horvát Tudományos Akadémia (Hrvatska Akademija) (különösen Damir Karbić) a Horvát Akadémia Levéltára (Arhiv Hrvatske Akademije, a továbbiakban: A.HAZU), a Horvát Állami Levéltár (Hrvatski Državni Arhiv, a továbbiakban: HDA) (különösen Stjepan Razum és Boris Suljagić), és Zágráb Város Levéltára (Arhiv Grada Zagreba, a továbbiakban: AGZ) összes munkatársának. A fotók a Horvát Akadémia Levéltárából származnak (A.HAZU), és a Horvát Akadémia Fotólaboratóriuma készítette őket, amiért ezúton mondom köszönetet.

² Kumorovitz L. Bernát: A magyar pecséthasználattörténete a középkorban. Bp., 1993. *Bibliotheca Humanitatis Historica* (továbbiakban: Kumorovitz, 1993.) 16–20.

³ Kumorovitz, 1993. 34.

⁴ Kumorovitz, 1993. 59.

⁵ Kumorovitz, 1993. 60.

⁶ Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 256 402, HDA Archivum Capituli Zagrabensis, Acta Antiqua 17/3.

⁷ Például: 1396. július 30. „Higgyed” János medvei várnagy kiadványán (DF 230 744, A.HAZU D-VIIA/82). Bebek Detre bán ugyanazon napon kelt oklevele (DF 230 745, A.HAZU D-VIIA/83)

⁸ A zágrábi anyagban egyetlen olyan esetet ismerünk ebből a korzsból, amikor a pápai kancellárián használt kenderzsineget vették igénybe a pecsét oklevélre függesztésének, nevezetesen Subić Pál horvát bán 1307-ben kelt diplomáját. (DF 218 532, HDA DMV br. 35.)

⁹ Hahót Miklós bán 1343. szeptember 18-án kelt diplomájának alján az ABC betűk felső fele olvasható. Mivel ebben az esetben két haragos megbékéléséről van szó, nyilvánvaló, hogy mind a két fél kapott egy-egy példányt az oklevélből. (Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár – a továbbiakban: DL – 40 921)

¹⁰ Cillei Frigyes bán 1447. augusztus 27-én kelt diplomája. DF 267 933, HDA Archivum communitatis nobilium de Turopolje Diplomata et donationes. 1/260.

¹¹ Például: Tallóci Matkó pecsétje, 1346. február 9. (DF 231 157, A.HAZU D-X/43)

¹² DF 230 689, A.HAZU D-VIIA/31.

¹³ A pecsétek alakjával kapcsolatban jegyzi meg Pray György: „Magnates autem, et Barones regni, alique qui publicos magistratus gerebant, ut plurimum orbicularis formae sigillis, iisque fere pendulis utebatur, si ex iis, quae vidi, vidi autem multa, fas est iudicium fere. Raro ab hac forma recessum est.” (Pray Georgiu: Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae pluribusque aliis. Budae, 1805 (a továbbiakban: Pray) 30.

¹⁴ 1350. július 9. (DF 230 432, A.HAZU D-IV/62)

¹⁵ Bertényi Iván: Új magyar címertan. Bp., 1993. 57.

¹⁶ Az első esetre lásd pl.: Péter, Péter fia kőrösi szolgabíró pecsétje, a másodikra pedig: András mester, vicebán pecsétje.

¹⁷ Kumorovitz L. Bernát: Az autentikus pecsét. In: Turul 1936/1. 45–68.

¹⁸ Életére és működésére lásd: Halász Éva: Anjou István herceg (1332–1354). In: Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok) XII. (2005) 1. szám. 29–70.

¹⁹ 1350. július 9. rányomott, hátlapon. (DF 230 432, A.HAZU D-IV/62) Ebből az évből (1350. augusztus 12-én kelt oklevélről) ismerjük gyűrűspecsétjét is, melyet vörös viaszba nyomtak. A *typarium* 2 cm átmérőjű volt, és Házi Jenő leírása szerint „teljesen ép a négyelt háromszögű címerpaizs, amelynek I. és IV. negyede háromszor vágott, míg a II. és III. negyedében háromszög alakban elhelyezett 3 közönséges kereszt van. A kereszték fekvése: II. negyedben egy felül, kettő alul, a III. negyedben pedig megfordítva.” (Sopron szabad királyi város története I. rész-I. k. Oklevelek 1162–1406. Közli: Házi Jenő. Sopron, 1921. 96.)

²⁰ 1354. január 7. rányomott, hátlapon. (DF 267 990, HDA Grad Koprivnica, 1/4.)

²¹ Az erdélyi hercegsége alatt használt lovaspecsétjének képét több, több helyen is kiadták. Elsőként Pray György pecsétani munkájának X. tábláján. (3. rajz) Ezen a pecsét képe annyira más, hogy Nyáry Albert később a hitelességét is kétségbe vonta. (Nyáry Albert: A heraldika vezérfonala. Budapest, 1886. 209. l. lj.) A pecsét modern kiadásai: Bertényi Iván: Nagy Lajos király. Budapest, 1989. 96–97. oldalak között szereplő fényképes táblák. A fotó fekete-fehér. *Feszpremy László*: Lovaspecsétek Magyarországon. In: Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. Szerk.: Hegedűs András. Esztergom, 2000. (a továbbiakban: Megpecsételt történelem) 14. A fotó színes.

²² Magyarországi tevékenységére lásd: Halász Éva: Bajor Margit hercegnő (1325–1374) magyarországi tevékenysége. In: Turul 2005/3–4. 109–116.

²³ Magassága: 2 cm, szélessége: 1,7 cm a legszélesebb helyeken mérve.

²⁴ 1354. december 2. rányomott, hátlapon (DF 267 914, HDA Archivum communitatis nobilium de Turopolje, Diplomata és donationes I/70), 1354. december 6. függő (DF 267 915, HDA Archivum communitatis nobilium de Turopolje, Diplomata és donationes I/71), 1355. január 20. rányomott, hátlapon (DF 230 407, A.HAZU D-IV/36), 1355. március 1. rányomott, hátlapon (DF 255 432, AGZ 1. PGZ br. 20.), 1355. március 1. rányomott, hátlapon (DF 230 447, A.HAZU D-V/4), 1355. április 27. rányomott, hátlapon (DF 267 991, HDA Grad Koprivnica, oklevelek I/5), 1355. november 30. rányomott, hátlapon (DF 230 453, A.HAZU D-V/8), 1355. december 20. rányomott, hátlapon (DF 256 900, HDA, Archivum Capituli Zagrabensis, Acta Antiqua 95/6.)

²⁵ A cipőpecsét úgy vált ketté, ahogyan a sodratot eredetileg a két fél közé illesztették. elülső feléről ráadásul levált a *typarium* lenyomata is. DF 267 915 (HDA Archivum communitatis nobilium de Turopolje, Diplomata et donationes I/71.)

²⁶ 1355. március 1. rányomott, hátlapon (DF 255 432, AGZ 1. PGZ br. 20.), 1355. november 30. rányomott, hátlapon (DF 230 453, A.HAZU D-V/8.). Ismerjük a hercegnő 1356 után, német földön használt pecsétjének a képét is. Kiadása: Pór Antal: Pecsétani újabb apróságok. In: Turul 1897/1., 10–19.

²⁷ 1371. április 16. (Cidex diplomaticus regni Scroatiac, Dalmatiac ac Scelavoniae. (Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.) Ed. *Tadeus Smičiklas*. II–XV. Zagrabiae, 1904–1934. (a továbbiakban: Smič.) XIV. 320. sz.) – 1372. június 16. (Smič. XIV. 423. sz.).

²⁸ 1371. április 16. rányomott, hátlapon (DF 267 918, HDA Archivum communitatis nobilium de Turopolje: Diplomata et donationes, I/85.), 1372. május 1. rányomott, hátlapon (DF 230 551, A.HAZU D-V/106).

²⁹ 1371. április 27. (DF 267 919, HDA Archivum communitatis nobilium de Turopolje: Diplomata et donationes I/86.).

³⁰ 1273. június 20. rányomott, hátlapon (DF 230 197, A.HAZU D-II/35).

³¹ *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1300–1450. In: Középkori magyar adattár. CD-ROM. Budapest, 2001. (a továbbiakban: Engel. CD-ROM).

³² 1307. január 4., függő, DF 218 532, HDA, DMV br. 35. A bánnak 1300-ból származó pecsétjét közli Varju Elemér. Czímertani és spheragistikai emlékek az ezredéves országos kiállításon című cikkében. A pecsét képe megegyezik a fentivel, körirata azonban más: + S: PAULI BREBENIE CO[MIT]JIS BANUS TOCIUS SCLAVONIE. In: Turul 1896/4. II. kúp.

³³ DF 230 204, A.HAZU D-II/42, függő.

³⁴ Engel, CD-ROM.

³⁵ *Csoma József*: Magyar nemzeti címerek. In: *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest, 1995. (reprint) (a továbbiakban: Karácsonyi) 1165–1166.

³⁶ DF 267 908, HDA Archivum communitatis nobilium de Turopolje: Diplomata et donationes I/39.

³⁷ DF 255 424, AGZ I. PGZ br. 12.

³⁸ Engel, CD-ROM.

³⁹ 1345. augusztus 21. DF 230 396 A.HAZU D-IV/25.

⁴⁰ 1355. március 8. DF 230 448 A.HAZU D-V/5.

⁴¹ 1346. július 31.–1349. június 5., 1366. augusztus 26.–1368. május 27., 1372. október 17.–1373. február 8. (Engel, CD-ROM).

⁴² Karácsonyi, 1176–1180.

⁴³ 1349. május 11., DF 230 429. A.HAZU D-IV/59. A Megpecsételt történelem 95. oldalán közölnek egy pecsétet, amit Szécsi Miklós dalmát-horvát bán 1365-ös pecsétjével azonosítottak. Mivel azonban a pecsét körirata alapján inkább Miklósunk szintén Miklós nevű nagybátyjára lehetett, ezt a *sigillumot* nem sorolnám teljes bizonyossággal a bán tulajdonában levők közé. (Megpecsételt történelem, 95.).

⁴⁴ DF 256 485 HDA, Archivum Capituli Zagrabensis, Acta Antiqua 23/7.

⁴⁵ Karácsonyi, 1290.; *Csergheő Géza*: A hársfalevél a Ratold-nembeliek címerében. In: Turul, 1886/4. 173–181.

⁴⁶ Értelmezése kissé bizonytalan, azonban valószínűnek lehet tartani, hogy pávatollforgóról van szó. Olivér tárnokmester 1347-ből és Leusták nádor 1396-ból származó pecsétjein szintén megfigyelhető, bár ezekben az esetekben a hárslevelet nem duplázták meg (Karácsonyi, 1291.).

⁴⁷ 1357. június 11. (DF 230 460, A.HAZU D-V/15) Csak érdekességként említem meg, hogy midőn 1358-ban az uralkodó Kőrösön tartózkodott, István zágrábi püspöknek és a zágrábi káptalannak szóló parancslevelét Paksi Leusták *bán* pecsétjével erősítette meg, ahogyan azt a diploma *corroboratiója* hűen közli. Ugyanakkor még az év végéig Paksi saját okleveleiben a *vicariusi* címzést használta. (1358. február 27. Smič. XII. 350. sz.)

⁴⁸ DF 255 670, HDA Archivum Capituli Zagrabensis, Acta Loci Credibilis II. br. 21. A bán két 1379-ben kelt oklevelét is valószínűleg

ezzel a pecséttel erősítették meg, de mind a kettőnek lekoppott az ábrázolása. (DF 256 612, HDA Archivum Capituli Zagrabensis, Acta Antiqua 31/45. és DF 256 484 HDA Archivum Capituli Zagrabensis, Acta Antiqua 23/6.). Nagy valószínűséggel rányomott pecsétként is alkalmazták: 1373. május 8-án kelt báni oklevél *corroboratiója* szerint ugyanis a diplomát a bán autentikus pecsétjével erősítették meg. („*confirmantes auctoritate nostri banatus sigillo nostro autentico fecimus communiti*” Smič. XIV. 399. sz.)

⁴⁹ DF 230 572. A:HAZU D-VI/17. Két másik oklevelelen nagy valószínűséggel ennek a pecsétnek a lenyomata volt, azonban mára mind a kettő lekoppott, csak körméretük alapján valószínűsíthetjük ezt. (DF 230 593, A.HAZU D-VI/38 és DF 230 566, A.HAZU D-VI/11.)

⁵⁰ „*litteras nostras patentes ..... sigillo nostro maiori consignatas duximus concedendas.*” 1374. május 1. (DL 100 140).

⁵¹ 1381. március 18. (DL 678), 1385. augusztus 1. (Smič. XVI. 539.).

⁵² 1383. május 10. rányomott, hátlapon. (DF 276 807, HDA Obitelj Oršić 12/67), 1384. június 4. rányomott, hátlapon (DF 230 636, A.HAZU D-VI/80), 1384. június 10. rányomott, hátlapon (DF 230 637, A.HAZU D-VI/81.).

⁵³ 1387. október 17.–1389. június 5. (Engel, CD-ROM).

⁵⁴ 1388. szeptember 30. függő (DF 230 720, A.HAZU D-VIIA/16).

⁵⁵ 1389. június 22.–1392. március 27. és 1394. augusztus 24.–1397. február 25. (Engel, CD-ROM)

⁵⁶ 1389. augusztus 25. (DF 219 380, HDA DMV br. 864)

⁵⁷ 1390. augusztus 6. papírfelzet alatt (DF 230 689, A.HAZU D-VIIA/31), 1391. 00. 00. (DF 255 446, AGZ I. PGZ br. 42.) Ezzel azonban óvatosan kell bánnunk, hiszen a báni okleveleken néha nem a bán, hanem a vicebán pecsétje szerepel, minden *corroboratiós* megjegyzés nélkül.

⁵⁸ 1395. június 6. rányomott, hátlapon (DF 255 455, AGZ I. PGZ. br. 53.), 1395. június 26. rányomott, záró (DF 230 736, A.HAZU D-VIIA/74), 1395. október 15. (DF 255 456, AGZ I. br. 54.), 1395. október 15. rányomott, záró (DF 230 740, A.HAZU D-VIIA/78), 1396. július 30. rányomott, hátlapon (DF 230 745, A.HAZU D-VIIA/83), 1397. január 6. rányomott, záró (DF 255 460, AGZ I. PGZ br. 58). A nemzetség címerének leírása: Karácsonyi, 1165–1170.

⁵⁹ 1392. augusztus 24.–1392. október 30. (Engel, CD-ROM)

⁶⁰ 1392. augusztus 24. (DF 255 448, AGZ I. PGZ br. 45.)

⁶¹ 1392. november 11.–1393. november 29. (Engel, CD-ROM)

⁶² 1393. szeptember 16. rányomott, hátlapon (DF 255 451, AGZ I. PGZ br. 48.).

⁶³ Karácsonyi, 1218.; Kumorovitz. A magyar pecséthasználat, 41. kúp.

⁶⁴ DF 256 402, HDA Archivum Capituli Zagrabensis, Acta Antiqua 17/3. Gut-Keled nembeli István címerét több helyen is közlik: pl.: *Csergheő Géza*: A Gutkeled nemzetség címere. In: Turul 1891/1 34.

⁶⁵ 1372. december 8. rányomott, záró. (DF 230 552, A.HAZU D-VI/107.)

⁶⁶ 1382. február 3. (DF 230 616, A.HAZU D-6/60)

⁶⁷ 1389. július 21. (Smič. XVII. 211.) – 1392. október 12. (DF 219404)

⁶⁸ 1396. május 8. rányomott, hátlapon (DF 230 750, A.HAZU D-7A/88), 1396. június 19. rányomott, hátlapon (DF 230 743, A.HAZU D-7A/81), 1396. október 13. rányomott, záró (DF 230 746, A.HAZU D-7A/84).

⁶⁹ DF 230 757–DF 282 397.

⁷⁰ 1399. május 8. rányomott, hátlapon. (DF 230 769, A.HAZU D-7A/107)

- ⁷¹ 1277. április 25. rányomott, hátlapon. (DF 230 208, A.HAZU D-II/46)
- ⁷² DF 230 280 (A.HAZU D-III/28).
- ⁷³ Smič. IX. 214. sz. és Smič. X. 406. sz.
- ⁷⁴ 1334. április 25. DF 230 342 (A.HAZU D-III/92).
- ⁷⁵ 1356. szeptember 20. (A.O. VI. 497); 1362. március 22. (Smič. XIII. 145. sz.)
- ⁷⁶ 1356. szeptember 20. (vörös sodraton, függő, DF 233 160, HDA, Obitelj Drasković, Archivum Maius 22/11), 1358. június 26. (rányomott, hátlapon, DF 230 468, A.HAZU D-V/23.), 1359. április 2. (rányomott, hátlapon, DF 279 533, HDA Depositum: Obitelj Besenič, Kasetta 1/1), 1360. március 3. (lila-zöld sodraton, függő, DF 219 390 HDA DMV br. 874.), 1360. május 27. (rányomott, hátlapon, DF 230 480, A.HAZU D-V/35.).
- ⁷⁷ 1370. június 3. (DF 230 536, A.HAZU D-V/91), 1370. szeptember 15. (DF 230 537, A.HAZU D-V/92), 1379. július 15. (DF 230 592, A.HAZU D-VI/37), 1380. április 17. (DF 230 598, A.HAZU D-VI/43), 1380. április 17. (DF 230 600, A.HAZU D-VI/45) A *sigillum* ábrázolásának leírását közli Csoma József is teljes egészében (Karácsonyi, 1157.) és külön csak a sas megjelölésével: Az Aba nemzetség címere című cikkében. In: Turul 1893/2. 1–15.
- ⁷⁸ 1373. április 4. (DF 230 560, A.HAZU D-VI/5.)
- ⁷⁹ 1389. július 21. 1391. november 25.–1392. október 12., 1394. május 11.–1397. január 18. (Engel, CD-ROM).
- ⁸⁰ 1389. július 21. rányomott, hátlapon (DF 286 095, HDA Plemička općina Sv. Jelena Koruska br. 20.).
- ⁸¹ 1394. június 8. (DF 219 405, HDA DMV br. 889.) Nem lehetetlen, hogy a Turul 1886. évfolyamában napvilágot látott A sfragistika az országot kiállításon cikkben leírt, 1574-ből származó Szerdahelyi Dersfi pecsétjéhez hasonló (pajzsalakja lilium volt, a sisakdíszé pedig növekvő oroszlán, mely mancsaiban liliumot tart) volt a vicebán pecsétjén látható ábrázolás is. (In: Turul 1886/1. 46. Csergheő Géza tollából).
- ⁸² 1397. augusztus 8. (DF 230 757)–1401. június 4. (DF 230 819)
- ⁸³ 1401. június 4. (DF 230 819, A.HAZU D-7B/10)
- ⁸⁴ 1358. június 26. rányomott, hátlapon (DF 230 468, A.HAZU D-V/23), 1360. május 27. rányomott, hátlapon (DF 230 480 A.HAZU D-V/35.) és Smič. XII. 375. sz.
- ⁸⁵ 1360. március 3. (DF 219 390, HDA DMV br. 874.)
- ⁸⁶ 1356. szeptember 20. függő (DF 233 160, HDA Obitelj Drasković: Archivum Maius 22/11), 1358. június 26. rányomott, hátlapon (DF 230 468, A.HAZU D-V/23).
- ⁸⁷ 1374. december 15. (Smič. XV. 69. sz.), 1380. április 17. (DF 230 602, A.HAZU D-VI/46). Csak méret alapján következtetünk arra, hogy esetleg az 1380. június 19-én kelt megyei kiadvány ma meglevő egyetlen, de rossz állapotú pecsétje is az övé volt. (DF 218 986, HDA DMV br. 96.)
- ⁸⁸ 1373. június 14. (DF 230 561, A.HAZU D-VI/6.) Az oklevél Cudar Péter második bánsága idején kelt. Azt nem tudjuk, hogy Péter első bánsága ideje alatt is ugyanazok töltötték-e be a szolgabírói tisztet, mint a második idején, de ha igen, akkor méret alapján azt mondhatjuk, hogy egy 1370. szeptember 15-én kelt dokumentumot is a két szolgabíró valamelyikének pecsétjével látták el. (1370. június 3. DF 230 536, A.HAZU D-V/91)
- ⁸⁹ 1379. július 15. (DF 230 592, A.HAZU D-VI/37), 1380. április 17. (DF 230 598, A.HAZU D-VI/43). Ha a szolgabírák Csirke Péter első és második ispánsága alatt is ugyanazok a személyek voltak, akkor egy 1370. szeptember 15-én keltezett oklevélen is ennek a szolgabírónak a pecsétjét találjuk. (DF 230 537, A.HAZU D-V/92)
- ⁹⁰ 1373. április 4. (DF 230 560, A.HAZU D-VI/5)
- ⁹¹ 1383. május 7. (DF 230 626, A.HAZU D-VI/70)
- ⁹² 1389. október 11. (DF 230 765, A.HAZU D-VIIA/103)
- ⁹³ 1401. június 4. (DF 230 819, A.HAZU D-VIIB/10)
- ⁹⁴ 1275. szeptember 27. (DF 230 202, A.HAZU D-II/40)
- ⁹⁵ 1333. május 12. (DF 230 337, A.HAZU D-III/87)
- ⁹⁶ 1351. augusztus 23. (DF 230 436, A.HAZU D-IV/66)
- ⁹⁷ 1376. november 24. (Smič. XV. 242.); 1380. augusztus 24. (DF 256 348)
- ⁹⁸ 1377. május 18. rányomott, hátlapon (DF 255 436, AGZ 1. PGZ. br. 26.); 1377. június 22. függő (DF 267 921, HDA Archivum communitatis nobilium de Turpolje: Diplomata et donationes I/93.). Azonban az is elképzelhető, hogy a leírt pecsét nem Vértes Miklós ispáné, hanem Gergely fia, Iván *comes terrestris*é volt. Valószínűleg még Vértes Miklós pecsétje van a következő okleveleken: 1380. április 23. (DF 255 439, AGZ 1. PGZ. br. 30.), 1380. április 30. (DF 230 603., A.HAZU D-VI/47)
- ⁹⁹ 1393. április 29.–1394. február 21. (Engel, CD-ROM)
- ¹⁰⁰ 1393. április 29. rányomott, hátlapon (DF 255 449, AGZ 1. PGZ. br. 46.)
- ¹⁰¹ Kőrösi ispán: 1394. május 11.–1397. január 18. Zágrábi ispán: 1395. június 6.–1397. március 8. (Engel, CD-ROM)
- ¹⁰² 1395. szeptember 1. rányomott, hátlapon, közepén (DF 230 738, A.HAZU D-VIIA/76), hasonló (2,5 cm) átmérőjű pecsét található még: 1396. december 3. rányomott, hátlapon (DF 255 459, AGZ 1. PGZ. br. 57), 1396. december 21. rányomott, hátlapon (DF 230 748, A.HAZU D-VIIA/86), 1397. január 6. rányomott, hátlapon (DF 230 751, A.HAZU D-VIIA/89).
- ¹⁰³ 1398. május 14. (DF 230 761); 1399. június 26. (DF 255 461)
- ¹⁰⁴ Ezzel azonban óvatosan kell bánnunk, hiszen lehetséges az is, hogy csak a szolgabírák pecsétjével erősítették meg a dokumentumokat. 1398. május 14. rányomott, hátlapon (DF 230 761, A.HAZU D-VIIA/99); 1399. június 26. rányomott, hátlapon (DF 255 461, AGZ 1. PGZ. br. 61)
- ¹⁰⁵ DF 218 799, HDA DMV br. 305.
- ¹⁰⁶ 1389. szeptember 27. sárga-vörös sodraton (DF 230 684, A.HAZU D-VIIA/26), 1389. június 7. kék-fehér sodraton (DF 218 602, HDA DMV br. 107.), 1390. november 14. sárga-vörös sodraton (DF 230 690, A.HAZU D-VIIA/32)
- ¹⁰⁷ 1394. november 23.–1396. július 30. (Engel, CD-ROM)
- ¹⁰⁸ 1396. július 30. rányomott, hátlapon (DF 230 744, A.HAZU D-VIIA/82).
- ¹⁰⁹ 1333. (DF 267 909, HDA Archivum communitatis nobilium de Turpolje: Diplomata et donationes I/40.)
- ¹¹⁰ 1349. függő, zöld-sárga sodraton (DF 218 799, HDA DMV br. 305.)
- ¹¹¹ 1367. november 15. (DF 218 570, HDA DMV br. 74.)
- ¹¹² 1407. március 21. (DF 230 862, A.HAZU D-VIIB/54.)
- ¹¹³ 1377. május 18. (DF 255 436, AGZ 1. PGZ. br. 26.) Valószínűleg az ő pecsétjeik vannak még a következő okleveleken: 1380. április 4., három szolgabíró (DF 255 438, AGZ 1. PGZ. br. 29), 1380. április 23., három szolgabíró és az ispán (DF 255 439, AGZ 1. PGZ. br. 30.), 1380. április 30., három szolgabíró és az ispán (DF 230 603, A.HAZU D-VI/47).
- ¹¹⁴ 1393. április 29. rányomott, hátlapon (DF 255 449, AGZ 1. PGZ. br. 46.)
- ¹¹⁵ 1395. szeptember 1. rányomott, hátlapon, 2 cm (DF 230 738, A.HAZU D-VIIA/76), 1396. október 9. két 1,5 cm átmérőjű pecsét, rányomott, hátlapon (DF 255 458, AGZ 1. PGZ. br. 56.), 1396. december 3. 2 cm átmérőjű, rányomott, hátlapon (DF 255 459, AGZ 1. PGZ. br. 57), 1396. december 21. rányomott, hátlapon 2,5 és 2 cm átmérővel

(DF 230 748, A.HAZU D-VIIA/86), 1397. január 6. rányomott, hátla-
pon 2,5 és 2 cm átmérővel (DF 230 751, A.HAZU D-VIIA/89).

¹¹⁶ 1398. május 14. rányomott, hátlapon (DF 230 761, A.HAZU D-
VIIA/99), 1399. június 26. rányomott, hátlapon (DF 255 461, AGZ 1.
PGZ br. 61). Mérete miatt kétséges (bár helyzete igazolná, hiszen az
ispáni pecsétetekhez hasonlóan a három pecsét közül a középső), hogy
az ezeken az okleveleken szereplő, 1,5 cm átmérőjű pecsét az ispáné
lett volna. Ha nem a *comes*é, akkor a harmadik szolgabíróé volt.

¹¹⁷ 1336. november 26. rányomott, hátlapon (DF 230 356, A.HAZU
D-III/107), 1343. február 11. függő, pergamenszalagon (DF 230 382,
A.HAZU D-IV/11).

¹¹⁸ 1336. november 26. (DF 230 356, A.HAZU D-III/107)

¹¹⁹ 1343. február 11. függő, pergamenszalagon (DF 230 382,
A.HAZU D-IV/11).

¹²⁰ 1359. április 2. rányomott, hátlapon (DF 279 533, HDA Depso-
iti: Obitelj Besenic Kasetta 1/1).

¹²¹ Egyszerűbben fogalmazva egy csúcsára állított háromszög.

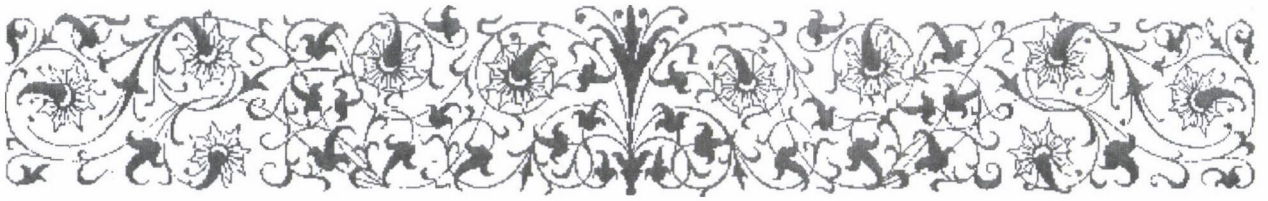
¹²² 1268. szeptember 11. (DF 218 518, HDA DMV br. 21.)

¹²³ 1335. szeptember 20. rányomott, hátlapon (DF 230 349,
A.HAZU D-III/99).

¹²⁴ 1365. április 1. függő, barna sodrat (DF 218 567, HDA DMV
br. 71.).

¹²⁵ 1365. április 1. függő, barna sodrat (DF 218 567, HDA DMV
br. 71.).

¹²⁶ 1393. május 12. rányomott, záró (DF 230 715, A.HAZU D-
VIIA/56).

A SÓLYOM MINT CÍMERKÉP

Egey István Megesyre hamisított armálisja

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár diplomagyűjteményében található közel száz – nagyrészt ismeretlen – 17. századi nemeslevél egyike az az oklevél, amely szerint II. Ferdinánd megújítja (*denuo*) Megesy Istvánnak, általa természetes fiának Jánosnak, valamint Kovács (*Kovacz*) Bálintnak és ennek törvényes fiának Ferencnek nemességét 1625. október 29-én Sopronban.¹ Az adománylevél szövegében ugyan a Megesy név szerepel, a betűk kidolgozása, egymástól való távolsága azonban elárulja, hogy az eredetileg beírt Egey nevet „egészítették ki” (ti. MEGESY) később a hamisítók.² Az aranyfesték oxidációja ma sem jelentős, így nem csoda, hogy egy 1860-ban végzett felmérés során az oklevél eredetiségét nem kérdőjelezték meg.³ További kutatásokat igényelne annak megállapítása, hogy a címereslevelet fel tudták-e használni a hamisítók. Illésy János említ ugyan e néven egy nemes családot Biharban,⁴ kérdéses azonban helytálló-e ez az adat, mivel ebben az – eredetileg is háromféle – összeírásban nem található meg Megesy Zsigmond,⁵ mint ahogy a későbbiekben sem.⁶ A Kovács (*Kovacz*) név gyakorisága sem könnyíti meg a kutatást, mindenesetre Szatmárban feltűnik egy Kovács Bálint nevű szatmárnémeti polgár 1638-ban, akít kölcei Kende András társaival üldözött és elfogott, de a két személy azonosságát név alapján nem lehet megállapítani.⁷ Családtörténeti adatok hiányában kérdés marad az is, hogy mikor került az oklevél a levéltárba: az 1860-as felmérést követően, Trianon után biztosan Csonka-Bihar vármegye levéltárában volt,⁸ aminek állományával együtt végül a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárba került.⁹

A jó állapotban fennmaradt pergamen oklevél – melynek vörös-kék-arany-ezüst zsinóron függő pecsétje sajnos mára elveszett – mérete 650×620, a befestett címerképé kerettel együtt 110×135 milliméter. A címereslevelet a kihirdetési záradék szerint 1626. május 13-án hirdették ki Szatmár vármegye Csengeren tartott tör-

vényszékén. Régóta ismeretes, hogy Szatmár vármegye hitelesítési gyakorlata az idők folyamán a többi megyétől némiképp eltérő utat járt be:¹⁰ azaz a vármegyei pecsét helyett még sokáig szolgabírói pecsétet használt, ezt is olyan sajátos módon, hogy családi címerek helyett az egymás mellé nyomott pecsétet betűi összeolvasva adják ki a *Comitatus Szatmar* kifejezést.¹¹ Ennek a szokásnak a visszaköszönését láthatjuk Egey István armálisának kihirdetési záradékában is, amelyet nemcsak a vármegye jegyzője, hanem az alispán és a négy szolgabíró is ellátott kézjegyével. Az eset nem egyedülálló,¹² és talán a későbbiekben érdemes lenne megvizsgálni, hogy mennyire volt bevett Szatmárban ez a gyakorlat.

Egey István – az adománylevel szövege szerint – „*egyenesen álló vörös színű katonai pajzsot*” kap „*amelynek alját magas szikla foglalja el, melyen természetes színű teljes [alakos] sólyom képmása a pajzs jobb oldala felé fordulva látható, bal lábán állni, jobbáiban pedig – karmai közt szorítva – teljes, zöld leveles szőlőfürtöt tartani látszik. A pajzson nyitott rostélyú katonai sisak királyi koronával, [melyből] egyrészt mindkét felől fekete sasszárnyak emelkednek, és ettől külön, magányosan ragyogó arany csillag, a már említett sasszárnyak között másik, az alsóhoz hasonló szőlő látszik. A sisak csúcsáról körös-körül innen arany és vörös, onnan vörös és ezüst sisaktakarók vagy szalagok omlanak alá...*” A leírt címer a korban megszokott kettős keretben nyugszik. A téglalap alakú arany rámában lilával damaszkolt alapon aranyszegélyű kartus-szerűen kiképzett ezüstkeret, melynek belső oldalán babérkoszorú látszik, ami damaszkolt kék mezőt övez, amelyre a címert festették. A kartus és a külső keret közötti sarkokban felül a magyar államcímer elemei: jobbra vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező, balra vörösből zöld hármashalom kiemelkedő aranykoronás középső csúcsán lévő ezüst kettőskereszt látható. Mindkét pajzson aranyszínű háromlevelű korona nyugszik.

Ahhoz, hogy az Egey armális címerképét elhelyezhessük a magyar címerbrázolás rendszerében, talán nem érdektelen röviden áttekinteni a sólyomnak, mint címerállatnak a megjelenését a magyarországi heraldikában. A hazai címerhasználatban a sólyom a nyugateurópaiaktól eltérően nem vadászsólyomként,¹³ hanem leggyakrabban „szabadon” ábrázolva jelenik meg. Kivételként említhető például Zemlényi Dávid 1418. évi armálisa, amely az első ilyen vadászatra használt ragadozókat megőrkítő címerábrára,¹⁴ vagy a Vasyon Mátyás 1511. évi armálisa, amelynek címerképe felhőből kinyúló zöldruhás kar – barna szarvasbőr kesztyűs – kézfejen balra forduló kiterjesztett szárnyú természetes sólyom felemelt baljával elejtett madarat tart, jobbán arany lánc látszik.¹⁵ Nagy valószínűség szerint ezek a címerek az adományozott királyi solymász voltak utalnak. Már jóval ezen címeradományozások előtt feltűnik azonban a sólyom a magyar heraldikában. Így ez a madár szerepel abban a sisakdíszben is, amelyet Károly Róbert adományoz Imrefia Miklósnak 1326-ban,¹⁶ amely oklevél a magyar címerlevelek közvetlen előzményének is tekinthető. Nem

meglepő, hogy a nemzetségi jelvények között is fellelhető a sólyom, mint például a Lőrente,¹⁷ vagy a Csanád nemzetség címerében is.¹⁸ Az utóbbiból származó Tamás esztergomi érsek pecsétjének pajzsában a térdelő érsek mellett kétoldalt elhelyezett pajzsokban dombon álló sólyom¹⁹ vagy varjú²⁰ látszik. Egyik későbbi leszármazottja – Thelegdy István – már 1490-ben a sólymot szerepelteti címerében²¹ és ezt kapja utóbb adományul XII. Károly francia királytól is.²² Ugyanezen időszakból származik a Dobozy család címersólyma is, amely fölemelt jobbáiban kivont kardot tart.²³ A szakirodalomban már ismert címerek közül a Bántó másképp Asztalos család 1598. évi nemeslevelében kék pajzsban zöld halmon álló sólyom felemelt jobbáiban újat tart,²⁴ vagy Csomaközy Péterében koronán álló kiterjesztett szárnyú sólyom látszik.²⁵ Az Egey armálissal közeli egy időben kiadott oklevelek közül a solymosi Dancza Máté címerében szikla tetején álló sólyom csőrében gyűrűt tart,²⁶ míg a Babonay család 1630. évi armálisában vörös ruhás kar látszik, amelynek kézfejen repülésre kész sólyom áll.²⁷

Kétségtelen, hogy Szatmárban többfajta ragadozó madár is honos volt, a sólyom mellett leginkább a karvaly, ami a Károlyi család címerében is szerepel.²⁸ Több település egykor a „*terra draucariorum regionum*” része volt – Királydaróc, Madaras – neve is erre emlékeztet.²⁹ Az Egey armális esetében is joggal vethető fel a kérdés, mennyire lehet szerepe a lakókörnyezetnek, vagy a helyi természeti adottságoknak egy-egy család címerválasztásában, elfogadva a tényt, hogy a címerekhez kapcsolódó elképzelések igen változatosak lehetnek.³⁰ Érdekes például, hogy Nagykároly városának első fennmaradt – a 19. század első felében használt – pecsétnyomóján egy élével lefelé fordított ekevas látszik, amelyen egy madár áll, felemelt lábában szőlőfürtöt tartva.³¹ Mezővárosról lévén szó talán nem is volt a 17. század elején címeres pecsétje a településnek.

Az armális és az oklevél külzetén található kihirdetési záradék alább közölt szövegében dőlt betű jelzi az arannyal kiemelt részeket. A latin szöveg szóvégi rövidítéseit és a nagy kezdőbetűket, amelyek indokolatlanul nehezítenék a szöveg áttekinthetőségét, jelölés nélkül oldottam fel. A latin szövegben a személyneveket változatlanul hagytam, a fordításban az ismertebb, vagy a ma használatos alakokat igyekeztem megadni; a címerszerző neve Megesy helyett Egeyként szerepel.

Nos Ferdinandus secundus Dei gratia electus Romanorum imperator semper augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque etc., rex, archidux Austriae, dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, marchio Moraviae, dux Luxemburgae ac superioris et inferioris Silesiae, Viethembergae et Thekiae, princeps Sveviae, comes Habsburgi, Tyrolis, Ferreti, Kiburgii et Goritiae, landgravius Alsaciae, marchio Sacri Romani Imperii supra Anasum, Burgoviae ac superioris et inferioris Lusaciae, dominus marchiae Sclavonicae, Portus Naronis et Salinarum.

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis. Quod nos, cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humillimam supplicationem, nostrae propterea factam maiestati; tum vero attentis et consideratis, fidelitate et fidelibus servitiis, fidelis nostri, nobilis Stephani Egey, quae ipse sacrae primum regni nostri Hungariae coronae, et deinde maiestati nostrae pro locorum et temporum varietate fideliter exhibuit et impendit, ac imposterum quoque se exhibere et impendere velle pollicetur.

Cum igitur ob id, tum vero ex gratia et munificentia nostra regia, qua quosque de nobis ac republica Christiana benemeritos, ac virtutis colendae studiosos, antecessorum nostrorum divorum quondam Hungariae regum exemplo prosequi, eisque certa virtutum suarum monumenta quae ad maiora quoque praestanda, eos incitare possent, decernere consuevimus.

Eundem itaque Stephanum Egey, ac per ipsum Joannem filium naturalem, nec non Valentinum Kovacz, generum, ac Franciscum filium eiusdem legitimum, qui etiam alias nobilitatis praerogativa gavisi esse perhibentur, de regiae nostrae potestatis plenitudine, et gratia speciali denuo, in caetum et numerum verorum atque indubitatorum regni nostri Hungariae, et Partium eidem annexarum nobilium duximus cooptandum, annumerandos et adscribandos.

Annuentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes, ut ipsi sic uti antea ita a modo imposterum quoque futuris et perpetuis semper temporibus, omnibus illis gratiis, honoribus, indulgentiis, privilegiis, libertatibus, iuribus, praerogativis et immunitatibus, quibus caeteri, veri, et antiqui et indubitati regni nostri Hungariae, et Partium ei annexarum nobiles hactenus quomodolibet de jure, vel consuetudine usi sunt et gavisi, utunturque et gauderent, uti, frui et gaudere possint ac valeant, haeredesque et posteritates ipsorum, utriusque sexus

Mi második Ferdinánd, Isten kegyelméből mindig felséges, választott római császár és Németország, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kunország és Bulgária, stb. királya, Ausztria főhercege, Burgundia, Brabant, Stíria, Karintia, Krajna hercege, Morvaország őrgrófja, Luxemburg, Felső-, és Alsó-Szilézia, Württemberg és Téka hercege, Szvévia fejedelme, Habsburg, Tirol, Ferrete, Kiburg és Görz grófja, Elzász őrgrófja, az Enns felett fekvő Szent Római Birodalom, Bajorország, továbbá Felső-, és Alsó-Luzsácia őrgrófja, a vend őrgrófság, Pordenone és Salzburg ura.

Emlékezetül adjuk jelen levelünkkel mindenkinek akit illet, hogy mi egynéhány hívünknek felségünk elé terjesztett legalázatosabb kérésére, továbbá meggondolván és figyelembe vévén hívünknek nemes Egey Istvánnak hűségét és hűséges szolgálatait, melyeket ő elsősorban Magyarországnak Szent Koronájának, majd felségünknek különböző helyeken és időben híven teljesített és a jövőben is tenni és teljesíteni ígérkezik.

Egyrészt tehát ezért, másrészt királyi kegyünk és bőkezűségünk folytán, mi által elhatároztuk, hogy megboldogult elődeink, Magyarország egykori királyainak példáját követve, mindenkor meg szoktuk jutalmazni azokat, akik nekünk és a keresztény világnak érdemeket szereztek és a vitézi erény ápolására törekedtek, részükre erényeik bizonyos emlékeztetőiről rendelkezünk, amelyek nagyobb tettek felvállalására is ösztönözhetik őket.

Ezért tehát ugyanezen Egey Istvánnak – általa Jánosnak természetes fiának, valamint Kovács Bálintnak ugyanúgy és Ferencnek törvényes fiának – akik a nemesi előjogokat eddig is élvezték, királyi hatalmunk teljességével és különös kegyelmünkkel kivéven elhatároztuk, hogy Magyarországnak és kapcsolt Részének igazi és kétségtelen nemeseinek rendjébe újból felvesszük, befogadjuk és soroljuk.

Hozzjárulunk és biztos tudással, megfontolt lélekkel megengedjük, hogy ő maga mostantól kezdve, miként azelőtt is, úgy a jövőben is mindig, örök időnkig mindazokkal a kegyekkel, tisztségekkel, kedvezményekkel, kiváltságokkal, szabadságokkal, jogokkal, előjogokkal, és mentességekkel, amelyekkel Magyarország és a hozzátartozó kapcsolt Részek többi valóságos nemese bármikor és bármilyen módon, jog vagy szokásjog alapján élt és élvezett, valamint él és élvez, élhessen, élvezze

universae valeant atque possint. In cujus quidem nostrae erga ipsos exhibita gratiae et clementiae, ac liberalitatis testimonium veraeque et indubitatae nobilitatis signum, haec arma seu nobilitatis insignia. Scutum videlicet militare erectum rubri coloris fundum illius rupi alta occupante, in qua integer fulco naturali suo colore effigiatus, sinistro pede insistere, dextro vero integrum botrum uvarum viridi folio conspicuum inter unguis compressum intenterere, inque dextram scuti latus conversus esse cernitur. Scuto incumbentem galeam militarem craticulatam sive apertam regio diademate, duas nigra alas aquilinam primis ab invicem aversis prominentes, ac in singulis, singulas aureas stellas micantes, inter praenotatas alas aquilinas, alterum botrum inferiori similem, proferente ornatam. A summitate vero, sive cono galeae, laciniis seu lemniscis, hinc flavis et rubris, illinc vero pariter rubris et candidis, in scuti extremitates sese diffundentibus, scutumque ipsum decenter exornantibus, quemadmodum haec omnia in principio seu capite praesentium literarum nostrarum pictoris manu et artificio propriis suis coloribus depicta esse conspiciuntur.

Eidem Stephano Egey ac per ipsum, superius nominatim specificatis personis ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose danda duximus et conferenda. Decernentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes, ut ipsi sicuti antea, a modo imposterum futuris semper et perpetuis temporibus eadem arma seu nobilitatis insignia more aliorum regni nostri Hungariae, et Partium ei subjectarum nobilium, sub iisdem iuribus, praerogativis, indultis, libertatibus et immunitatibus, quibus ipsi vel natura vel antiqua consuetudine usi sunt et gavis, utunturque et gaudent ubique in praeliis, certaminibus, pugnis, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis aliisque omnibus et singulis, ac quibusvis exercitiis, militaribus et nobilitaribus nec non sigillis, velis, cortinis, aulaeis, annulis, vexillis, clypeis, tentoriis, domibus et sepulchris generaliter vero in quarumlibet rerum et expeditionum generibus, sub merae, vetustae, ac syncerae nobilitatis titulo, quo eos, ac haeredes ipsorum, utriusque sexus universos cuiuscunque status, dignitatis, conditionis et praeminentiae homines existant, insignitos et ornatos dici, nominari, haberique et reputari volumus et mandamus, ferre, gestare, illisque in aevum uti, frui et gaudere possint atque valeant, haeredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universae valeant atque possint.

Imo nobilitamus, damus et concedimus, praesentium per vigorem. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungariae utimur, impendenti communitas. Eidem Stephano Egey

és örvendjen nekik és bírja azokat, és az ő örökösei és mindkét nembeli utódai is bírják azokat és rendelkezzenek velük. Irántuk tanúsított kegyelmünk, jóakaratumk és nagylelkűségünk bizonyosságául, továbbá igazi és kétségtelen nemességük jeléül ezt a nemesi címert, avagy jelvényt adományozzuk: tudniillik egyenesen álló vörös színű katonai pajzsot, amelynek alját magas szikla foglalja el, melyen természetes színű teljes [alakos] sólyom képmása a pajzs jobb oldala felé fordulva látható, bal lábán állni, jobbában pedig – karmai közt szorítva – teljes, zöld leveles szőlőfürtöt tartani látszik. A pajzson nyitott rostélyú katonai sisak királyi koronával, [melyből] egyrészt mindkét felől fekete sasszárnyak emelkednek, és ettől külön, magányosan ragyogó arany csillag, a már említett sasszárnyak között másik, az alsóhoz hasonló szőlő látszik. A sisak csúcsáról körös-körül innen arany és vörös, onnan vörös és ezüst sisaktakarók vagy szalagok omlanak alá, amelyek a pajzsot megfelelően ékesítik, miként mindez jelen oklevelünk elején vagyis kezdetén a festő keze által művészien saját színekkel megfestve is látható.

[Mindezt] ennek a Egey Istvánnak és általa, a fent név szerint felsorolt személyeknek és mindkét nembeli örökösöknek és utódaiknak kegyesen adtuk és ajándékoztuk. Elhatároztuk, valamint biztos tudással és megfontolt lélekkel megengedtük, hogy ő maga mostantól kezdve, majd miképpen a jövőben is mindig ugyanezt a címert, vagyis nemességének jelvényt, Magyarország és az alávetett Részek többi nemeseinek szokása szerint ugyanazokkal a jogokkal, előjogokkal, kedvezményekkel, szabadságokkal, és kiváltságokkal élhessenek, melyekkel ők vagy természet, vagy szokásjog alapján élnek és élveznek mindenütt csatákban, ütközetekben, háborúkban, lándzsatoréseken, tornajátékokon, bajvívásokon, párviadalokon, valamint bármely egyéb katonai és nemesi gyakorlaton; továbbá pecsétjeiken, köpenyeiken, kárpitjaikon, lobogóikon, gyűrűiken, zászlóikon, pajzsaikon, sátraikon, otthonaikban, és általában mindenütt, bármely tulajdonukon és kiadványukon – mindannak az igazi és valódi nemességnek jeleként, amellyel őt és mindkét nembeli utódát mindenki, bármilyen jogállású, méltóságú, állapotú és helyzetű személy legyen, ennek mondja, nevezze, tartsa és tekintse – hordhassa, viselhesse, használja, élvezze, örvendjen neki és bírja azokat, valamint az ő örökösei is bírassák azokat és rendelkezzenek velük.

Mindezeket részükre adjuk, adományozzuk, őket meg-nemesítjük jelen kiváltságlevelünk alapján. Ennek emlékezetére és örökös megerősítéséül jelen oklevelünket magyar királyi titkos függőpecsétünkkel megerősítve az

ac per ipsum Joanni filio, necnon Valentino Kovacz generi, ac Francisco filio eiusdem, suis ipsorumque haeredibus et posteritatibus, utriusque sexus universis, iam natis et deinceps nascituris, gratiose dandas duximus et concedendas.

Datum per manus fidelis nostri nobis dilecti reverendi Sthepani Senniey, de Kis Sennie episcopi Vacziensis, consiliarii nostri et aulae nostrae per Hungariam cancellarii in civitate nostra Soproniensi, die vigesima nona mensis octobris, anno Domini millesimo sexcentesimo vigesimo quinto: regnorum nostrorum Romani septimo, Hungariae et reliquorum octavo, Bohemiae vero anno nono.

Reverendissimis ac venerabilibus in Christo Patribus dominis Petro Pazmany metropolitanae Strigoniensis, et Joanne Thelegdy Colociensis et Bachiensis ecclesiarum canonice unitarum archiepiscopis, Joanne Pyber electo Agriensis, Petro Domitrovich Zagrabiensis, Emerico Lossy electo Varadiensis, Stephano Szentandrassy de Czikamadéfalva electo Transylvaniensis, Paulo David electo Quinqueecclesiensis, Francisco Ergelio Vesprimiensis, Nicolao Dallos electo Jauriensis, antelato Stephano Senniey, electo Vacziensis, dicto Joanne Thelegdy administratore Nittriensis, sede Chianadiensis vacante, Gregorio Nagyffaluy electo Sirmiensi, Joanne Posgay electo Boznensis, Joanne Iwanczy electo Tininniensi, fratre Alphonso de requesens Rosonensis, altero fratre Joanne Baptista Aghatic Seguiensis et Modrusiensis ecclesiarum episcopis ecclesias Dei feliciter gubernantibus.

Item spectabilibus ac magnificis comite Nicolae Eszterhazy de Galanta, regni nostri Hungariae palatino, comite Georgio a Zrinio dictorum regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae bano ac agazonum nostrorum regalium magistro, comite Christophoro Banffy comite de Also Lindva tavernicorum, comite Paulo de Nadasd cubiculariorum, Melchiore Alaghy de Bekeny janitorum, Thoma Bosniak de Magiarbely dapiferorum, Emerico Czobor de Czoborszentmihaly curiae magistro, Paulo Pálffy de Erdöd pincernarum nostrorum regalium magistris, iudicis curiae nostrae regiae officio vacante, ac Stephano Pálffy de Erdöd, comite Posoniensi caeterisque quam plurimis regni nostri Hungariae comitatus tenentibus et honores.

Ferdinandus

Stephanus Sennyei
m.p.
episcopus Vacziensis

Laurentius Ferenczffy

említett Egey Istvánnak, általa fiának Jánosnak, úgymint Kovács Bálintnak és Ferenc fiának, az ő örökösének és mindkét nembeli összes – már megszületett és ezután születendő – utódainak kiadni és jóváhagyni rendeltük.

Kiadatott a mi őszintén kedvelt hívünk, főtisztelendő kissenyei Sennyei István veszprémi püspök, tanácsosunk és magyarországi kancellárunk által Sopronban, az Úr ezerhatszázhuszonötödik esztendejében október havának huszonkilencedik napján, római birodalombeli uralkodásunk hetedik, magyarországi és többi [országunkbéli] uralkodásunk nyolcadik, csehországi uralkodásunk kilencedik évében.

Főtisztelendő és tisztelendő atyák a Krisztusban, Pázmány Péter esztergomi érsek, Thelegdy János a kánonilag egyesült kalocsai és bácsi egyházak érseke, Pyber János választott egri, Domitrovich Péter zágrábi, Lossy Imre választott váradi, csikmádéfalvai Szentandrassy István választott erdélyi, Dávid Pál választott pécsi, Ergeli Ferenc veszprémi, Dallos Miklós választott győri, a már mondott Sennyei István választott váci, a már említett Telegdy János nyitrai adminisztrátor, a csanádi [püspöki] szék betöltetlen, Nagyfalui Gergely választott szerémi, Pozsgay János választott boszniai, Ivánczy János választott tinnini, Alfonzó atya rosznói, Agatic „Keresztelő” János másik atya zenggi és modruszi püspökök akik Isten egyházának püspöki egyházait boldogan kormányozzák.

Továbbá, tekintetes és nagyságos gróf galántai Eszterházy Miklós Magyarországunk nádora, gróf Zrínyi György dalmát-horvát-szlavón bán és királyi lovászaik mestere, gróf alsólendvai Bánffy Kristóf tárnokmester, gróf Nádasdy Pál kamarás, bekényi Alaghy Menyhért ajtónálló, magyarbeli Bosnyák Tamás étekfogó, coborszentmihályi Czobor Imre udvarmester, erdődi Pálffy Pál királyi pohárnokaink mestere, országbírói hivatalunk üresedésben van és erdődi Pálffy István pozsonyi ispán, valamint sokan mások, akik Magyarország ispánságait és tisztségeit viselik.

Ferenczffy Lőrinc

Sennyei István
s.k.
váci püspök

Ferenczffy Lőrinc

Anno millesimo sexcentesimo vigesimo sexto, die decima tertia mensis Maii. Hic in oppido Czenger die et loco exhibitionis sedes nostra judiciaria praesentes literi armales ... publicatae et proclamatae sunt per me juratum sedis judiciaria comitatus Szattmariensis notarium.

*Franciscus Bodo
juratus sedis judiciariae notarius*

*Coram me Francisco Uray
vicecomitae comitatus Zattmar m.p.p.*

*Coram me Petro Marthon
judium m.p.p.*

*Coram me Stephanus Szenasi
iudex nobilium m.p.p.*

*Coram me Blastii Kavasi
judium comitatus Zattmar m.p.p.*

*Coram me Paulo Ramocsa
judium m.p.p.*

Az ezerhatszázhuszonhatodik év május havának tizenharmadik napján Szatmár vármegyének Csenger mezővárosban tartott törvényszékén jelen címeres levél felolvastatott és kihirdetett, Szatmár vármegye törvényszékének hűséges hites jegyzője által.

Bodó Ferenc
ezen törvényszéknek hites jegyzője

Előttem Uray Ferenc
Szatmár vármegye alispánja s.k.

Előttem Márthon Péter
szolgabíró s.k.

Előttem Szénási István
szolgabíró s.k.

Előttem Kávássy Balázs
Szatmár vármegye szolgabírája

Előttem Ramocsa Pál
szolgabíró s.k.

Szálkai Tamás

JEGYZETEK

¹ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (a továbbiakban HBML). Diplomagyűjtemény. Mohács utáni oklevelek 118.

² Arra sincs lehetőség, hogy a Szatmár vármegye törvényszékének jegyzőkönyveinek adatai alapján ellenőrizzük a nevek alakját, mivel éppen az 1615–29 közötti időszak jegyzőkönyvei vesztek el. *Henzsel Ágota*: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II/1. 1629–1634. 5.

³ A vizsgálatot a Nagyvárad Császári és Királyi Országos Törvényszék kezdeményezte. Ez alapján közölte Schönherr Gyula a Turul hasábjain 1888-ban. *Schönherr Gyula*: Bihar vármegye levéltárában őrzött címeres nemeslevelek. Turul. 1888. 4. 180.

⁴ *Illésy János*: Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás. Bp., 1902. 24.

⁵ Mivel a megyék nem kaptak pontos utasítást az összeírás végrehajtására, ezért különböző típusú conscriptiók születtek. Ugyanazon jelzet alatt szerepel egy – a birtokosokat is feltüntető – lista (2–16.) és egy településenként rendszerezett, adóösszegeket is tartalmazó összeírás. (17–46.), valamint egy, ami csak a járásokat tünteti fel (47–110.). HBML. IV. A. 12/a. 1. cs. No. 9. 2–110.

⁶ HBML. IV. A. 12/a. 1. cs.

⁷ *Künstlerné Virág Éva*: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II/2. 1635–1640. Nyíregyháza, 1997. 878. sz.

⁸ Ekkor a Bihar megyei törzsanyagban őrizték 51/1929. XXXIII. jelzet alatt.

⁹ *Gazdag István*: Hajdú-Bihar megyei Levéltár. In: Magyarország levéltárai. (Szerk.: Balázs Péter.) Bp., 1983. 143–144.

¹⁰ A törökök által megszállt megyékhez hasonlóan, ahol szintén nem használtak megyei pecsétet. *Bertényi Iván*: Magyar címertan (a továbbiakban Bertényi I.: i. m.). Bp., 2003. 82. és *Dulgáu. Bujor*: Sigiliile institutiilor Satmarene din secolele XVI–XIX. (a továbbiakban *Dulgáu, B.*: i. m.). Satu Mare, 1997. 86–92.

¹¹ Szirmay Antal 1468-tól, Tagányi Károly 1673-ból ismer hasonlót, *Oszóczi Kálmán* pedig a nagybányai levéltárban talált erre adatokat az 1618., 1631., 1657. és 1697. évekből. *Szirmay Antal*: Szatmár vármegye. I–II. (A továbbiakban *Szirmay A.*: i. m.). Buda, 1809–1810. I. 34. *Tagányi Károly*: Magyarország címertára. Bp., 1880. 32., *Oszóczi Kálmán*: Sigiliu folosite de autoritățile administrative comitatense și orașele de pe teritoriul fostului comitat Satu Mare (sec. XIV–XVIII). In: Satu Mare. Studii și comunicări. V–VI. 1981–1982. 184–187.

¹² Sípos György 1613-ban kihirdetett armálisát Irinyi András Szatmár vármegye jegyzője, Paczó Ferenc alispán és Ibrányi János szolgabíró írta alá. *Sípos Ferenc*: Vállaji Sípos György két armálisa. Turul. 2005. 3–4. 124.

¹³ *Gritzner, Maximilian*: Handbuch der heraldischen Terminologie. J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Einleitungsband. Nürnberg, 1890. 89–90.

¹⁴ Zemlényi Dávid címerének pajzsfőjében három fején vörös sapkát viselő vadászólyom látszik. A sapkák hátulján jól látszik az a zsinór, amivel a solymárok a vadrapértés előtti utolsó pillanatban le tudják venni ezeket a leggyakrabban karmazsinból készült szemtakarókat. *Fejérpataky László*: Magyar címeres emlékek. II. (a továbbiakban

ban Fejérpataky L.: i. m.) Bp., 1902. 28., *Radvánszky Béla*: Zcmleányi Dávid címmerlevele 1418-ik évből. Turul. 1892. 12–14.

¹⁵ *Nyulásziné Straub Éva*: Öt évszázad címerei. Bp., 1986. 53. és 126.

¹⁶ A sisakdísz (*cristan que vulgo cymer dicitur*) arany sólyom fehér (ezüst) szárnyakkal, amely alatt arany lóherék függenek. A sólyom csőre felett aranyos levelű zöld ág látszik. *Csoma József*: Az első magán-czímeradományok. Turul. 1900. 1. 2.

¹⁷ Essegvári György zalai alispán (1478–1483) 1478-ból fennmaradt pajzspecsétjén a pajzs keretéből kinyúló kar kézfejjén ül. *Csoma József*: Magyar nemzetségi címerek. In: Karácsonyi János: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. (a továbbiakban Csoma J.: i. m.). Reprint. 2. utánnyomás. Bp. 2004. 1270. és Zala megye archontológiai és genealógiai adattára. 13–16. század. Szerk.: *Szatlóczi Gábor*. CD-ROM. Bp., 2004. II. Világi archontológia. Megyei tisztviselők. Alispán

¹⁸ Csoma J.: i. m. 1206–8.

¹⁹ *Makay Dezső*: A Csanád nemzetség. 2. közlemény. (a továbbiakban Makay D.: i. m.) Turul. 1893. 3. 135.

²⁰ *Nyáry Albert*: A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. 273.

²¹ Makay D.: i. m. 135.

²² *Sváby Frigyes*: XII. Lajos francia király címmer-adománya a Telegdiék részére. Turul. 1890. 2. 65. és Fejérpataky L.: i. m. II. 67–68.

²³ *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pest, 1865. XII. k. 198–199.

²⁴ *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. (a továbbiakban Kempelen B.: i. m.) Bp., 1911. I. 357. és Magyarország címeres könyve. Szerk.: *Alapi Gyula*. (a továbbiakban MCK). Bp. 1913. 42.

²⁵ Ehhez hasonló Torna vármegye 1619. évi pecsétjének a címere. MCK. 113. és *Hoppál Dezső*: A történelmi Magyarország vármegyéinek címerei. Bp. 2001. 14.

²⁶ Az oklevél 1622. május 26-án kelt. *Orosz Ernő*: Heves- és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családai. Eger. 1906. 61.

²⁷ Kempelen B.: i. m. 193.

²⁸ *Éhle Gábor*: A nagy-károlyi gróf Károlyi család és székhelyeik története. Reprint. Debrecen. 2005.

²⁹ *Szirmay A.*: i. m. II. 145–146. és *Petri Mór*: Szilágy vármegye monográfiája. Dés. 1901. IV. 338.

³⁰ Bertényi I.: i. m. 49.

³¹ A pecsétábrán nem lehet azonosítani a madarat. *Dulgú, B.*: i. m. 122.

WESSELÉNYI FERENC NÁDOR-FŐISPÁN POLITIKAI ÖRÖKSÉGE ÉS PEST-PILIS-SOLT VÁRMEGYE PECSÉTHASZNÁLATA A KURUC KORBAN*

...Wesselényi Ferenc nádor és Pest-Pilis-Solt vármegye főispánjának pecséthasználatáról, különös tekintettel az 1663–1664-es évekre, már egy addig ismeretlen forrás előkerülése kapcsán részletesen írtam. Ennek során érintettem a nádori címerkép és a kor politikai szimbolikájának az összefüggéseit is.¹

...A Wesselényi-féle rendi szervezkedés a Habsburg-politikával szembeforduló elégedetlenek mozgalma volt. Elégtelensége, erőtlensége és bukása ellenére mély nyomokat hagyott az egész társadalomban, amelyik egyiként akarta a török kiűzését, Magyarország egységét és rekonstrukcióját. Wesselényi Ferenc nádor-főispán halála, 1667. március 23-a után nimbusza tovább növekedett, az újabb Habsburg-ellenes mozgalmak örökségként gondozták és vették számításba politikai hagyatékát. Életművének politikai kisugárzása – mint látni fogjuk – még PEST-PILIS-SOLT vármegye pecséthasználatában is elérte a II. Rákóczi Ferenc vezette kuruc szabadságharc idejét.

1. Az 1659-es megyepecsét sorsa

...Az I. Lipótnál Wesselényi nádor által 1659-ben engedélyezett legelső megyepecsétje Pest-Pilis-Solt vármegyének folyamatosan használatban volt az 1703-ban kitört kuruc szabadságharcig. Ennek körirata: C. FRANCISCUS . WESSELENI . PALATINVS . 1659 SIGIL . COMITATUS . PEST . PILIS . SOLT: A Wesselényi-féle „összeesküvés” lepleződése I. Lipót uralkodása idején nem vont maga után olyan retorziót, melynek értelmében a „kompromittálódott” Wesselényi nevet törölni kellett volna a vármegye pecsétjéből.²

...A kuruc csapatok 1703. szeptember 15-én érték el a vármegyét Szentmártonkátánál. Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlése 1703. szeptember 27-én, 29-én és ok-

tóber 1-jén Pest város falai között ülésezett, de a kuruc „veszedelem” elől 1703. október 8-ra átköltözött Budára, mely mindvégig a labancok kezén maradt közvetlen környékével együtt.³

...Pest-Pilis-Solt vármegye hatósága a Wesselényi-féle megyepecsétet természetesen magával vitte új, budai székhelyére, mely városban addig 400 éves története során sosem ülésezett, sosem működött. Innen, Budáról intézkedett azután a „labanc” megye a Duna bal partján lévő területekre nézve is a szabadságharc egész ideje alatt, igaz, kevés sikerrel.

2. Az 1707-es kuruc megyepecsét

...II. Rákóczi Ferenc a domahídi (Szatmár vármegye) táborból 1703. szeptember 13-án írásban szólította fel Pest-Pilis-Solt vármegyét a csatlakozásra. A kurucok 1703. szeptember 21-én véres harccal elfoglalták a szolnoki várat, és ezzel megnyílt a kurucok előtt a Duna balparti megye egész területe.⁴

...A kuruc sikerek következtében 1704. május közepén Kecskeméten megalakult a vármegye kuruc közgyűlése és tisztkara, amelyiknek működési területe kiterjedt a megye Duna balparti vidékére, kivéve Pestet és szűkebb környékét.⁵

...Az autentikus megyepecsét Budán lévén a labanc megye hivatalánál, a kuruc megye hivatala irat kiadmányozásánál a négy szolgabíró magánpecsétjét alkalmazta egymás mellett. Ezzel a gyakorlattal tulajdonképpen visszatértek az 1659 előtti állapothoz, amikor még egyáltalán nem volt a vármegyének hivatali pecsétje. Ez a pecsételési mód 1704–1706-ig folyamatos volt.⁶

...A kuruc vármegye 1707. április 13-án részközgyűlést tartott Boldogon, amelyen felolvasták II. Rákóczi Fe-

* Elhangzott a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2006. szeptember 28-ai ülésén.

renc fejedelem 1707. január 22-én Rozsnyón kelt levelét, melyben megparancsolta, hogy az ónodi mezőn májusban tartandó országgyűlésre a vármegye tisztviselői a vármegye pecsétjével együtt jelenjenek meg.⁷

...A fejedelem 1707. május 1-jére hívta össze Ónodra az országgyűlést. Ez a dátum most annyiban fontos, hogy erre a napra mindenképpen el kellett készülnön a kuruc vármegye pecsétje. A pecsét leírása: SIGILL . INCLYTI . PEST . PILIS . SZOLT . ARTICUL . 1707 A babérkoszorú, majd egyes és kettes vonalú gyűrűbe foglalt körirat által határolt mezőben állított, enyhén ovális pajzsban lebegő koronázott oroszlánfős, oroszlánsörényes, delfinfarkú szíren bal mellső lábában háromszögben elhelyezett három virágú rózsáágat tart. A pajzs tetején ötlobbú korona. A pajzsot barokk pajzstakaró veszi körül.

...Az 1707-es évszámot viselő „kuruc” megyepecsét használatára nézve legkorábbi adatunk 1707. június 21-ről van az ónodi táborból. Ez II. Rákóczi Ferenc döntése a katonaságtól való elbocsátását kérő Doboczi Ferenc folyamodványáról. A 78. határozat: „Stabilizálván az Instans Nemes Vármegye pecsétí és tiszteí subscriptioja alatt authenticice emanált bizonyáslevele által allegált inhabilis és szolgálatra elégtelen voltáitt, lésczen reflexió íránta.”⁸

Nevezett megyepecsétnek eddig két lenyomatát ismerjük. Az egyik 1709. március 11., amikor Pest-Pilis-Solt vármegye hatvani közgyűlése levelet intézett Bercesényi Miklóshoz. A másik 1709. április 26., Pest-Pilis-Solt vármegye Gyöngyösön megbízta Darvas János alispánt, hogy vizsgáljon ki egy panaszos ügyet. Mind a kettő ostyapecsét.⁹

...A Wesselényi leveleiben emlegetett „Brutus rózsája”, vagy a közismert toposz, hogy aki rózsát szakaszt, megszurja a kezét, széles körben elterjedt volt a korban. Gyöngyösi István Vénus rózsájáról írja: „Rósát visel Vénus, lakik-is között: / Mert virágos Cyprust lakásul szerzette, / S virágokkal kedvét ott gyönyörködtette, / De az rosat jelül ok nélkül nem vette.” (III./232.). Még később: „De elég már az kit Wesselén szenvedtél, / Az sok tövis után rosát érdemlettél.” (III/240.)

...Ha Gyöngyösi ezt írta a fenti módon, akkor nem a szerelem klasszikus istennőjére értette, hanem Wesselényi-Vénusra, mert annak címerében valóban három rózsza látható. Wesselényi nádor és Vénus isteni alakja így játszik egybe, így tűnik át egyik a másikon és sokszor Gyöngyösi versében is. Íme egy apró heraldikai adalék és bizonyíték Várkonyi Ágnes hatalmas apparátusához, melynek erejével bizonyította, hogy a Murányi Vénus valójában Wesselényi Ferenc nádor-főispánnal azonos és nem Széchy Máriával, a feleségével.¹⁰

...Címerben, versben tehát olyan képes beszédről van szó, melynek korabeli jelentését, titkát valószínűleg már sohasem fejthetjük meg. A kódolt beszéd a rózsáról csak a beavatottak köre számára bírhatott konkrét tartalommal és ideológiával. Nagyon figyelemre méltó a rózsza összekapcsolása Brutus nevével, aki mégiscsak zsarnokölő volt a kései századok szemében.

...Maga az a tény, hogy Pest-Pilis-Solt vármegye 1707-ben, Wesselényi neve nélkül ugyan, de a Wesselényi család címerét választotta megyepecsétje címeréül, azt sejteti, netán demonstrálja, hogy a kuruckorban a Wesselényi-címer három virágú rózsáágának és koronás szírenjének a jelentése a haza szabadságáért fegyvert fogott főúri és nemesi elit körében még ismert volt. Sőt, Zrínyi Miklós Adriaí tengernek Syrenaia (1651) című műve is közkézen fogott. Innen nézve a szíren szimbolikája sokkal több annál, mintsem hogy Zrínyi az Adria vagy Magyarország nagy költője, ahogyan ezt az irodalomtörténet értelmezi.¹¹ Ezzel a gesztussal a kuruckori Pest-Pilis-Solt vármegye tudatosan vállalta fél évszázaddal korábban elhunyt főispánjának és az általa vezetett mozgalomnak a politikai hagyatékát, mely nem lehetett más mint a Habsburgoktól független és a töröktől visszafoglalt integer Magyarország nemesi konföderatív berendezkedéssel.

3. Az 1733-ban vésetett megyepecsét

...A párhuzamosan használt kuruc és labanc megyepecsét korszaka 1707–1711-ig tartott, és a szatmári békével, 1711. április 30-án lezárult nagypolitikailag is. Bekövetkezett újból az 1659-es évszámot és Wesselényi nevét viselő megyepecsét kizárólagos használata.

...Ünnepélyes külsőségek között 1732. október 1–2-án Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlése rendkívüli ülésén beiktatta a főispáni székbe Ferenc Istvánt, Lotharingia és Barry herceget, aki ettől az évtől kezdve Magyarország helytartója volt.¹² Ferenc István 1736-ban kötött házasságot Mária Teréziával, a Habsburg örökösével.

...Pest-Pilis-Solt vármegye mindenkori főispánjai a nádorok voltak, Pálffy Miklós nádor halála (1732. február 20.) után Lotharingiai Ferenc, mint királyi helytartó (1732. április 5.–1741. június) vezette az országot, vagyis nem ez volt az első és utolsó eset, hogy a Habsburgok nem töltötték be a nádori széket. Ilyenkor általában Pest-Pilis-Solt vármegye főispánjai egyben a királyi helytartók voltak.

...Az 1732. október 1–2-ai főispáni beiktatáson Csáky Zsigmond, mint beiktató képviselte a királyt, a távollévő herceget pedig Pongrácz András helyettesítette. A szertartás keretében Mágocsy Mihály alispán ünnepé-

lyesen átadta a király képviselőjének, mint beiktatónak a vármegye hiteles pecsétjét. Csáky Zsigmond a szertartás további részében átadta a pecsétet Pongrácz Andrásnak, aki Lotharingiai Ferenc képében azt átvette. Természetesen a vármegye tisztikara idejében észlelte az „illetlen” helyzetet, hiszen a Lotharingiai hercegnek, Mária Terézia leendő férjének a kezéhez olyan pecsétet juttattak, amelyen Wesselényi nádornak, a Habsburg-ellenes „összesküvőnek” a neve volt olvasható. Az alispán javaslatára már az 1732. november 6–11-én megtartott közgyűlés kérte a főispánhoz küldött levelében az új pecsét elkészítéséhez az engedélyt.¹³

...Szükségesnek látták leszögezni, hogy a vármegye címere nem azonos a Wesselényi család címerével, így az új pecsétben csak Wesselényi nevét kellene elhagyni. Erre az elhatárolódásra azért volt szükség, hogy a kurucokori, a Wesselényi-címeres pecsét teljesen negligáltassék. A Wesselényi nevét persze nem lehetett letagadni, mert az tényleg benne volt az 1659-es évszámú pecsétben, melyet még 1732-ben is használtak.

...A vármegye javaslata szerint megmaradna a régi orozslános címer, de feje fölé hercegi korona kerülne és mindkét oldalára kiterjesztett szárnyú koronás sasok. Mindezek alatt a Duna folyam, majd három részre osztott mező következne, jobboldalt Buda, mint Magyarország fővárosa, baloldalt Pest, középtűt a három pilisi halom, melyek mind a vármegye területén vannak a közgyűlés álláspontja szerint.

...Ennek megfelelően az 1733. március 26–27-ei közgyűlésen nyilvánosságra hozták, hogy az 1659-es pecsétet Bécsbe küldték újravésés céljából Wesselényi nevének elhagyásával. Az intervallum idején a bírósá-

gi kiadmányokat és pátenseket az alispán, a jegyző és a négy szolgabíró pecsételte le, a missiliseket pedig az érintett szolgabírók.

...Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlésén már 1733. április 27-én kihirdették, hogy Rumanóczy, a vármegye bécsi ágense értesítette a megyét, hogy a megyepecsét elkészült, ha Szeleczky Márton báró Bécsbe megy, akkor át is veheti. Felmerült, hogy aranyból is meg kellene vésíteni, tehát az ekkor elkészült példány nem aranyból volt! Kérdés akkor, hogy az 1659-es arany pecsétnyomó hová lett? A vármegye Korányi Gábort (1747-től Pest-Pilis-Solt vármegye alispánja) küldte Bécsbe a tyariumért.

...Szeleczky Márton és Korányi Gábor meghozták Bécsből a pecsétnyomókat a király privilégiumával együtt. Eszerint Pest-Pilis-Solt vármegye új szöveggel használhatja a régi pecsétet, nemkülönben az új aranypecsétet, amelyik „nehéz 24 1/2 arany”. Mindezeket jelentették az 1733. június 1–2-án tartott közgyűlésen.¹⁴

...Az új pecsét leírása: SIGILLUM . COTTUM . PEST . PILIS . SOLT . UNITORUM. A babékoszorú és vonalgyűrűbe foglalt körirat és gyöngysor által határolt kerek mezőben állított ovális pajzson hármashalmon jobbra fordított ágaskodó kétfarkú orozslán jobb mellső lábával koronát. baljával országalmát emel. A pajzs tetjén barokk sisakdísz alatt egy szőlőfürt, a pajzs körül barokk takaró.

...Ez a megyepecsét 1836-ig volt használatban, amikor magyar nyelvű pecsétet csináltattak. A magyar nyelv emancipációja a reformkorban elindította a magyar nyelvű megyepecsét használatba vételét, ebben a legelső volt Pest-Pilis-Solt vármegye.¹⁵

Horváth Lajos

JEGYZETEK

¹ *Horváth Lajos*: Adatok Wesselényi Ferenc nádor pecséthasználathoz. *Levéltári Közlemények* 1987. 100–104.

² *Horváth Lajos*: Pest megye városi, községi és megyei pecsétjei 1381–1876. Bp., 1982. (a továbbiakban: Horváth 1982.) 11–16., 52–53., 245–246.

³ *Borosy András*: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. (a továbbiakban: Borosy i.m.) V. Bp., 1987. 51–59.

⁴ *Horváth Lajos*: Szolnok vára és Pest-Pilis-Solt vármegye 1703–1710. In: *Zounek 6. Levéltári Évkönyv*. (Szerk.: *Botka János*.) Szolnok, 1991. 47–65.

⁵ Borosy i. m.: V. 1987. 8.

⁶ *Bánkúti Imre*: Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban I–II. Bp., 1996. I. (a továbbiakban: Bánkúti i. m.) 382. – Tura. 1707. május 19.

⁷ Borosy i. m.: V. 1987. 4555.

⁸ Bánkúti i. m.: I. 387.

⁹ Bánkúti i. m.: II. 623. és *Borosy András*: *Kisfaludy Katalin*–

Szabó Attila: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Igazságszolgáltatási iratok II. 1661–1720. Bp., 1999. 198. 259. – A pecsét képét először itt közölték.

¹⁰ *R. Várkonyi Ágnes*: A rejtőzködő Murányi Vénus. Bp., 1987. passim.

¹¹ Új Magyar Irodalmi Lexikon 3. Főszerk.: *Péter László*. Bp., 1994. A *Zrínyi Miklós* szócikkét Kovács Sándor Iván követte el több félremagyarázással, félreértelmezéssel 2320–2323. Figyelemre méltó és további kutatást igényel, hogyan lett a Wesselényiek 16. századi nyakánál fogva fatörzshöz kötözött halfarkú kutyájából háromvirágú rózsáogat tartó orozslánfejű szirén. Kell valami legyen a 17. század politikai szimbolikájában, amit ez a jelkép rejtve vagy alig rejtve hordoz és sugall.

¹² *Borosy András*: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1712–1740. V. Bp., 1994. 3481.

¹³ Uo. 3496.

¹⁴ Uo. 3581., 3604., 3607., 3630., 3678.

¹⁵ Horváth 1982.: 52–53.

KÜLÖNÖS CÍMER EGY RÉGI KARDON

Kunszentmárton mellett 1967-ben magányos sírra bukkantak. A lelet egy kun lovas végső nyughelyének bizonyult, s a sírmellékletek tanúsága szerint a 13. század végéről, vagy a 14. század elejéről származik. Tulajdonosa a betelepült kunok második generációjához tartozhatott.

A sír anyagát több munkában publikálták,¹ majd számos kiállítás után a szolnoki Damjanich János Múzeumba került,² ma is ott található.

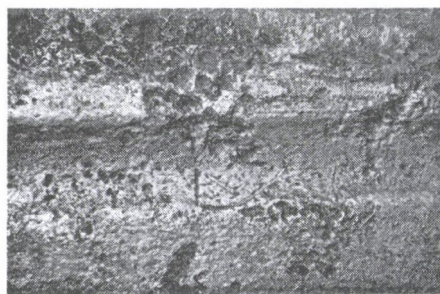
A sír érdekessége, hogy benne a megszokott szablya helyett egy, a kun sírokban szokatlan tárgyat, másfélkezes³ egyenes kardot tettek lakója mellé. (1. ábra) A 114,6 cm hosszú, széles keresztvasú, lapos, kerek markolatgombbal szerelt harci eszköz a csontváz bal oldalán feküdt. Erősen korrodált állapotban került a felszínre, fából készült markolata és tokja elenyészett, de formáját teljesen megőrizte. Készítési helyére utaló jelzést a pengén nem sikerült felfedezni.

1. ábra. A Kunszentmárton-Jaksorépart területén talált kard rajza.
Pálóczi Horváth András után

Ez a fegyver heraldikai szempontból igen figyelemreméltónak számít. Pengéjébe egyik oldalról az Árpádok pólyás címerét tausírozták vörösrézzel, másik oldalán pedig szintén címerpajzsban rovásírás jelei találhatók. Róluk már a tisztítást és konzerválást követően, amikor láthatóvá váltak, említést tesz Selmeczi László. Mint írja: „Vércsatornájában kétoldalt vörösrézzel tausírozott címerpajzs. Egyik oldalán négysávos Árpád-címer, a másik oldalán rovásjeles családjegyes címer.”⁴ Más helyen, Pálóczi Horváth Andrásnál ez úgy szerepel: „A cí-

merpajzsok alul hegyes formák. Egyik oldalon két pólyával vágott pajzs, másik oldalon balharánt elrendezésben vésett, tamgaszerű jelek.”⁵ (2. ábra)

2. ábra. A pengén található címerek fényképe
Kozma Károly felvételei

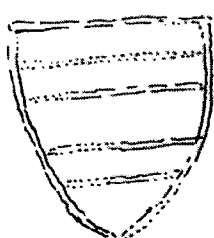
Ismereteink szerint ilyen címerábrázolás eddig fegyveren nem ismert a Kárpát-medencében. Más megformálásban ismert egy analógiája, a Pécsen Kárpáti Gábor által feltárt hasonló korú rováscímeres zárókő.

Mivel szokatlannak tűnt számomra a korban megszokott Árpád-sávos címer és a „tamgaszerű” jelek együttes felbukkanása, a kardot időlegesen kiemelve tárlójából, a Damjanich János Múzeum fotósa, Kozma Károly segítségével, aki kitűnő minőségű felvételeivel a szabad szemmel gyakorlatilag észrevehetetlen részleteket is láthatóvá tette, kísérletet tettem a címerábrázolások részletesebb vizsgálatára.

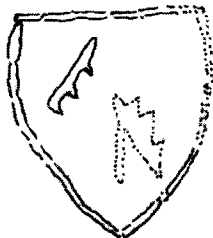
A két háromszögletű címerpajzs a fegyver vércsatornájában található a penge két oldalán, nagyjából egymással szemben. Majdnem kitöltik a vércsatorna teljes szélességét, így bevésésük az ívelt felület miatt némi nehézséget is jelenthetett. Távolságuk a keresztvastól 15 cm, magasságuk 2 cm. Talpukkal a fegyver hegye felé néznek. Berakásos technikával készültek, melynek során a rajzot bevészték az acélba, majd a keletkezett mélyedés-

be vörösrézdrótot kalapáltak. A rézszálra a kivésett árok szeleite is visszaütögették a jobb rögzítés érdekében. Ennek nyomai jól láthatóak a rovásjeles címer jobb külső oldalán, de ugyanakkor zavarólag hatnak a pajzsban levő jelek értelmezésénél azokon a helyeken, ahol a rézberakás kihullása miatt a minta már nem követhető egyértelműen. A kalapálásnál a fém másként reagált a korrózióra, mint az érintetlen területeken, és így nehéz elkülöníteni egymástól az egykori vésnök munkáját és az idő nyomait. Ezzel a gonddal a rovásjeleket tartalmazó pajzs baloldalon kerülünk szembe, mert a másik pajzs véseteit a címer ismert volta miatt könnyű egyértelműen rekonstruálni.

Az egyik címer egy, két pólyával vágott háromszögletű pajzs. (3. ábra) A vágások száma eltér ugyan az Árpádok megszokott hétszer vagy kilenceszer vágott pajzsán láthatótól, de ez véleményem szerint nem vonja kétségbe a hitelességét. Egyetlen okául a nehezen megmunkálható kis felületet látom, amelyen a pontos ábrázolás technikailag nehezen kivitelezhető munkát és zsúfolt ábrát eredményezett volna. Valószínűleg a vésnök nem az uralkodó általánosan ismert címerének pontos alakját akarta megörökíteni, hanem ábrázolását jelzésnek szánhatta arra, hogy a fegyver kitüntetett királyi adományként került birtokosának kezébe.

3. ábra. Az Árpádok címere.
Varjú Róza rajza

4. ábra. A rovás címer.
Varjú Róza rajza

A címerpár másik darabja az előzővel azonos méretű és hasonló formájú pajzs. (4. ábra) Minimális eltérés a kétfő között abból adódik, hogy a rovásjeles változat pajzsának éppen maradt jobb felső oldala kissé befelé görbül. Miután feltételezésekre vagyunk utalva a címerek készítését illetően, több változat is számításba jöhet a második pajzs eredetével kapcsolatban.

– Az adományozott, a kardot már az Árpádok címerével felékesítve kapta, majd otthoni szállásterületén a helyi mesterek egyikével tetette rá a saját jelképét.

– Már az adományozás előtt vagy közvetlenül azt követően, a kardot készítő műhelyben került rá a pengére – mintegy személyessé téve az ajándékot – a kitüntetett

személy által megadott jel. a szabványos címerpajzsba foglalással egyúttal mintegy címerré emelve azt.

Ezt a problémát, bármilyen érdekes is, valószínűleg nem lehet logikai úton eldönteni. Erről pusztán egy metallurgiai vizsgálat igazíthatna el bennünket, amennyiben ki tudná mutatni a berakásban levő rézszálak azonosságát vagy különbözőségét.

Az egyszer tamgaként, másszor rovásjelként leírt címerképek egyértelműen a rovásírás betűi. A pajzs jobb felső sarkában enyhén balra dülő, éppen megmaradt „SZ” betű látható. A bal alsó mezőben levő jel már több fej-törést okoz a szemlélőnek. Egyrészt azért, mert sérült, körvonalai elmosódottak, másrészt nem azonosítható biztonsággal egyetlen jellel sem. Az is elképzelhető, hogy ligatúra. Amennyiben egy jelnek tekintjük, leginkább „S” betűnek látszik. Amennyiben tisztázható, hogy az „S” egyik szárán látható, szögben csatlakozó vonalak nem az egykori helyi megmunkálás, tautsírózás miatt meggyengült anyag fokozottabb korróziós romlásának eredményei, akkor tág tere nyílik a ligatúra feloldásának, ami nem mindig egyszerű kérdés.

Látható egy esetleg rovásírásjelnek tekinthető ábra a pajzs bal felső mezőjében is, amit azonosíthatnánk a rovás abc több jelével is, de valószínűbb, hogy pusztán a korrózió okozta megtévesztő képről van szó csupán, így az erre vonatkozó találgatást mellőzöm. (5. ábra)

5. ábra. A rovás címer bizonytalan ábrája. Varjú Róza rajza

Az eddigiek alapján csak az jelenthető ki nagy biztonsággal, hogy egy adott személy, a kard egykori tulajdonosának azonosítására szolgáló jelegyüttessel állunk szemben. Ez megfelel a tamga, a török nyelvekben így módon nevezett pecsét fogalmának is. Az állattenyésztéssel foglalkozó népek, így a magyarok mellett a kunok is, már a Kárpát-medencébe való bejövételük előtt használtak pecsétet, a közép-Ázsiában szokásos elnevezés szerint tamgákat állataik, de esetenként más tulajdonuk, tárgyaik megjelölésére is.⁶ Később mifelénk bilyognak (billog) hívták ezeket a jeleket, ami török eredetű szó. Ezek az elnevezések idővel átmentek a hivatalos életbe is. Ebből lett a bélyeg, vagy az oroszoknál a tatár uralom

során a vámhivatal elnevezésére szolgáló tyamozsnaja. Ezek a jelek lehettek fantázia szülte, jól felismerhető ábrák, de többen ma is felismerhető egy-egy rovásjel képe. Később, az írásbeliség elterjedésével vették át helyüket részben a latin betűkből álló monogramok. (6. ábra)

6. ábra. Bilyogok. A magyarság néprajza c. könyv ábrázolásai szerint

Az elmondottakkal szemben állhat az a gyakran hangoztatott ellenvetés, hogy a kunoknak, mielőtt átvették a magyaroktól a latin betűs írást, nem volt írásbeliségük, így a rovást sem használhatták.

Amint azt a szintén széles körben vallott vélekedést, miszerint kun nyelv sem létezett egykor, Mándoky Kongur Istvánnak a kun miatyánkra és számos más nyelvemlékre alapozott kutatásai alapvetően megcáfolták,⁷ úgy a kun írásbeliség hiányát is több dolog a tévedések világába utalja. A kun írásról szóló híradás mellett, melyet Gyárfás István említ egy cseh krónika alapján,⁸ az egész kérdést új fénybe helyezi az a kunszentmártoni karddal közel egykorú lelet, amelyet Selmeczi László tárt fel a Nagykunság Orgondaszentmiklós nevű egyko-

ri településének területén.⁹ Ez egy összefüggő rovásírás felirattal díszített csat, amelynek kun nyelvű megfejtését és magyar fordítását Aydemir Hakan, a szegedi egyetem nyelvésze publikálta 2002-ben.¹⁰ Amennyiben következtetési helytállóak, és a felirat valóban kun nyelvű, akkor a magyar és a kun népnek közös kincse volt régi rovásírásunk. (7. ábra)

7. ábra. Az orgondaszentmiklósi övescsat. Közli Bagi Gábor

Heraldikai szempontból természetesen a rovásírás történetének problémái nem elsődleges fontosságúak. Ez egy viharok dúlta külön terület, a jelen kérdés vizsgálatánál inkább a címertan adhat új szempontokat a régi betűinkkel foglalkozóknak azzal, hogy felhívja a figyelmet a rovásjelek felbukkasására korai címereinken.

A legfontosabb kérdés, mennyiben tekinthető címernek a kardon levő ábrázolás? Véleményem szerint teljes mértékben. Rendelkezik címerpajzzsal, és jelei megfe-

8. ábra. A pécsi Jókai utcai 14. századi rováscímeres kő. Kárpáti Gábor közlése

lelnek a címerkép fogalmának is. Az állásfoglalást megkönnyíti, hogy nem egyetlen előfordulási helye a kunszentmártoni lelet. Van analógiája is. A Pécsen 1984-ben előkerült hasonló korú rovásírási kő, amelynek képét a feltáró régész, Kárpáti Gábor szívességéből közlöm. (8. ábra) Itt még feltűnőbb a címerkép, ugyanis a pajzs „B” betűjét már tudatosan úgy helyezték el, hogy megfeleljen a pajzs szeléseinek.

A korai magyar rovásírási címerek feltűnését egy sajnálatosan, szinte már a kezdeteknél véget is ért sajátos

magyar út szerény emlékeinek tekintem. A történelem alakulása véget vetett elterjedésüknek, s mire a szabadon felvett címerek korát fölvaltotta a királyi címeradóknak ideje, már nyomukat sem látni. Addigra a rovás használata már csak olyan körre szorítkozott, melynek nem volt kapcsolata a címerek világával, s így e jelek sem lettek valójában részei a heraldika történetének.

Szathmáry István

IRODALOM

Bagi Gábor: A Nagykunság a XIII–XVI. században. Barbaricum Könyvműhely, Karcag, 2007.

Barta Árpád-Károly László: A szertő-tetői kő rovásírási feliratai. Magyar Nyelv, 2007. szeptember. 300.

Bertényi Iván: Heraldika. A történelem segéd tudományai. ELTE Bölcsészettudományi Kar. Bp., 1986.

Csillag Ferenc: Kardok történelmünkben. Bp., 1971.

Forrai Sándor: Az ősi magyar rovásírás az ókortól napjainkig. Antológia Kiadó. Lakitelek, 1994.

Forrai Sándor: *Rovásírás a címerpajzson. Magyar Nemzet, 1987. VII. 8.*

Gyárfás István: A jász kunok története. III. Szolnok, 1883.

Györffy István-Viski Károly: A magyarság néprajza. II. Tárgyi néprajz harmadik kiadás. Bp., é. n.

Kalmár János: Régi magyar fegyverek. Natura. Bp., 1971.

Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei. Karcag, 1993.

Németh Gyula: A magyar rovásírás. Magyar Nyelvtudományi közlöny, Bp., 1934.

Pálóczy Horváth András: Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában. Karcag, 1993.

Selmezi László: Adatok és szempontok a kunok régészeti kutatásához Szolnok megyében. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, 1973. Szolnok.

Szekeres István: Három jel a nikolsburgi ábécéből. In: A magyar huszárság története. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület és a Heraldika Kiadó kiadványa. Budapest–Zürich, 2004.

Vásáry István: A magyar rovásírás. A kutatás története és helyzete. Keletkutatás. 1974.

JEGYZETEK

¹ Selmezi László: Adatok és szempontok a kunok régészeti kutatásához Szolnok megyében. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1973. Szolnok. (a továbbiakban Selmezi. 1973.) 105–115.

² A kard leltári száma: DJM. Ltsz.: 66.8.1.5.

³ Másfélkezesnek azt a kardot nevezzük, amely eléggé könnyű ahhoz, hogy egy kézzel használják, de markolatának hossza lehetővé teszi a kétkézes használatot is.

⁴ Selmezi. 1973. 107.

⁵ Pálóczy Horváth András: Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában. Karcag, 1993. 114.

⁶ Györffy István-Viski Károly: A magyarság néprajza. II. 101–107. é. n.

⁷ Mándoky Kongur István: A kun nyelv magyarországi emlékei. Karcag, 1993.

⁸ Gyárfás István: A jász kunok története. III. Szolnok, 1883. 407.

⁹ Leltári szám: nincsen, leírása: Selmezi László: Nomád települési struktúra a Nagykunságban... Budapest-Szolnok, 1974. 47–58.

¹⁰ A Jászkunság kutatása, Jászberény-Kiskunfélegyháza, 2002. 159–160.

KUBINYI ANDRÁS

(1929. január 28.–2007. november 9.)

Ebben az évben fájdalmas, súlyos veszteségek érték a magyar középkortudományt: Gerics József után most Kubinyi Andrásról kell búcsút vennünk. Meghatározó, nagy formátumú tudóst veszítettünk el.

Kubinyi András művelt értelmiségi családban született Budapesten. Történeti érdeklődése kialakulásában szerepe volt a hagyományoknak, hisz családja eredetét az Árpád-korba vezette vissza, s annak, hogy a Kubinyiak több történészt, régészt és levéltárost adtak a magyar kultúrának. Érdeklődését tovább mélyítette a ciszterci rend budai Szent Imre Gimnáziuma, ahol történelemtanára az a Pataki Vidor lett, aki 1924-ben Hunyadi János 1446–48 közötti működéséről készítette el doktori értekezését, s aki az egri vár régészeti feltárását irányította. Tanárával később is tartotta a kapcsolatot.

1947-ben iratkozott be a Pázmány Péter Tudományegyetemre, ahol előbb történelem–latin, majd történelem–levéltár szakon tanult. 1947–48-ban az Eötvös kollégium hallgatója volt. Tanárai közül Szentpétery Imrét és Kumorovitz L. Bernátot emelhetjük ki. Kumorovitz professzor úr különösen nagy hatást gyakorolt rá, s sokához hasonlóan ő is mesterének tekintette őt.

Már kezdettől a történelem segédtudományai érdekelték, s a középporral jegyezte el magát, aminek köszönhetően több középkori vonatkozású kutatásba (Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, parasztság története a 14. században) vonták be. Szakdolgozati témája (a kincstartóság) a készülő új egyetemi tankönyv előtanulmánya lett. Ennek ellenére pályáját (származása okán) általános iskolai tanárként Békéscsabán kezdte, ahonnan Miskolcra helyezték át levéltárosnak. 1954-ben Gerevich László főigazgató hívta a Budapesti Történeti Múzeumba a többkötetes *Budapest története* c. monográfia szervezési munkálataira. Ezen kívül a főváros múltjára (középkor és újkor) vonatkozó kutatások, a *Tanulmányok Budapest múltjából* c. évkönyv szerkesztése képezték feladatát.

Szerepe volt abban, hogy az 1950-es években a magyarországi várostörténet orgánumává vált ez a kiadvány. Több tanulmánya itt jelent meg. A múzeumban Kumorovitz Bernáttól 1969-ben vette át a Középkori Osztály irányítását.

A történelemtudományok kandidátusa tudományos fokozatot 1970-ben nyerte el (a *Budapest története 1440–1529. c.* disszertációnak Mályusz Elemér és Székely György voltak az opponensei, a bizottság elnöki tisztségét Elekes Lajos látta el), míg az akadémiai doktori címet 1986-ban szerezte meg (opponensei Csapody Csaba, Fügedi Erik és Szűcs Jenő voltak, míg a bizottság elnöki tisztségét Székely György töltötte be). Kandidátusi értekezése része lett az 1973-ban megjelent *Budapest története* II. kötetének.

Már a 60-as években tanított az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (történelem, levéltáros, muzeológus és régészet szakos hallgatókat), így nem volt ismeretlen számára a feladat, midőn 1978-ban a Régészeti Tanszék docense lett. 1988-ban nevezték ki egyetemi tanárnak, s lett az általa alapított (1992) Középkori és Kora-Újkori Régészeti tanszék vezetője. Az ELTE mellett tanított a Miskolci Egyetemen és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen is. 1999-ben vonult nyugállományba, ám az oktatást nem hagyta abba. Igényes tanár volt, aki sokat várt el a hallgatóitól. 2001-ben lett az ELTE-n professor emeritus. Munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el, a Miskolci Egyetem 1999-ben díszdoktorává avatta, a Szent István Akadémia tagjai közé választotta (2000). 2001-ben lett az MTA levelező tagja. A rendes tagságot az idén májusban nyerte el. Székfoglaló előadását sajnos már nem tudta megtartani.

Kubinyi tanár úr páratlanul gazdag és sokrétű életművet hagyott hátra. Sokat tudott a magyarországi középporról, sokat és szívesen dolgozott. A mintegy 400 közlemény (közte 10 könyv) már önmagában jelzi, hogy

az 1953-ban közreadott első cikk óta (ami forrásközlés volt) milyen tiszteletet parancsoló tudományos munkásságot fejtett ki. Mivel alaposan ismerte a nemzetközi szakirodalmat, látta az itthoni jelenségek európai hátterét. Nincs a hazai medievisztikának olyan területe, ahol ne alkotott volna maradandót, értékállót.

Minden érdekelte, ami a középkorhoz kapcsolódott. Ennek ellenére nem szívesen vállalkozott összefoglalás készítésére. Ez a magatartása azzal magyarázható, hogy elsősorban a problémák és a hiteles megoldás lehetőségei izgatták őt. Ha úgy érezte, hogy egy-egy kérdéskör még további vizsgálatot érdemel, egy másik munkájában tért vissza rá. Tanulmányai hatalmas forrásismeretről tanúskodnak. Szólni kell a reá oly jellemző alapos lábjegyzetekről, amelyek közül nem egy önálló dolgozatként is megállta volna a helyét.

Sokoldalú kíváncsiság jellemezte őt, s ezért nincs lehetőség arra, hogy az általa művelt összes tudományterületről számot adjunk. Írt ugyan az Árpád-korhoz kapcsolódó – lényeges – tanulmányokat (pl. Buda kezdetei, a főváros pecséthasználata, a királyi kancellária 12. századi kialakulása, a kora Árpád-kor gazdasága), mégis elsősorban a Mátyás- és Jagelló-korszakban mozgott otthonosan.

A történelem segédtudományai különösen érdekelték. Az ötven esztendeje, 1957-ben megjelent *A kincstári személyzet a 15. század második felében* című írása az általa alkalmazott módszer, a prozopográfia révén úttörő jelentőségűnek bizonyult. Hisz szerzője a középkorászok között (itthon s külföldön) jóformán elsőként használta ezt a kutatói módszert. Azzal, hogy a kincstartóknak illetve a személyzet tagjainak az életrajzi adatait összegyűjtötte, nem csupán az intézmény addig alig ismert történetét világította meg, hanem az is lehetővé vált, hogy társadalomtörténeti következtetésekre jusson. Ehhez a témakörhöz tartozik a kincstartók oklevéladó működéséről szóló illetve az 1458-ban szervezett budai udvarbírótság történetét feldolgozó tanulmány.

Az oklevéltan, a pecséttan szabályainak az alkalmazását azon tanulmányaiban is felleljük, amelyek nem kifejezetten oklevéltani vagy pecséttan témájúak voltak. Nem véletlenül, hisz fontos történeti következtetésekhez segítettek őt. A prozopográfiai módszer jóformán minden munkájában nélkülözhetetlen szerepet töltött be. Ez az eljárás, Hunyadi Mátyás okleveleinek, a kor hivatal-szervezetének a beható vizsgálata tette lehetővé, hogy a korábbiaktól eltérő képet alakítson ki nagy királyunk uralkodásáról. Arra a következtetésre jutott ugyanis, hogy a korábbi nézetekkel szemben nem beszélhetünk központosításról vagy központosítási kísérletről. Véle-

ménye szerint Mátyás igen ügyesen, különböző nagyúri koalíciókra támaszkodva kormányzott. Erősen kritizálta Szilágyi Loránd nézeteit a Mátyás kori kancelláriáról. Széleskörű kutatások alapján vele szemben úgy látta, hogy a *secretariusok* nem tartoztak ehhez az intézményhez. A prozopográfia segítségével foglalkozott a királyi tanáccsal, derült fény a Jagelló-kor nemesi vezető rétegére, ami a korszak belpolitikai kérdéseinek a megoldását segítette elő.

Évekig oktatta a pesti egyetemen a genealógiát. 1970-ben tanulmányt tett közzé eme tudományágról. Szerinte a genealógia művelőjének nem csupán az a feladata, hogy 19. századi szakember módjára leszámazási táblákat rajzoljon, hanem a társadalmi összefüggéseket is vizsgálnia kell. Maga mutatott példát akkor, amikor a budai és pesti polgárok családi összeköttetéseit elemezte. Sikerült a városi vezető rétegen belüli csoportokat elkülönítenie, továbbá a módszer intézménytörténeti, gazdaságtörténeti, demográfiai megfigyeléseket tett számára lehetővé. Kedvvel elemezte az egyes történelmi szereplők (pl. Újlaki Miklós, Verbóczy István, Ákosházi Sárkány Ámbros stb.) életpályáját.

A Kállay István, illetve Bertényi Iván által szerkesztett segédtudományi kézikönyvekben az epigráfia megírására vállalkozott. Hangsúlyt helyezett arra, hogy a régész hallgatók alapos segédtudományi ismeretekkel rendelkezzenek. Az újrainduló Turult (1992) köszöntő tanulmányában a következő szavakkal összegezte a segédtudományokkal kapcsolatos véleményét: „...talán abban lehetne a segédtudományok iránti igényt megfogalmazni, hogy minél nagyobb komplexitásra lenne szükség, minél több oldalú megközelítésre, minél több társtudomány eredményeinek hasznosítására.”

Miután Budapesten kapott állást, került közelebbi kapcsolatba a várostörténettel. Hisz feladatai közé tartozott Budapest későközépkori múltjának a kutatása. Így lett a hazai várostörténet és gazdaságtörténet számos területének legalaposabb ismerője és kutatója. Sok-sok tanulmány, könyvfejezet szólt Budapestről, a hazai polgárságról, a városfejlődésről. Több tanulmányt készített a városok és a bányászat kapcsolatáról.

Az egyik téma hozta a másikat. Foglalkozott hadtörténettel: írt a városok háborús terheiről, a magyarországi középkori hadszervezetről (magyarul, angolul, németül), Mátyás hadseregéről, a végvári várrendszeréről, a török elleni védelem nehézségeiről. Vizsgálta a magyar értelmiséget (fővárosi ügyvédek, *litteratusok*, tanárok). Miután Solymosi László kutatása nyomán kiderült, hogy Szabó Istvánnak a középkorvégi Magyarország lélekszámáról vallott nézete nem tartható, kiterjedt vizsgálatok

révén maga próbálta újból meghatározni a népesség számát.

Számos tanulmányában foglalkozott a hazai egyháztörténettel: városi plébániák, hazánk és a Szentszék kapcsolata, római magyar zarándokok, Mátyás püspökei, több egyházfő életrajza, hogy csak néhány témát felidéz-zünk. Szívesen tért vissza Vitéz János alakjához, akit – nagysága ellenére – nem tartott jó politikusnak.

Élénken érdekelte a társadalom története. A Jagellókor nemességéről több írása szólt, s az utóbbi időben pedig a kor nemesi ideológiája keltette fel az érdeklődését.

Mint minden jelentős tudóst, Kubinyi Andrást is a friss szemlélet, az új kutatási témák és módszerek iránti fogékonyság jellemezte. Erre nevelte hallgatóit. Felismerte, hogy milyen jelentősége van a kormányzatban és a társadalmi életben a királyi udvarnak. Így az utóbbi években több tanulmányban, pl. 2001. évi akadémiai székfoglalójában (*A királyi udvar kormányzati szerepe Mohács előtt*) vizsgálta ezt a kérdéskört.

Különösen fontosnak tartotta a hazai városok kutatásában bevezetett új módszereit. Míg korábban a városokat elsősorban jogtörténeti szempontból elemezték, ő ezt a településtípust funkcionális és piaci szerepköre alapján vizsgálta. Sokat beszélgetett a kérdésről a jó barátával, Major Jenővel. Kritérium rendszert dolgozott ki, amelyben a jogi kiváltságok mellett például az egyetemre járók számát, a piachálózatban elfoglalt helyet, a vásárok számát és fajtáit (heti piac, sokadalom), a városban található világi és egyházi intézményeket vette figyelembe. Ily módon sikerült a hazai városokat hierarchikus csoportokba sorolnia. Módszerét tanulmányról tanulmányra finomította. Természetesen nem gondolta azt, hogy a hagyományos megközelítésnek ne lenne létjogosultsága.

Nem hagyta figyelmen kívül a mindennapi életet sem. Értekezéseiben szerencsésen tudta ötvözni az írásos dokumentumok (pl. végrendeletek, hatalmaskodások stb.) információit a régészet eredményeivel, amivel irányt mutatott a kérdéskör kutatóinak.

Nem tekintette másodlagos feladatnak a helytörténeti, mikrotörténeti vizsgálatokat sem. Írt például Pápa, Pécs, Vác középkoráról, Szeged jelentőségéről, Zala megye középkori vásáraitól, a gercsei kismemesi közösségről. Felkarolta a *Miskolc története monográfia* ügyét, és az első kötet szerkesztése mellett fejezet elkészítését vállalta.

A tudományos munka óhatatlanul együtt jár vélemények ütköztetésével. Nem értett például egyet azzal a nézettel, hogy a nyugati irányú külkereskedelmi forgalom egyenlege a 15. században negatív lett volna. A hazai városfejlődés megítélésében álláspontja eltért Szűcs Jenőétől. Míg Szűcs szerint a 15. század második fele hanyatlást hozott, ő vele szemben azt hangsúlyozta, hogy ekkor csupán a nyugati városok fejlődése torpant meg. A mohácsi tragédia előzményeiről több tanulmányt készített. Az utóbbi években közte és Gericz József között folyt magas színvonalú és tanulságos vita a hazai városok országrendiségéről.

Tevékenyen kapcsolódott be a tudományszervezésbe. Tagja volt a MTA különböző bizottságainak, többnek elnöke lett, nemzetközi szervezetek választották tagjukká. Külföldön sikerrel képviselte a hazai tudományosság érdekeit, hisz Európáért becsülték. Tagja volt a Nemzetközi Várostarténeti Bizottságnak. Támogatta a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság újbóli megszervezését, s elvállalta az alelnöki tisztséget. Örömmel üdvözölte a Turul újraindítását. A *Tanulmányok Budapest múltjából* c. évkönyv szerkesztésében a kezdetektől fogva részt vett, az 1990-es évek rövid időszakát leszámítva szerkesztőbizottsági tag volt. Ott volt az *Acta Archaeologica* szerkesztői között, míg a *Századok* szerkesztőbizottságának 1991-ben lett a tagja. Tudományos kutatási programokat kezdeményezett, konferenciákat szervezett. Számos könyvet s tanulmányt lektorált, a hozzá fordulókat figyelmét oklevelekre, könyvekre hívta fel. Ha kellett bírált, ha kellett, biztatott... Szívesen segített.

Kubinyi András tevékeny részt vállalt a tudományos utánpótlás nevelésében: iskolát teremtett, számos magas színvonalú szakdolgozat, doktori disszertáció elkészítését irányította. Diákjai, tanítványai kezét később sem engedte el, sorsukat figyelemmel kísérte.

Halálával a hazai középkortudomány fejlődését szolgáló sokrétű tevékenység szakadt meg. Már nem érthette meg a számára oly fontos középkori gazdaságtörténeti kézikönyv, elkészült kéziratok megjelenését. Szükség lenne ismereteire, ítéldőkéességére, feladatok várnának rá... Nyugodjék békében!

(Draskóczy István)

KÖNYVISMERTETÉS

MÉSZÁROS KÁLMÁN: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711.

Argumentum Kiadó kiadása. Bp., 2006. 185 oldal, illusztrált kiadás

(A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára)

ISSN 1787 – 3150. ISBN 963 446 394 0

A szerző – rövid – historiográfiai áttekintés után felvázolja a kuruc hadvezetés létrejöttét. A kezdeti ideiglenes megoldás – fődirektorok kinevezése – után 1703–1704-ben (már) sor került az első tábornokok kinevezésére. A kezdeti bizonytalanságok után, az első tábornokokat Rákóczi csak akkor nevezte ki, amikor kellő politikai súllyal rendelkező személyek álltak oldalára. Pl. ilyen volt báró Sennyey István tiszántúli vezénylő generálissá való kinevezése. Bercsényi Miklós – aki kezdettől fogva a szabadságharc második emberének számított – külön kinevezés nélkül is (már 1703-tól) használta a főgenerálisi címet.

Igen érdekes, hogy már előre kiállították (csatlakozása esetére) a jeles császári ezredes, Bottyán János generális főstrázsamesterré, illetve dunántúli vezénylő-tábornokká történő kinevezésének okmányait (1703. december 10. és 20.). Báró Károlyi Sándor a tokaji táborban tett hűségesküt, a fejedelem rögtön mezei generálissá nevezte ki.

A szerző áttekinti a magasabb parancsnoki beosztások, rendfokozatok fejlődését a 17. és 18. század fordulóján. Részletesen elemzi a különböző katonai rendfokozatok korabeli tartalmát, értelmezését is. Ír az egyes – részletesebben nem ismert – kinevezésekről is (pl. gróf Esterházy Antal, 1704. május). Elemzi a korabeli előléptetési gyakorlatot.

1704. első felében a kuruc hadseregben bevezették a brigadérosi rangot. (Ez az ezredes és a tábornok közötti rang volt.). Megállapítható, hogy ez – mindenképpen – szolgálta az addigi ezredesek előlépési törekvéseit (elvégre mindenki nem lehetett tábornok),

másrészt – többnyire – valós katonai érdemek alapján léptettek elő brigadérosná egyeseket, pl. Béri Balogh Ádám előléptetése.

Megállapítható, hogy míg a kuruc tábornokok túlnyomó része a főnemesség soraiból került ki, addig a brigadérosok döntően a köznemességből származtak.

Mészáros Kálmán áttekinti a kuruc katonai közigazgatás és hadvezetés (szervezeti, működési) kapcsolatait, illetve az egyes posztokra kinevezett katonai vezetőket. A kuruc hadvezetés (a szerző elemzése szerint) 27 fő tábornokból és 33 brigadérosból állt.

Az életrajzi adattárba foglalva olvashatunk az egyes személyek legfontosabb (így genealógiai) adatairól is. Pl. báró Andrássy István, Barkóczy Ferenc, Berthóti István, Bezerédj Imre, Czeldler Orbán, Csajághy János, gróf Esterházy Antal, Esze Tamás, gróf Mikes Mihály, Ordódy György, báró Pongrácz Gáspár, Sréter János.

A szerző tárgyalja a kuruc hadseregben szolgáló franciákat is, pl. Damoiseau, Francois (1707, brigadéros), Lamaiere, Louis (1710, brigadéros).

Érdekes az az áttekintés amely a kuruc hadvezetés előmeneteli rendjéről szól. Ennek keretében három csoportba kerültek az egyes személyek. Így olyanok, akik aktív katonaként álltak Rákóczi oldalára, olyanok, akik rendelkeztek – korábbi – katonai tapasztalatokkal, illetve olyanok, akiknek katonai előéletéről nincs adat.

A szerző elvégzi (az eddig ismertté vált) kinevezési okmányok elemzését. Végül áttekinti a kuruc hadse-

reg legfőbb beosztásait, illetve az azokban szolgáló személyeket. Így főgenerális, az erdélyi főparancsnok, az udvari fő- és vicekapitány, illetve szó van Des Alleurs francia márkai katonai szerepvállalásáról is.

Az okmánytárban közlésre kerül (az eddig ismertté vált) valamennyi vonatkozó kinevezési okmány, 31 tábornoki és brigadérosi kinevezés, amelyek az 1703–1708 közötti időszakban keletkeztek. Részletesen ol-

vashatunk a felhasznált levéltári és könyvészeti forrásokról. A kötet használatát (részletes) személymutató könnyíti meg.

A kuruc hadvezetésről írt munka elsősorban archonológiai jellegű műnek tekinthető, de igen hasznos segédkönyv lehet a genealógia iránt érdeklődő olvasók számára is.

Pandula Attila

Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről.

Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette: Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor.

Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2006.

(Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.) 469 p

ISBN-13: 978-963-482-794-8

Az 1990-es évektől örvendetesen megnövekedett számú középkori forrásgyűjtemények sora a közelmúltban újabb kiadvánnyal bővült: a Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22. köteteként megjelent az Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről c. válogatás. A szerkesztők, Makk Ferenc és Thoroczkay Gábor a szegedi és a budapesti tudományegyetem történészei, továbbá más szakemberek munkáját összefogva A honfoglalás korának írott forrásai (Szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995), illetve Az államalapítás korának írott forrásai (Szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szeged, 1999) kijelölte irányok mentén teremtettek új forrás^orpust.

A kötetben az I. András király uralkodásának második felétől Könyves Kálmán haláláig terjedő időszakkal kapcsolatos kútfők kaptak helyet. Sorrendjüket keletkezésük időrendje szabja meg. A korabeli írott források valamennyi fajtája képviselve van közöttük: oklevelek, a mai értelemben vett, azaz elküldött levelek (*missilisek*); törvények, zsinati határozatok; évkönyvek, krónikák (pontosabban krónikarészletek), végül hagiografikus műként Szent László legendája. A közölt szövegek nagyobb részének már volt magyar fordítása – ezek most kivétel nélkül új fordításban láttak napvilágot –, azonban olyan fontos források, mint pl. a garamszentbenedeki alapítólevél, Anonymus Gallus gesztájának és Prágai Kozma krónikájának magyar vonatkozású részei, vagy Aachen Albert Jeruzsálemi történetéből az I. kereszties hadjárat résztvevőinek Magyarországon történő átvonulásáról szóló fejezetek először jelen kötetben olvashatók magyarul. A forrásgyűjteményben örvendetesen nagy számú külföldi forrás szerepel.

A 11. századi oklevelés anyagból a négy megmaradt monostor-alapítólevél (Tihany, Zselicszentjakab, Százd, Garamszentbenedek) és Dávid herceg oklevele került be a könyvbe. Az oklevelek interpolált részei – hasonlóan a kritikai kiadás készítésének elvéhez – dőlt betűvel vannak szedve, így a medievisztikában kevésbé járatos olvasók is megismerkedhetnek a forráskritikával. Jól látszik, hogy a tihanyi alapítólevél teljes egészében hiteles, 1075. évi garamszentbenedeki alapítólevél jelenlegi formájának kb. harmada viszont 1237. illetve 1270 körüli interpoláció. Szent László Oderisius montecassinói apátnak szóló levelén kívül VII. Gergely pápa Géza herceghez, Salamon királyhoz, Nehemiás esztergomi érsekhez és László királyhoz írt *missiliseit* is tanulmányozhatjuk: kimaradt viszont a forrásgyűjteményből Gergely pápa Judit, valamint Adelheid királynénak küldött *epistolája*. Hasonlóképpen hiányzik a kötetből több fontos oklevél (bár jegyezzük meg: a korabeli források kis száma miatt ezek mindegyike fontos), pl. a legrégebb, eredetiben fennmaradt magyarországi magánoklevél, az 1079 körül készült Guden-oklevél vagy László pannonhalmi összeírása. Noha a szerkesztők indoklása érthető: nem akarták olyan dokumentumokkal növelni a terjedelmet, amelyeket mostanában publikáltak más kiadványokban (Árpád-kori oklevelek. Főszerk.: Györffy György. Bp., 1997; Levéltárak – Kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból. [1000–1086.] Közreadja: Blazovich László – Érszegi Géza – Turbuly Éva. Bp.–Szeged, 1998), mégis fájó ezen kútfők hiánya. Kálmán okleveleit a zárai monostor részére adott 1102. évi szabadságlevele és Traunak szóló 1108-i kiváltságlevele képviseli. Struktúrájuk eltér a magyar oklevelektől, a korabeli dalmáciai oklevéladá-

si gyakorlat hatásáról árulkodnak. A könyves király korának *missilisei* közül II. Orbán pápa Kálmánhoz írt, IV. Henrik császár Álmos herceghez írt és Kálmán Michiel Vitale velencei dózsának – a két állam szövetségkötésének tárgyában – küldött két levele szerepel a kötetben. VII. Gergely és II. Orbán pápa összes levele arra irányult, hogy Magyarországot az Apostoli Szentszék iránti feltétlen hűségre buzdítsa (ettől mind László, mind Kálmán vonakodott). Ezek a levelek tudatosítják az olvasóban: a kor, amely belpolitikai szempontból a keresztény államberendezkedés megszilárdulásának időszaka, a Nyugat számára az investitúraharcokat jelentette.

A korszak világi és egyházi törvénykezésének – fontosságuknak megfelelően – minden ránk maradt emlékét megtaláljuk a munkában. Szent László törvénykönyveiből legkorábban a III. keletkezett (lehet, hogy egyes részletei Salamon és I. Géza korára keltezhetőek). Központi témája, csakúgy, mint László II. törvénykönyvéé, a lopás és a vándormozgalom, de ezen túlmenően is becses forrásai a 11. század második fele társadalom- és jogtörténetének. László I. törvénykönyve a legfiatalabb; önnön bevezetése szerint az 1092. évi szabolcsi zsinat határozatait foglalja magában. Gyaníthatóan több zsinat anyagából állították össze; utolsó két rendelkezése bizonyosan későbbi másolás során, tévedésből került bele. A törvénykönyvből kitűnik László és a római pápa viszonyának megromlása: a zsinat a papi nőtlenséggel kapcsolatban békülékeny hangot üt meg. A valószínűleg a 12. század első évtizedére datálható I. esztergomi zsinat határozatai már közelebb állnak a gregoriánus mozgalomhoz. Kálmán I. törvénykönyve a leghosszabb valamennyi törvény közül; inkább világi ügyeket tartalmaz, mint egyháziakat. Kálmán korából származik az ún. II. törvénykönyv, amelyet különálló keletkezésüknek megfelelően kötetünk három részben közöl. Ezek: a II. esztergomi zsinat dekrétumai, Kálmán király a *cartula sigillatát* bevezető zsidótörvénye és egy zsinati töredék.

Az 1033–1063 közötti magyar történelem elsőrendű forrása az Altaichi évkönyvek, amely helyenként olyan részletező, mint egy krónika. Hazánk 1060-as, 1070-es évekre vonatkozó legfontosabb külföldi kútfője Hersfeldi Lampert évkönyvei. A 11. század második feléből szolgáltat önálló forrásértékű híreket az Augsburgi évkönyvek. Ezeknél sokkal tömörebb, évkönyv-szerűbb az egyetlen Magyarországon készült *Annales*, a Pray-kódexben ránk maradt Pozsonyi évkönyvek (sok kihagyással a 997–1187 közti időszakról tudósít).

Impozáns a nyugati krónikák sora, amelyből a recenzált kötet magyar vonatkozású szemelvényeket közöl. Reichenauai Hermann Krónika a világ hat korszakáról c.

műve 1054-ig tárgyalja a történelmet, korszakunkhoz III. Henrik császár 1051. és 1052. évi hadjáratairól írt beszámolóit tartoznak. Hermann tanítványa, Reichenauai Bertold Krónika címen folytatta mestere munkáját. *Chronicon*jának két szerkesztése szintén a német–magyar ellentét kapcsán emlékezik meg Magyarországról, csakúgy, mint Konstanzi Bertold krónikája. Bertold a salamoni koron kívül az 1096-i esztendő kapcsán a kereszties hadak Magyarországon való átvonulását is megemlíti. Ugyanezt a témát mutatja be részletesebben Nogent-i Guibert gesztája, Michelsbergi Frutolf és Aurai Ekkehard Világkrónikái, valamint a legterjedelmesebben Aacheni Albert – bizonytalan hitelű – Jeruzsálemi történet c. munkája. Belőlük rajzolódik ki az ismert kép, mely szerint Magyarországon először Nincstelen Valter, majd Remete Péter, utána Gottschalk pap fosztogató serege pusztított, őt Folkmár pap katonái követték; végül Emicho és Vilmos lovagok csapata érkezett; a keresztiesek garázdálkodása ellen – fokozódó aktivitással – Kálmán király is föllépett. Kálmán a hatodik, Bouillon Gottfried vezetése alatt álló sereget csak azután engedte átvonulni, miután szerződést kötött Gottfrieddel és megkapta túsul annak testvérét, Balduint. Ez a lovagsereg incidens nélkül haladt át az országon. A nyugati elbeszélő forrásokhoz tartozik még Malaterrai Gaufréd gesztája, amely beszámol Kálmán király első, Roger szicíliai normann nagygróf ismeretlen nevű leányával 1097 tavaszán kötött házasságának körülményeiről. Kálmán követeként – többek között – Arduin győri püspököt küldte Szicíliaba, akit a kutatás a harmadik Szent István-legenda szerzőjével, Hartvikkal azonosít. Az ún. Névtelen Császárrónika V. Henrik császár 1108. évi, Álmos megsegítésének és Kálmán dalmáciai hódítása megtorlásának céljából indított sikertelen hadjárataról tudósít. (Michelsbergi Frutolf és Aurai Ekkehard krónikáját, valamint a Névtelen Császárrónikát a 20. század második feléig Ekkehard egyedüli munkájának tekintették. Bár a három mű nem független, mégis elkülöníthetőek egymástól.) A Laoni Névtelen 13. század eleji Világkrónikájában a balkáni keleti angolokról szóló híradást őrzött meg a 11. század második feléből.

A kelet-európai elbeszélő források közül Anonymus Gallus gesztáját, Prágai Kozma Cseh krónikáját, továbbá az Orosz őskrónikát olvashatjuk; értelemszerűen a lengyel, a cseh és az orosz nép magyar kapcsolataival foglalkoznak. Pl. az orosz őskrónika az (általa 1097-re keltezett) 1099. évi presemisli ütközetről emlékezik meg, amelyben David Igorevics volhíniai fejedelem és a kunok nagy vereséget mértek Könyves Kálmánra. A 11. század második felének fontos kútfői a bizánci föl-

jegyzések is. Ezek sorát a kötetben Mikhaél Attaleiatés Historiája nyitja; Isaakios Komnénos császár egy 1060 körüli, a magyarok („szarmaták”) elleni hadjáratáról, az ezt lezáró szerződés megkötéséről és a későbbi császár, Romanos Diogenés 1067-i, a magyarok közreműködésével tervezett pártütéséről számol be. Iohannés Skylitzés (kérdéses szerzőségű) folytatásában az 1060 körüli béke, valamint I. Géza király és Synadéné bizánci hercegnő 1074–1075 körüli házasságának ténye őrződött meg. Az 1060 körüli hadjáraton kívül a leendő II. Ioannés Komnénos császár és Szent László leánya, Piroska házasságáról tudósít Ioannés Zonaras Történeti munkák kivonata c. művében. Anna Komnéné híres Alexiasában – amellyel apjának, I. Alexios Komnénos császárnak állít emléket – számos, a magyarokra („dákokra”) vonatkozó utalás található az 1080-as évekből és az I. kereszties hadjárat idejéből.

Természetesen a 14. századi krónikakompozíció 1051–1116 közti éveket tárgyaló fejezetei is helyt kaptak a forrásgyűjteményben; végső formájuk késői keletkezésének megfelelően utolsóként. Szent László király legendája teljes terjedelmében olvasható. Noha mind a krónikakompozíció, mind a László-legenda jól ismert művek, helyénvaló, hogy a korszak többi kútfőjével együtt újra kiadták őket e tematikus gyűjteményben; új fordításban kerülnek elénk.

Nem említettünk még a kötetben szereplő néhány egyéb, sajátos műfajú forrást. Ilyen Jehuda ben Meír ha-Kohén rabbi jogi munkája (Vita az ezüstpénzverés hasznáról). Bemutatott részlete két zsidó kereskedőről szól, akik Magyarországon nyers ezüstöt vásároltak, ebből a királyné engedélyével királyi verdében aprópénzt verettek, majd az elkészült érmék elosztásakor összevesztek. Lautenbachi Manegold Könyv Gebhardhoz c. műve az 1080-as években írt gregoriánus vitairat, amely a királyi méltóság mibenlétét vizsgálja. Manegold megítélése szerint a méltatlan király megfosztható trónjától; így Péter és Salamon magyar királyok trónfosztását is jogosnak ismeri el. A franciaországi saint-gilles-i apátság *chartularium*ában fennmaradt egy, a somogyvári apátság alapítására vonatkozó feljegyzés és egy különleges kútfő, a somogyvári szerzetesek fogadalmának szövege. A zárai bencés monostor temploma melletti harangtorony márványba vésett feliratának rövid szövege Kálmán dalmáciai foglalásának korhű dokumentuma. Könyves Kálmán 1106. évi guastallai nyilatkozatát, amelyben lemond II. Paschalis pápa javára az investitúra jogáról, kötetünk közli ugyan, de meggyőzően bizonyítja, hogy hamis. A zágrábi püspökség alapításának történetét írja le Felicián érsek 1134. évi ítéletlevele. Vitatott, hogy II. Paschalis

pápa egy 1104–1118 között kelt levelének címzettje a kalocsa-bácsi vagy a gnieznói érsek-e; szövege mellett a *pro* és *contra* érveket is megtaláljuk.

A kötet szedéstükre szebb, mint az előzményét jelentő, fentebb idézett két munkáé. Minden közzétett forrást vagy forrásrészletet megelőzően rövid bevezetőt találunk a szerzőről, a dokumentum forrásértékéről, kiadásairól és fordításairól. A forrásokhoz bőszeges jegyzetanyag társul, e tekintetben kiemelkednek a görög kútfők, mint amelyek jegyzetapparátusa különösen gazdag. A kötet érdeme, hogy rendszeresen utal a dokumentumok forrásaira (beleértve a Bibliát is), így nyomon követhető, valamely szerző mit vett át elődeitől. Ha egy esemény több forrásban is előfordul, egyes leírásainál gyakran találunk utalást a többire. (Kár, hogy ezek az utalások csak a többi forrás címét tartalmazzák, oldalszámot nem; így nehéz összevetni őket.) Amennyiben egy törvény fölülír valamely korábbi rendelkezést, a lábjegyzetek megemlíti ezt, így az egyes kérdések törvényi szabályozásának fejlődése követhetővé válik. A jegyzetek többnyire közismert kézikönyvekre hivatkoznak. Sok jegyzet az adott kútfőben szereplő személyek életének adatait hozza, mások a kútfő jelentőségére hívják föl a figyelmet, akadnak továbbá, amelyek fogalmakat magyaráznak. A fogalommagyarázatok jelentősen gazdagítják a kötetet; komoly oklevéltani és paleográfiai (pl. *christogramm*: 16. p. 25. jz.; a szókezdő „cs” hangzót a 11–12. században még nem „ch”, hanem „s” betűvel jelölték, ez segíthet az interpoláció felismerésében: 40. p. 186. jz.), kronológiai (nyolcad: 173. p. 853. jz., 188–189. p. 890. jz.; *epacta*: 322. p. 1384. jz.), insigniológiai (pl. I. András mint jogarhordozó: 17. p. 30. jz.; Attila kardja: 107. p. 584. jz.; a Monomachos-korona: 127. p. 668. jz.) és egyéb segédtudományi ismereteket foglalnak magukban. Ezekon kívül gazdaságtörténeti (*aratrum*: 133. p. 694. jz.; halastó: 134. p. 695. jz.), liturgikus (a *beatus* és a *sanctus* jelzők viszonya: 94. p. 515. jz.; pallium: 238. p. 1034. jz.), egyháztörténeti (a *rex electus* és *rex consecratus*: 100. p. 535. jz., 119. p. 632. jz.; kánoni választás: 244. p. 1055. jz.) és számos egyéb témájú jegyzetet is találunk.

Kritikát csupán a részletekre vonatkozóan fogalmazhatunk meg, ezek között is csupán egyetlen elvi akad. Nagyboldogasszony (aug. 15.) ünnepének tartalma nem Szűz Mária mennybemenetele (88. p. 2. és 17. sor), hanem Szűz Mária mennybevétele (*assumptio Beatae Mariae Virginis*). A katolikus tanítás szerint csupán Jézus ment mennybe (*ascensio Domini*; ünnepe: áldozócsüttörtök). Illés próféta és Mária – előbbi tüzes szekéren – testestül a mennybe vétetett. A kötet, noha több helyütt magyarázza az *indictio* mibenlétét (43. p. 202. jz., 198. p. 919. jz.),

a somogyvári apátság alapításáról szóló feljegyzésben javítja is (135. p., 701. p.), egyszer mégis hibásan írja át a forrás kelezését (48. p. 9. sor 13. *indicio* helyett 12.-et ír. Vö. *Diplomata Hungariae Antiquissima*. I. [1000–1131]. Ed. Georgius Györffy. Bp., 1992. 201. p. 6. sor). Hasonló pontatlanság került a garamszentbenedeki alapítólevélbe (53. p. 1. sora a „*versus occidentem*” kifejezést „kelet felé”-nek fordítja. Vö. i. m. 213. p. 15–16. sor). Az olvasónak néhol az a benyomása, hogy a jegyzetelés mértéke – összefüggésben fent említett alapos voltával – néhol túlzott, például Pozsony vagy Jeruzsálem kapcsán fölösleges (ismételten) közölni földrajzi fekvésüket. Ezek az

apróbb következetlenségek azonban lényegileg nem érintik a mű értékét.

A kötettel a magyar felsőoktatás igen jól használható, új segédkönyvvel gazdagodott, amelyet a kutatók is haszonnal forgathatnak. Erre mutat, hogy Veszprémy László a forrásgyűjteményben is közölt kútfők alapján tette közzé a közelmúltban Magyarország és az első kereszties hadjárat (Aachen Albert tanúsága) c. tanulmányát (In: *Hadtörténeti Közlemények* 118. [2005] 501–516. p.). A recenzált mű mind a történeti kutatás, mind az egyetemi oktatás segítője lehet.

Keglevich Kristóf

Neumann Tibor: A Korlátköviak: egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században.

Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 5. Győr, 2007. 235 p. ISBN: 978 963 86775 3 2

Neumann Tibor „A Korlátköviak” címet viselő új munkája rendkívül tetszetős formátumban, A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai című sorozat legújabb köteteként látott napvilágot. Az eredetileg doktori disszertációnak készült monográfia kézbevételekor a családtörténet iránt érdeklődő olvasónak bizonyára eszébe fog jutni Fügedi Erik könyve, *Az Elefánthyak*. A könyv olvasása közben pedig azt is megállapíthatja, hogy *Az Elefánthyakhoz* hasonlóan *A Korlátköviak* sem egyszerű családtörténet, hanem annál jóval több.

A munka a Korlátkövi család történetét mutatja be attól kezdve, hogy a Honpázmány nembeli Bucsnai család három ága közül egyedülként a várbirtokos előkelő családok közé emelkedett 1446-ban, egészen 1546-ban bekövetkezett fiági kihalásáig. A vizsgálatot azonban nem zárja le ezen a ponton, ismerteti a család leányági tagjainak sorsát is. A Korlátköviak kiválasztása több szempontból szerencsésnek mondható. Egyrészt azért, mert a család a fent említett viszonylag szűk, ezáltal jobban áttekinthető időszakon belül fejtette ki tevékenységét. Megfigyelhetjük, hogy ez idő alatt hogyan lép ki a hatalmasabb bárók árnyékából, nyomon követhetjük felemelkedését, majd politikai súlyának elvesztését és végül kihalását, mindezt anélkül, hogy mesterségesen kijelölt időhatárokat kellene figyelembe venni. Másrészt azért szerencsés választás, mert a család történetén keresztül láthatóvá válik, hogy a kivételes tehetség, politikai előrelátás és a műveltség miként tette lehetővé az egyszerű megyei nemesek közül való felemelkedést és a legmagasabb országos méltóságok elérését. A válasz-

tásban azonban nem a szerencse, hanem, amint azt a bevezetés egyértelművé is teszi, a szerző körültekintése érhető tetten.

A szerző ugyancsak a bevezetésben végzi el a Korlátköviakkal foglalkozó szakirodalom ismertetését. Megállapítja, hogy a családról több, egymásnak ellentmondó vélekedés figyelhető meg a hely- és családtörténeti szakirodalomban, ennek okát a források feltáratlanságában látja. Több olyan tévedést, hibás adatot igazít ki ebben a fejezetben, amelyek az első szerzőktől kezdve végighagyományozódtak a témával foglalkozók munkáiban. Méltatja a szlovák szakirodalmat is, melyet láthatóan alaposan ismer.

A könyv családtörténeti részének első fejezetében ismerteti a család eredetét, melyet leszámazási táblával tesz érthetővé, szemléletessé. A további fejezetekben kronológiai rendben haladva, az éppen aktuális családfő személyének és politikai pályájának ismertetését végzi el, így tulajdonképpen a prozopográfia határát is rendre átlépi. Jól látható a szerző azon törekvése, hogy a családtagok politikai szerepvállalását helyezze előtérbe. Ezen fejezetekben a család történetében fontos események: birtokpercek, várak megszerzése és elvesztése és tisztségek elnyerése követhetők nyomon. A szöveg olvasása során meggyőződhetünk a szerző perjogban és a kor diplomáciájában való nagyfokú jártasságában. Mindezek ismertetése mellett felvázolja a társadalmi hátteret is. Munkamódszere tiszteltreméltóan egyszerű, ám korántsem könnyű: a fellelhető összes forrás felhasználása, melyhez fel kellett kutatnia a család kihalása után szétszóródott forrásanyag darabkáit.

Mivel jól láthatóan mindenütt a forrásokra támaszkodik, nem befolyásolták a korábbi szakirodalom megállapításai, sőt, lehetősége nyílt azok újraértelmezésére. A fejezetek mindig tartalmazznak egy-egy alfejezetet, ezek a család éppen aktuális fontosságú várával, váraival foglalkoznak, továbbá található egy „A család” című alfejezet is, melyből megismerhetjük a többi családtagot, esetleges nézeteltéréseiket, a házassági politikát, és nem utolsósorban a leányági leszámazottak sorsát.

Az eredet után az első családfőről írott fejezet következik. Bucsányi Osvát csaknem vagyontalan nemesként kezdte pályáját, előbb az ifjabb Stibor, majd Újlaki Miklós szolgálatában találjuk. A szerző a forrásokból – meglehetősen pontosan – azt is ki tudta következtetni, hogy Osvát 1446 márciusa és májusa között jutott a névadó Korlátkői várának birtokába. A szerzés körülményeinek felvázolása mellett ismerteti a vár többszöri tulajdonosváltásának történetét, eközben – a szükséges mérték megtartásával – bevezeti olvasóját a térség bonyolult hatalmi vetélkedéseibe is, ezzel valószínűleg nagy örömet szerez a helytörténetben érdekelt kutatóknak. Osvát tehetsége és pártfogói révén több tisztséget is viselt, ennek következtében tekintélyt vívott ki magának. Tisztségeit, melléktisztségeit és ezek betöltésének feltételezett időhatárait egy összefoglaló táblázatban is megtaláljuk.

A család azonban 1473-ban elveszítette a várat, és csak komoly erőfeszítések árán tudta visszaszerezni azt Osvát legfiatalabb fia, ifjabb Osvát. Ugyanő szerezte meg Berencs várát is, így családja immár két, egy tömbben fekvő uradalmat birtokolt.

A Korlátkői család „fénykora” Péter politikai szereplése idején érkezett el. Őt apja, ifjabb Osvát juttatta be a királyi udvarba, és sebesen emelkedő karrierjét műveltsége mellett főként annak köszönhette, hogy folyamatosan II. Ulászló király közvetlen közelében tartózkodott. Először kamarás, majd tárnokmester volt, majd a király 1515 májusában királyi udvarmesterré és ajtónállómesterré nevezte ki, ezzel legfőbb bizalmasai és egyúttal a bárók közé emelte, emellett gondoskodott arról is, hogy politikai súlyának megfelelő birtokokhoz jusson. A család vagyoni gyarapodását jól mutatja, hogy míg 1456-ban idősebb Osvát 1 várral és 14 más birtokkal rendelkezett örökjogon, addig unokája Péter 1526-ban már 1 várral és 40 egyéb birtokkal.

Miután Péter holtan maradt a mohácsi csataterén, a családban nem volt senki, aki képes lett volna érdekeiket érvényesíteni, ráadásul Péter birtokainak jó részére nem tarthattak igényt. Korlátkői Zsigmond halálával 1546-ban fiágon kihalt a család. A szerző a leányág sorsát is feltárja.

A család történetét bemutató rész különbözik tehát az eddig megszokott családtörténetektől munkamódszerében, de abban is, hogy a szerző megkímélte olvasóját a hosszasan húzódó birtokperek taglalásától, noha bizonyosan elegendő mennyiségű adattal rendelkezik ehhez is. Hasonlóképpen kerüli a már jól ismert nagypolitikai események ismertetését, ezekre csak a feltétlenül szükséges mértékben tér ki. További pozitívumként könyvelhető el, hogy egyes megállapításait nem hagyja a „levegőben lógni”, hanem igyekszik más, hasonló helyzetű családokról meglévő ismereteivel összevetni. Így tehát röviden vázolja a Sóki, Csernyánszki, Cobor, Sári és Gúti Ország családok történetének azon részeit, melyek érintkeznek a Korlátkői család történetével, vagy kontrollanyagot jelenthetnek annak vizsgálatához.

A munka hátralevő részei sok szempontból újat, többet visznek az eddigi megszokott keretek közé.

A soron következő fejezet a „Társadalomtörténeti vizsgálatok” címet viseli. Ebben a következő témakörök szerint mutatja be a családot: rezidencia, anyagi kultúra, műveltség és anyanyelv, familiárisok. Ez a fejezet önmagában, a könyv többi részének ismerete nélkül is érthető.

A rezidenciáról írott rész a leghosszabb, ennek megfelelően számos hasznos ismerettel gyarapítja a nemesi és bárói rezidenciákról az eddigi szakirodalom által közölt ismereteket. A szerző ismét párhuzamok felállításával mutatja be a Korlátkői család sajátosságait, így megismerhetjük a Majtényiak, Forgácsok, Apponyiak, Coborok ilyen viszonyait is. A műveltség címet viselő alfejezetben talán az a legmeglepőbb, hogy a család több tagja is kitűnt műveltség tekintetében a kor hasonló helyzetű családjai közül, István a bécsi, ifjabb Osvát a pozsonyi egyetemet látogatta, az ő legidősebb fiának, Péternek a műveltségét a szerző forrásadatokkal támasztja alá, második fiát, Jánost a krakkói egyetemre írták be, emellett a család más tagjai is írástudók lehettek. A familiárisokról írott alfejezetben az olvasó a Korlátkői család familiárisainak példáin keresztül képet kaphat a kismesek boldogulásának néhány lehetséges módjáról.

A könyv hátralevő bő száz oldalát a kiadós adatközlésnek szentelte a szerző.

A „Birtokok és jogigények adattára” című fejezet 39 oldalban megyéenként, azokon belül pedig településenkénti sorrendben mutatja be a Korlátköviek birtokaira vonatkozó adatokat abból az időszakból, amikor a család kezén voltak. Azok az olvasók, akiket elsősorban a család birtokperei érdekelnek, itt eléghetnek ki kíváncsiságukat, de az egyes települések és megyék története iránt érdeklődők is minden bizonnyal számos hasznos

információhoz jutnak: több mint száz birtok és település történetéhez található adatokat ebben a fejezetben. A mellékelt táblázat és három térkép tovább segíti az eligazodást.

Az „Oklevélfüggelék” tartalmazza a Korlátkövi család összes végrendeletét és eddig kiadatlan levelét, valamint néhány további – jelentősége vagy érdekessége okán felvett – oklevelet: összesen 23 latin nyelvű dokumentumot közöl a szerző. Ezt a részt leginkább a történettudományban is járatos, latinul is jól tudó olvasók forgathatják haszonnal, azonban feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy az oklevelek tartalmához a latinul nem olvasók is hozzáférhetnek, mert a mellékletben közölt dokumentumok jelentős részének tartalmát összefoglalva megtalálhatjuk a főszöveg vagy a lábjegyzetek megfelelő helyein. Ki kell emelnünk továbbá, hogy a szerző munkáját következetes és korrekt oklevéltárolási gyakorlat jellemzi, a nyomtatásba való átvitel során nem vesznek el a középkori nyelvi-írásbeli sajátosságok, sem az akkor szokványos írásmódtól eltérő alakok.

Az „Itineráriumok” című fejezet a család nyolc férfitagjának biztosan megállapítható tartózkodási helyeit tartalmazza. Minthogy az igen széles forrásbázisból összeszedetett adatok lábjegyzetekkel gondosan és bőven el vannak látva, a felhasználónak nem fog gondot okozni ellenőrzésük.

A több mint 200 tételt tartalmazó, magyar és külföldi szakirodalmat, forrásközlést és tizenöt levéltár és levéltári állag anyagát felölelő irodalom és rövidítésjegyzék gondos történelmi munkáról tanúskodik. Természetesen nem hiányzik a felhasználó dolgát megkönnyítő hely- és névmutató, valamint a térképek és táblázatok indexe sem. Külön kiemelném a DF jelzetek konkordanciáját tartalmazó jegyzéket, mely alapján könnyen azonosítható a mai levéltári állag. A forrásközlő rész mellett ez még inkább használhatóvá teszi a munkát a szlovák kutatók

számára is. A kötet végén egy angol nyelvű összefoglalás is olvasható.

Hosszas, kritikus szemléletű tanulmányozás után egyetlen apró hiányosságra lettem figyelmes. A 2. táblázat az idősebb Osvát által viselt tisztségeket, és ezek időtartamát szemlélteti. Hasonló táblázat ifjabb Osvát és Péter tisztségeiről sem lett volna haszontalan. Akár olyan összefoglaló táblázatban is megoldható lett volna, amelyben a tisztségeket viselő Korlátköviék együtt szerepelnek. Ez kiegészíthető lett volna egy olyan táblázattal, amely egy másik komoly politikai súlyt képviselt család tagjait, és azok viselt tisztségeit tartalmazza, így egymáshoz viszonyítva is szemléletesebbé válna a családok hatalmi térnyerése.

A Korlátköviék című könyvvel az olvasó egy rendkívül értékes történelmi munkát tart a kezében, amely szintén olvastatja magát gördülékeny megfogalmazása révén. A szakkönyvekkel kapcsolatban gyakran megfigyelhető „szárazság” egyáltalán nem jellemző rá. A szerző munkáját a már említett alaposága mellett az is jellemzi, hogy nem bocsátkozik merész feltételezésekbe, ahol nem áll rendelkezésére elegendő adat, ott finom érzékkel halad a párhuzamok és valószínűségek mentén. A monográfia elkészítésébe fektetett hatalmas forrásgyűjtő-értelmező munka önmagában tiszteletet parancsol. Ha ehhez hozzávesszük, hogy módszertanát tekintve új szintet hoz a szakirodalomba, valamint azt, hogy forráskiadványként és adattárként is használható, két dolgot állapíthatunk meg. Az egyik, hogy munkamódszere követendő példa, könyve pedig megkerülhetetlen lesz a hasonló témában publikáló szerzők számára; a másik, hogy a családtörténet, a genealógia, a prozopográfia, de egyszerűen „csak” a tárgyalt korszak története iránt érdeklődő olvasónak érdemes helyet fenntartani e kötet számára.

Horogszegi Zoltán

Szirmay Gábor: Az ugocsai szirmai Szirmay család története.

Debrecen, 2007. 206 p. Ár nélkül

Régi Magyar Családok 7. Sorozatszerkesztő: Pozsonyi József

ISSN: 1588-7642; ISBN: 978-963-7218-59-0

A közelmúltban jelent meg a Hajdú Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának és a Tiszántúli Történelmi Társaság kiadása, a Régi magyar családok sorozat hetedik kötete. Az ugocsai szirmai Szirmay család történetét Szirmay Gábor foglalta össze, aki a már korábban meg-

jelent A szirmai és szirmabesnyői Szirmay család története című munka szerzője is egyúttal.

Nálunk, mint szerte a világon mindig nagy jelentőséget tulajdonítottak a történelemben jelentős szerepet vivő famíliák számbavételének, az általuk őrzött párat-

lan történelmi ismeretanyag feltárásának, megőrzésének. E könyvek nélkül ma nagyon sok tudással lennénk szegényebbek. Többek között már csak bennük található meg számos, a történelem sodrásában elenyészett régi írott forrás ismeretanyaga is.

Különös fontosságot ad a tárgynak, hogy ezek a munkák a levéltári dokumentumok mellett a ma élő családtagok ismeretanyagát is feltárják, és egyúttal számba veszik legújabb kori sorsukat, történetüket is. Az elmúlt század gyakran létükben veszélyeztette történelmi családunkat. Így a mostani genealógiai munkák egyúttal a nehéz idők pusztítását követő számvetések is. Kit, hova vetett, tartott meg vagy pusztított el a történelem, hogyan élte meg a sorsát. Ennek a kérdésnek a tisztázása is adja a családtörténeti kutatások mai újjászületésének fontosságát, a jövőhöz erőt adó múlt feltárását.

A jelen kötet a második a Szirmayakkal foglalkozó munkák közül. Egyik feladatának a két Szirmay család közötti kapcsolat kérdésének teljes tisztázását, a pusztánévazonosság létének bizonyítását is feladatának tekintti. Első részében a történeten belül magának a családnév eredetének, címerének, a család felekezeti hovatartozásának vizsgálata mellett, a levéltári forrásokat és fellelhető régi genealógiai táblákat foglalja össze, veszi kritika alá. A családtörténettel foglalkozók számára mindennapi gondot jelent ezeknek a pontatlansága, esetenként tudatos manipulálása, aminek föltárása, tisztázása az egyik legnehezebb része a családtörténeti kutatásnak. Különösen azért, mert téves megállapításai számos esetben további kombinációk, levezetések alapjává váltak az idők során. Máskor a különösen a 19. században elkezdődött névmagyarosítások bonyolítják a helyzetet, amikor szá-

mosan kérvényezték történelmi családok neveit maguk számára, gyakran a régies írásmód, többek között az Y használatára is törekedve. Nem egy esetben egyébként maguk is tisztes hírt, rangot szerezve a megszerzett történelmi névnek. Jelen munka a tisztázás szándékával számba veszi ezeket az eseteket is.

A szerző külön figyelmet fordít a család talán legismertebb tagjának személyére, a magyar kultúrában igen jelentős helyet elfoglaló, 1747–1812 között élt Szirmay Antalra, akinek nagy szerepe volt a család régi levéltárának összegyűjtésében és rendszerezésében. Szirmay Antal sátoraljaújhelyi levéltárnokként, táblabíróként, vármegyei követként is maradandót alkotva számos tudományos munka szerzője is volt. Emlékét a nevével viselő társaságon kívül dombormű is őrzi.

A ma élő családtagok érthetően részletesebb történetét többek között a Szirmayak birtokviszonyainak vizsgálata követi, majd részletes genealógiai táblák segítik az olvasót rokonsági viszonyaik áttekintésében.

Az ugcocsi szirmai Szirmay család története a családtörténettel foglalkozók talán legfontosabb követelménye, a pontosság és hitelesség feltétlen tiszteletben tartása alapján született munka. Mind a családhoz kötődő igen sok információ, mind a szerző több évtizedes kutatásra támaszkodó alapos és részletes anyaggyűjtése révén fontos kézikönyve lehet nem csak a genealógia iránt érdeklődők, hanem a történelem szerelmesei számára is. Jelen építőköve annak a munkának, amivel régmúltunkról szóló ismereteink tárházát igyekszünk építeni magunk és utódaink számára.

Szathmáry István